

T.C
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN-I KERÎM'DE SEVGİNİN YERİ

FATMA NURDAN ÇAVUŞOĞLU

Haziran 2014

T.C
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN-I KERÎM'DE SEVGİNİN YERİ

FATMA NURDAN ÇAVUŞOĞLU

Haziran 2014

ONAYLAMA SAYFASI

Enstitüsü : **Sosyal Bilimler**
Anabilim Dalı : **Temel İslam Bilimleri**
Tez Konusu : **Kur'ân-ı Kerîm'de Sevginin Yeri**
Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Suat YILDIRIM**
Tez Tarihi : **Haziran 2014**

Bu tezin şekil ve içerik açısından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Prof. Dr. Muhit MERT
Anabilim Dalı Başkanı

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 511912002 numaralı öğrencisi Fatma Nurdan ÇAVUŞOĞLU tarafından hazırlanan bu tezin Yüksek Lisans Tezinde bulunması gereken yeterliliğe, kapsama ve niteliğe sahip olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Suat YILDIRIM
Tez Danışmanı

Tez Sınavı Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Suat YILDIRIM

Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan Sait KARAMANLI

Yrd. Doç. Dr. İsa ÖZEL

Bu tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Mehmet KARAKUYU
Müdür

ÖNSÖZ

Allah ile kulu arasındaki sevgi ilişkisi, Allah'ın kuluna, kulunda Rabb'ine yönelik sevgisini içerecek şekilde karşılıklıdır. Bu sevginin kaynağı Allah'tır. Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ilişkisinin en önemli delili bazı âyetler ve müteaddit hadîs-i şeriflerdir. Bu iki delilin ışığında Allah ile kulu arasındaki sevgi bağı nasıl açıklanmalıdır? Kulun Allah'ı, Allah'ın kulunu sevmesinin anlamı nedir? Allah'ın kulunda sevdiği ve sevmediği hasletler nelerdir? Bu soruları cevaplamamız önemlidir. Çünkü bu şekilde sevgi kavramının ilişkili olduğu diğer kavramları ve onu hangi muhtevaya yerleştirebileceğimizi öğrenmemiz mümkün olabilir. Sevgi, Allah'ın hikmetiyle belirlediği yere konulmaz ve bu duygu ilâhi fitrata uygun olmayan tarzda sarf edilirse, kişinin Yaratıcısı, kendisi, ailesi ve etkileşimde bulunduğu tüm çevresiyle kurduğu ilişkiler de bozulmakta ve zarar görmektedir.

Bu çalışmanın gayesi, Allah ile kulu arasındaki sevgi bağının anlam ve mahiyetini, Allah'ın sevdiği ve sevmediği kul hasletlerini, Kur'ân ve Sünnet delilleri ışığında tesbit etmektir. İslam âlimleri, Allah ile kulu arasındaki sevgi bağının anlam ve mahiyetine çalışmalarında önemli bir yer vermiş, bu konuda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri, ehl-i sünnet ve diğer fırkaların görüşleri olarak iki ana başlıkta toplamak mümkündür. Görebildiğimiz kadarıyla, ehl-i sünnet âlimlerinin bu konudaki görüşlerini ve bu âlimlerin diğer fırkaların yanlış görüşlerine verdikleri cevapları derleyen bir çalışma yapılmamıştır. 200/815 tarihinden, günümüze kadar geçen süre içinde yaşayan çeşitli âlimlerin bu konudaki fikirlerini derleyen çalışmamızın bu yönüyle dikkate değer bir çalışma olacağı kanaatindeyiz. Allah'ın sevdiği ve sevmediği kul hasletleriyle ilgili yapılmış çalışmalar da mevcut olmasına rağmen çalışmamızı farklı kılan özellik, 'اللَّهُ يُحِبُّ / Allah sever' ve 'اللَّهُ لَا يُحِبُّ / Allah sevmez' sigasıyla gelen tüm âyetlerin tesbit edilmesi, bu âyetlerin nüzûl sebeplerinin, âyette geçen hasletlerin lugavî ve şer'î anlamlarının ve çeşitli dönemlere ait tefsir âlimlerinin konu ile ilgili görüşlerinin incelenmesi, çok geniş

özelliklere sahip olan bu hasletlerin hangi özelliklerinden dolayı ‘Allah sever’ ve ‘Allah sevmez’ beyanlarına başvurulduğunun tesbit edilmesi olmuştur.

Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Girişte araştırmanın gayesi, konusu, metodu üzerinde durulmuş ve araştırmanın kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Kurân-ı Kerîm’de sevgi anlamında kullanılan ‘hubb, vudd’ kelimelerinden başka ‘hanân, şeğaf, hevâ’ gibi eş anlamlı, ‘rahmet, re’fet, rıza, hulle, velyu, vela’ gibi yakın anlamlı, diğer taraftan ‘buğz, adâvet, kerâhe, makt, ğill, hisâm, hıkd’ gibi zıt anlamlı kavramlar ele alınmış, bu kavramların klasik sözlükler, tefsir kitapları ve hadislerdeki kullanımlarına bakılarak anlamları ayrı ayrı incelenmiştir. Böylece ‘varlıklar zıtlarıyla da bilinir’ kuralını uygulayarak, sevgi kavramının daha net bir şekilde ortaya konulmasına çalışılmıştır.

İkinci bölümde, kul ile Rabbi arasındaki karşılıklı sevgi bağının mahiyeti konusunda çeşitli tefsir âlimlerinin görüşleri derlenmiştir. Ayrıca farklı dönem ve alanlardan üç islâm âliminin ‘sevgi’ konusundaki sistematik görüşleri tesbit edilmiştir. Daha sonra Kur’ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde bahsi geçen sevgi unsurları üzerinde durularak, bir mukayeseye imkan vermesi bakımından Hristiyanlık, Musevilik ve Budizmde sevgiyle alakalı mesajlar incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Allah’ın sevdiği, dördüncü bölümde ise Allah’ın sevmediği kul hasletleri tesbit edilmiştir.

Çalışmamın başından sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Suat Yıldırım’a, emeği geçen bütün hocalarıma ve manevi desteğini sürekli hissettiğim aile ve dostlarıma teşekkür ederim.

‘Muvaffak olmam sadece Allah’ın yardımı ile olur. Onun için ben de yalnız O’na dayanıyorum, O’na yöneliyorum.’¹, ‘O bana kâfidir’² ‘O ne güzel mevlâ ve ne güzel yardımcıdır.’³

Fatma Nurdan ÇAVUŞOĞLU, İstanbul 2014

¹ Hûd, 11/88

² ez-Zümer, 39/38

³ el-Hacc, 22/78

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	vi
KISA ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN GAYESİ, KONUSU ve METODU	1
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
BİRİNCİ BÖLÜM: KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'SEVGİ'	4
1.1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'SEVGİ' ANLAMINDA KULLANILAN KELİMELER	4
1.1.1. الحب - el-HUBB	4
1.1.2. الود - el-VUDD	9
1.1.3. الحنان - el-HANÂN	12
1.1.4. الشغف - eş-ŞEĞAF	12
1.1.5. الهوى - el-HEVÂ	13
1.2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'SEVGİ' KAVRAMINA YAKIN ANLAMDA KULLANILAN KELİMELER	14
1.2.1. الرحمة - er-RAHMET	14
1.2.2. الرأفة - er-RE'FET	17
1.2.3. الرضا - er-RIZA	18
1.2.4. الخلة - el-HULLE	19
1.2.5. ولى - VELÂ ve الولي - el-VELYU	21
1.3. KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'SEVGİ' KAVRAMINA ZIT ANLAMDA KULLANILAN KELİMELER	23
1.3.1. البغض - el-BUĞZ	23
1.3.2. العداوة - el-ADÂVE	24
1.3.3. الكراهة - el-KERÂHE	25
1.3.4. المقت - el-MAKT	26
1.3.5. الغل - el-ĞILL	28
1.3.6. الخصام - el-HISÂM	28

2. BÖLÜM: KUL İLE ALLAH ARASINDAKİ KARŞILIKLI SEVGİ BAĞININ MAHİYETİ	29
2.1. TEFSİRLERDE SEVGİ	29
2.1.1. EDEBÎ ve LUGAVÎ TEFSİRLERDE SEVGİ	29
2.1.2. RİVÂYET TEFSİRLERİNDE SEVGİ	30
2.1.3. DİRÂYET TEFSİRLERİNDE SEVGİ	32
2.1.4. BAZI ÇAĞDAŞ TEFSİRLERDE SEVGİ	36
2.1.5. TASAVVUFÎ TEFSİRLERDE SEVGİ	39
2.2. BAZI İSLAM ÂLİMLERİNİN SEVGİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	42
2.2.1. GAZZÂLÎ'NİN GÖRÜŞÜ (v.505/1111)	42
2.2.2. İBN TEYMİYYE'NİN GÖRÜŞÜ (v.728/1328)	49
2.2.3. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSÎ'NİN GÖRÜŞÜ (v.1960)	52
2.3. KUR'ÂN-I KERÎMDE BAHSİ GEÇEN SEVGİLER	62
2.3.1. ALLAH SEVGİSİ	62
2.3.2. PEYGAMBER SEVGİSİ	66
2.3.3. İMAN SEVGİSİ	70
2.3.4. AİLE, AKRABA, MAL, TİCARET, DÜNYA ve UZUN YAŞAMA SEVGİSİ	71
2.3.5. İNSAN SEVGİSİ	74
2.3.6. ÇEVRE SEVGİSİ	78
2.4. DİĞER DİNLERDE SEVGİ	85
2.4.1. HRİSTİYANLIKTA SEVGİ	85
2.4.2. MUSEVİLİKTE SEVGİ	88
2.4.3. BUDİZMDE SEVGİ	91
3. BÖLÜM: KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE ALLAH'IN SEVDİĞİ KUL HASLETLERİ	93
3.1. MUHSİN OLMAK	93
3.2. ADALETLİ OLMAK	103
3.3. TAKVÂ SAHİBİ OLMAK	107
3.4. TEMİZ OLMAK	112
3.5. ALLAH YOLUNDA SAVAŞMAK	114
3.6. HER İŞİNDE ALLAH'A MÜTEVEKKİL OLMAK	115
3.7. MÜMİNLERE KARŞI ALÇAKGÖNÜLLÜ, KÂFİRLERE KARŞI ONURLU OLMAK	118
3.8. SABIRLI OLMAK	120
3.9. TEVBE ETMEK	122

4. BÖLÜM: KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE ALLAH'IN SEVMEDİĞİ KUL HASLETLERİ	125
4.1. FESAD ÇIKARMAK	125
4.2. HADDİ AŞMAK	129
4.3. ÖVÜNMEK ve KENDİNİ BEĞENMEK	132
4.4. ZÂLİM OLMAK	135
4.5. İSRAF ETMEK	139
4.6. KÂFİR OLMAK	140
4.7. GÜNAHKAR ve NANKÖR OLMAK	142
4.8. HÂİN OLMAK	143
4.9. HÂİN VE GÜNAHKAR OLMAK	144
4.10. HÂİN ve KÂFİR OLMAK	145
4.11. KİBİRLİ OLMAK	146
4.12. KÖTÜ SÖZÜ AÇIKTAN SÖYLEMEK	147
4.13. ŞİMARIK OLMAK	147
SONUÇ	150
KAYNAKLAR	152

KISALTMALAR

As.	: Aleyhi's-selam.
Asm.	: Aleyhi's-salâtu ve's-selam.
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk Ü.İ.F.D.	: Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
b.	: ibn, bin.
B.D.Ü.İ.F.	: Bakü Devlet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
Bşk.	: Başkanlık
C.Ü.İ.F.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi.
Çev.	: Çeviren.
DİA.	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi.
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
EKEV.	: Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı.
f.	: Fakülte.
F.Ü.İ.F.D.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
hk.	: Hakkında.
H.Ü.İ.F.D.	:Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
Hz.	: Hazreti.
İ.Ü.İ.F.	: İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
md.	: Madde.
M.Ü.İ.F.D	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
Nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radiyallahu anh.
s.	: Sayfa.
sy.	: Sayı.
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı.
thk.	: Tahkik eden.
trc.	: Tercüme eden.
ü.	: Üniversite.
v.	: Vefatı.
vd.	: ve diğerleri.
y.	: Yayını, Yayınları

Enstitü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Suat YILDIRIM
Tez Tarihi : Haziran 2014

KISA ÖZET

KUR'ÂN-I KERÎM'DE SEVGİNİN YERİ

Nurdan ÇAVUŞOĞLU

Bu tez, 'Kur'ân-ı Kerîm'e göre sevgi' konusunu incelemektedir. Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın gâyesi, konusu ve metodu üzerinde durulmuş ve araştırmanın kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, sevgi anlamında, yakın anlamda ve zıt anlamda kullanılan kelimeler üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, kul ile Rabbi arasındaki karşılıklı sevgi bağının mahiyeti konusunda çeşitli tefsir âlimlerinin görüşleri derlenmiş, farklı dönem ve alanlardan üç islâm âliminin 'sevgi' konusundaki sistematik görüşleri tesbit edilmiş, Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde bahsi geçen sevgi unsurları üzerinde durulmuş, bir mukayeseye imkan vermesi bakımından Hristiyanlık, Musevilik ve Budizmde sevgiyle alakalı mesajlar incelenmiştir.

Üçüncü ve dördüncü bölümde, Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Allah'ın sevdiği ve sevmediği kul hasletleri tesbit edilerek, bu hasletlerin özellikleri üzerinde durulmuştur.

Sonuç kısmında, araştırmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Kur'ân- Kerîm, Allah, kul, sevgi bağı, haslet

Institute : Social Sciences
Department : Faculty of Theology
Thesis Advisor : Professor Doctor Suat YILDIRIM
Thesis Date : Haziran 2014

ABSTRACT

THE MEANING OF LOVE IN THE QURAN

Nurdan ÇAVUŞOĞLU

This thesis examines the subject of compassion according to the Quran. Our work consist of an introduction and four parts. At the beginning it is focused on the aim, subject and the method of the research and it is given the resources.

In the first part, we mentioned the vocabularies in the meaning, close meaning and contrast meaning of love.

In the second part, we investigated the nature of mutual love between the Lord and the servant. Three systematic reviews related to love have been identified, focused on the elements of love mentioned in the Quran and the Hadith and examined the relevant messages in Christianity, Judaizm and Budizm.

In the thirth and the fourth part, it has been identified the behaviours that the Lord likes and dislikes and focused on the properties of these behaviours.

In the result, it has been done the general assessment of the research.

Key Words:

The Quran, the Lord, the servant, connection of love, behaviour

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN GAYESİ, KONUSU ve METODU

Bu çalışmanın gayesi, Allah ile kulu arasındaki sevgi bağının anlam ve mahiyetini, Allah'ın sevdiği ve sevmediği kul hasletlerini Kur'ân-ı Kerîm ışığında tesbit etmektir. Bunu yaparken Allah tarafından Kurân'ı açıklamakla yetkili ve görevli kılınan Hz. Peygamber'in (asm) beyanlarına da başvurmayı ihmal etmedik. Çok geniş bir kapsama alanı ve farklı tezahürleri olan sevgi konusunda özellikle kul ile Rabbi arasındaki sevgi bağı ile Allah'ın sevdiği ve sevmediği kul hasletleri üzerinde durulmuştur. Çünkü sevgi, Allah'ın hikmetiyle belirlediği yere konulmaz, O'nun sevdikleri seilmeyip sevmedikleri sevilirse kişinin kendi nefsi, ailesi, yakın ve uzak çevresi nihâyetinde tüm kâinat ve tabii ki Yaratıcısıyla kurduğu ilişkiler de bozuk ve zararlı hale gelir.

Kur'ân-ı Kerîm'de sevgi anlamında çoğunlukla kullanılan 'hubb' kelimesi kullanılmıştır. Çalışmamızda bu kelimeye eş, yakın ve zıt anlamlı kelimelerin lugavî ve şer'î anlamları, lugat, tefsir ilimlerinde yazılan eserler incelenerek tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bu kelime çalışması önemlidir çünkü, Kur'ân, arapça olarak indirilmiştir⁴ ve dilsel bir metin olan Kur'ân'ı Allah'ın murâd ettiği şekilde anlayabilmemiz için gerekli ama yeter olmayan çabalardan bir tanesi de müfred lafızların bulundukları konumda manaya delaletlerini, sarf, ıstikak, irab hükümlerini bilmek⁵ ve bu kelimelerin oluşturdukları terkiplerin doğru şekilde anlaşılmasıdır. Çalışmamızın bir bölümünde kul ile Rabbi arasındaki sevgi ilişkisinin mahiyeti, sebep ve gerekleri hususunda tefsir âlimlerinin görüşleri derlenmiştir. Bu bölümde klasik tefsir usûlünde yapılan sınıflandırma baz alınmış ve tefsir âlimleri, 200/815 tarihinden bugüne kadar gelen bir zaman diliminde incelemeye tabi tutulmuştur. İncelemeye 200/815 tarihinden itibaren başlanmıştır çünkü, tesbit edebildiğimiz

⁴ 12/2, 13/37, 16/103, 20/113, 26/195, 39/28

⁵ Kafiye, Muhammed bin Süleyman, *Kitâbu't-taysîr fî kavâidi ilmi't-tafsîr*, thk. İsmail Cerrahoğlu, A. Ü. İ. F. Y., 1989, s. 52

kadarıyla konu ile ilgili âyetleri açıklayan ilk tefsir kitapları, bu tarihlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Âlimlerin aynı olan görüşlerine ilk yazılan eserde değinilmiş, ilerleyen zaman dilimlerinde âlimlerin birbirinden farklılaşan görüşleri dile getirilmiştir. Ayrıca farklı dönem ve alanlardan üç islam âliminin sevgi ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Bu âlimlerin seçilme amacı, her birinin yaşadığı dönemde konu ile ilgili ehl-i sünnet çizgiden ayrılan görüşleri tesbit etmeleri, bu görüşlerle mücadele etmeleri, konuyu kendilerine özgü, belirli bir sistematik içinde ele almaları ve fikirleriyle günümüz müslümanları üzerinde etkili olmalarıdır. Bu âlimler, el-Gazzâlî, İbn Teymiyye ve Bediüzzaman Said Nursî'dir.

Tezimizde Kur'ân-ı Kerîmde bahsi geçen sevgiler tesbit edilerek bunların açıklaması yapılmış ve yeryüzünde mevcut bazı dinlerde bu kavramın işlenişi özetlenmiştir.

Ayrıca Allah'ın sevdiği ve sevmediği kul hasletleri ele alınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de 'Allah sever' ve 'Allah sevmez' ibarelerinin bulunduğu âyetler tesbit edilmiş, bu âyetlerde yer alan hasletler, en fazla yer alan hasletten en az yer alan haslete doğru sıralanmıştır. Âyette yer alan hasletin özelliklerini doğru anlayabilmek için ulaşılabildiği kadarıyla nüzul sebepleri incelenmiş ve çeşitli eserlerde birden fazla nüzul sebebi belirtilmişse âlimlerin en çok tercih ettikleri nüzul sebebi alınmıştır. İlgili âyetin nüzul sebebini, zamanını ve mekânını bildiğimizde Allah'ın o hasletin hangi özelliğini sevdiğini teşhis edebilmemiz ve Allah'ın muradını anlayabilmemiz kolaylaşacaktır. Ali el-Vâhidî'ye (v.468/1075) göre, 'âyetin nüzûl ve kıssasına vâkıf olmadan tefsirini yapmak mümkün değildir'. İbn Teymiyye de, (v.728/1328) 'nüzûl sebebini bilmesi, âyeti anlamaya yardımcı olur' demektedir. Celâleddin es-Suyûtî de, 'bu şekilde ayetin manasının daha iyi kavranacağını' ifade etmektedir.⁶ Bu görüşten hareketle, ilgili âyetlerin nüzul sebepleri elden geldiğince açıklanmıştır. Genelde hangi hasletleri özelde o hasletin hangi özelliklerini Allah'ın sevip sevmediğini bilmek ve bunları pratik yaşantısına geçirmeye gayret etmek, bir müslümanın kâmil bir müslüman olma yolunda ilerlemesini, müslüman olmayan bir kimsenin de bu temel ve evrensel ahlak değerlerini içselleştirmesini ve bu yolla müslüman olmaya yaklaşmasını sağlayacaktır.

⁶ Suyûtî, Celâluddîn, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-turâs, Kahire 1985, I, 87

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızda sevgi anlamında, sevgiye eş anlamda, yakın anlamda ve zıt anlamda kullanılan kelimelerin incelendiği bölümde en fazla yararlanılan sözlükler, İbn Manzûr'un, *Lisânu'l-Arab*, Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Seyyid Şerif Cürcânî'nin *et-Târifat*, İbn Fâris'in *Mûcemu mekâyîsi'l-luga*, Firuzâbâdî'nin *el-Kâmûsu'l-muhît* isimli eserleridir. Ayrıca sevgi konusuna müstakil bölümler ve kitaplar ayıran Gazzâlî, İbn Kayyım el-Cevziyye, Kuşeyrî, ed-Dihlevî gibi müelliflerin eserlerine de bu bölüm ve diğer bölümlerde sıklıkla başvurulmuştur.

Araştırmamızda müracaat ettiğimiz kaynakların büyük kısmı tefsir ve hadis mecmuâlarıdır. Yararlandığımız tefsir eserlerinin bazıları, Tusterî'nin (283/896) '*Tefsîru't-Tusterî*', Taberî'nin (v.310/922) '*Câmiu'l-beyân an tevîli'l-Kurân*', Neysâbûrî'nin (v.405/1014) '*Tefsîru'l-Kur'ân*', Hucvirî'nin (v.465/1072) '*Keşfu'l-mahcub*', Begavî'nin (v.516/1122) '*Meâlimu't tenzîl*', Zemahşerî'nin (v.538/1143) '*el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl*', Fahrüddîn Râzî'nin (v.606/1209) '*Mefâtihu'l-gayb*', Kurtubî'nin (v.671/1272) '*el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*', Beydâvî'nin (v.685/1286) '*Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*', Neseî'nin (v.710/1310) '*Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl*', Ebu Hayyan el-Endulusî'nin (v.745/1344) '*el-Bahru'l-muhît*', Halebî'nin (v.756/1355) '*ed-Dürri'l-mesûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*', İbn Kesir'in (v.774/1372) '*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*', İsmail Hakkı Bursevî'nin (v.1137/1725) '*Rûhu'l-beyân*', Âlûsî'nin (v.1246/1830) '*Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*', Kâsımî'nin (1914) '*Mehâsinu't-tevil*', Muhammed Hamdi Yazır'ın (v.1942) '*Hak Dini Kur'an Dili*', Seyyid Kutub'un (v.1966) '*Fî Zılâli'l-Kur'ân*', İbn Aşur'un (v.1973) '*et-Tahrîr ve't-tenvîr*' isimli eserleridir.

BİRİNCİ BÖLÜM: KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'SEVGİ'

1.1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'SEVGİ' ANLAMINDA KULLANILAN KELİMELELER

1.1.1. الحب - el-HUBB

Arap dilinde 'sevgi' anlamına gelen çok sayıda kelime bulunmakla beraber Kur'ân- Kerîm'de bu anlamda çoğunlukla 'el-Hubb' kelimesi kullanılmıştır. Kulun Allah'ı, Allah'ın kulunu sevmesi, Allah'ın sevdiği ve sevmediği kul hasletlerinden bahsedilirken hep bu kelimeye yer verilmiştir. Sevgi anlamında kullanılan diğer kelimelerden farklı olarak 'el-Hubb' kelimesinin barındırdığı geniş anlam muhtevâsı bu kullanımın sebebidir. 'el-Hubb', muhabbet kelimesinin masdarıdır. Kökeni, 'HBB'dir. Bu kelime, sevmek, istemek, sevdiği şeye meyletmek gibi anlamlara gelmektedir. Nefret kelimesinin zıddıdır.⁷ 'HBB' kökü beş ayrı anlamı içinde barındırmaktadır:

1-) 'Duruluk ve beyazlık': Dişler düzgün dizilişleri, saf ve beyaz oluşları sebebiyle حبيب الاسنان - Habebu'l Esnân' olarak adlandırılmışlardır. Bu mana, muhabbette hallerin saf ve temiz oluşuna işaret etmektedir.⁸

2-) 'Bir şeyin özü': Yüreğin özü anlamında 'حبة القلب - Habbetu'l-Kâlb' tabiri kullanılmıştır ki bu durumda sevgi kalbin en merkez noktasına yerleşmektedir.⁹ Bazı lûgat alimlerine göre de 'habbe', hem az hem de çok tane anlamında kullanılan 'habb'den gelmektedir. 'Habb' herşeyin çekirdeği, özü demek olduğundan hububat tanelerinin bir tekine, onun özü anlamına 'habbe' denmiştir. 'Habbe' bitki ve

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Ârab*, Dâru sâdır, Beyrut, 'HBB' md. , I, 289.

⁸ Kuşeyrî, Muhammed Nişaburî, *Letâifu'l-işârat*, el-Mektebetu'l-tevfikiyye, Kahire 1999, 3/31 hk., I, 303

⁹ İbn Kayyım, el-Cevziyye, *Ravzatu'l-muhibbîn ve nüzhetü'l-müşâtâkîn*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1992, s. 18.

ağaçların temeli ve özünü oluşturmaktadır.¹⁰ Bu anlama göre, evrende varolan herşey özü itibariyle sevgiden oluşmuştur.

3-) ‘Yükseklik, ortaya çıkma’: Şiddetli yağmur yağdığı zaman su yüzünde görülen kabarcıklara ‘الحب من الماء - el-Habebu mine’l-Mâ’ denmektedir.¹¹ Bu takdirde muhabbet, kalbin sevgiyle karşılaştığı anda kendinden geçerek kabarması ve taşması anlamındadır.¹²

4-) ‘Bağlanmak ve sebat etmek’: Devenin çöküp ayağa kalkmaması, bu kök ile ifade edilmektedir. Deve nasıl çöktüğü yerden ayrılmıyorsa, seven de sevgilisinin ismini, onu anmayı, onun zikrini kalbinden hiç ayırmamaktadır.¹³

5-) ‘Muhafaza etmek ve tutmak’: Suyun konulup muhafaza edildiği kaba ‘حب الماء - Hıbbu’l-Mâ’ denilmektedir. Bu kap nasıl suyu içinde tutuyor ve koruyorsa, seven de sevgilisine olan sevgisini kalbinde korur ve muhafaza eder.

Muhabbet kelimesinin yukarıda yer alan beş kelimenin birinden geldiği söylenmektedir. Hiç şüphe yok ki bu beş anlam da muhabbetin gerektirdiği şeylerdir. Çünkü muhabbet, sevginin safı, kalbin mahbubuna duyduğu arzuların heyecanıdır. Kalbin iradesi sevgiliye ayrılmamacasına bağlanır, seven en şerefli şeyini, özünü, kalbini sevgiliye verir, azim, irade ve düşünceleri hep ona yönelir. Böylelikle muhabbette bu beş anlamda toplanmaktadır.¹⁴

Râgıp el-İsfahânî (v.502/1108), sevgiyi ‘kişinin hayırlı gördüğü veya sandığı şeyi irade etmesi, istemesi’ olarak tanımlamaktadır. Kişinin üç şey için muhabbet duyacağını belirtmektedir:

1-) Lezzet için muhabbet: Erkeğin kadına duyduğu sevgi gibidir.

2-) Fayda için muhabbet: Kendisinden faydalanan bir şeye duyulan muhabbet. Aşağıda yer alan âyet-i kerîme bu tür bir sevgiye örnektir:

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا ۖ نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ ۖ وَبَشِيرٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ

¹⁰ İbn Kayyım, *Ravzatu’l-muhibbîn ve nüzhetü’l-müştâkîn*, s. 17

¹¹ Râgıp, *el-İsfahânî, el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân*, Dâru’l-kalem, Dimeşk, I, 205

¹² İbn Kayyım, *Ravzatu’l-muhibbîn ve nüzhetü’l-müştâkîn*, s. 17

¹³ Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârat*, 3/31 hk., I, 303

¹⁴ İbn Kayyım, *Medâricu’s-sâlikîn*, Dâru’l-kitâbi-l-Arabî, Beyrut 1973, III, 10

‘Memnun olacağınız bir şey daha var: Allah’dan bir yardım ve yakında gerçekleşecek bir zafer! Müminlere bunları müjdele!’¹⁵

3-) Üstün olana duyulan muhabbet: İlim sebebiyle ilim ehlinin birbirine olan sevgisi gibi.

Râgıp el-İsfahânî (v.502/1108), Allah’ın kuluna olan muhabbetini ona nimetler vermesi, kulun Allah’a olan muhabbetini ise, Allah’ın yakınlığını istemesi olarak yorumlamaktadır. Bu konudaki delili de aşağıdaki âyet-i kerîme’dir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ۚ ذَٰلِكُمْ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

‘Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda mücahede eder ve bu hususta dil uzatan hiçbir kimsenin ayıplamasından korkmazlar. İşte bu, Allah’ın öyle bir lütfudur ki dilediğine verir. Allah vâsi ve alîmdir (ihsanı boldur, her şeyi hakkıyla bilir).’¹⁶

Allah Teâlâ, bu ayette ifade edilen sevgi derecesine yükselmiş kulunu beşer arasında da muhterem kılarak herkesin nazarında kıymetini yükseltir.¹⁷

‘Sevgi (Hubb)’ kavramının kökü ‘HBB’, Kurân-ı Kerîm’de farklı kalıplarda türevleriyle birlikte 95 kez geçmektedir.¹⁸ Kelimenin farklı kalıp ve türevleriyle Kurân-ı Kerîm’de kullanıldığı manalara baktığımızda tüm kullanımlarda genel olarak içinde sevgi barındıran bir anlam taşıdığını görmekteyiz. HBB kök, kelime ve türevlerinin Kurân-ı Kerîm’de kullanıldığı anlamlar aşağıdaki gibidir:

A-) Sevmek Anlamında: İlgili kelime, Kurân-ı Kerîm’de, 79 kez bu anlamda kullanılmıştır.¹⁹ İlgili kelimenin sevmek anlamında kullanıldığı bazı âyetler aşağıdaki gibidir:

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ۚ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَإِ

¹⁵ es-Saff , 61/13

¹⁶ el-Maide, 5/54.

¹⁷ Râgıp, el-İsfahânî, *Tafsili’ n-neş’eteyn ve tahsilu’s-saadeteyn*, Dâru’l-mektebeti’l-hayat, Beyrut 1983, s. 113

¹⁸ M. Fu’âd Abdülbâki, *el-Mu’cemu’l-mufehres li elfâzi’l-Kur’ân’il-Kerîm*, Dâru’l-kütübi’l-Mısriyye, Kâhire, s. 191.

¹⁹ M. Fu’âd Abdülbâki, *el-Mu’cemu’l-mufehres*, s. 191.

‘Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, güzel cins atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin hoşuna giden şeyler insanlara câzip gelmektedir. Bunlar dünya hayatının geçici bir metâmdan ibarettir. Asıl varılacak güzel yer ise, Allah'ın katındadır.’²⁰

Âyette, insanlar için cazip kılınan dünyevî haz ve nimetlerin belli başlıları, her biri geniş kapsama sahip olan şu altı maddede özetlenmiştir: 1. Karşı cinse duyulan ilgi. 2. Soyunun devam etme arzusu. 3. Sermaye sahibi olma isteği. 4. Kendi dışındaki varlıklara hükmetme, beğeni kazanma (makam, mevki ve şöhret sahibi olma) ve hoşça vakit geçirmenin verdiği zevk. 5. Hayvânî besin ve hayvanlardan elde edilen ürünler. 6. Bitkisel besinler ve bitkilerden elde edilen ürünler. Esasen bunlar toplumlara, zamana ve mekâna göre fazla değişkenlik göstermeyen, insanın doğasına yerleştirilmiş arzulardır.²¹ Altı maddede özetlenen dünyanın geçici güzellik ve zenginlikleri, fitrî olarak Allah tarafından insanların kalbine yerleştirilmiştir. Kişinin âhîret yurdunun sonsuz güzellik ve nimetlerini düşünerek, bu dünyanın geçici güzellik ve menfaatlerini dengeli kullanması gerekmektedir. İlgili kökün ‘sevgi’ anlamında kullanıldığı diğer bir âyet de şu şekildedir:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

‘De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım ve akrabanız, ter dökerek kazandığınız mallar, kesada uğramasından endişe ettiğiniz ticaret, hoşunuza giden konaklar, size Allah'tan ve Resulünden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli ve önemli ise... O halde Allah emrini gönderinceye kadar bekleyin! Allah öyle fâsıklar gürûhunu hidayet etmez, umduklarına eriştirmez.’²²

‘İnsanın yakınlarını, kazanmayı ve kazancın sağladığı nimetlerden yararlanmayı sevmesi zaten onun doğasında bulunan bir gerçektir. Kurân’ı Kerîm ise bu gerçeğe atıfta bulunarak, kişinin anılan sevgiden vazgeçmeksizin onu daha yücelere tırmanmanın vasıtası olarak görmesini istemektedir. Bu da ancak kişinin

²⁰ Âl-i İmrân, 3/14.

²¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, D. İ. B. Y., Ankara 2007, 3/14 hk., I, 372-374.

²² et-Tevbe, 9/24.

kendisini belirli bir kontrol altında tutmasıyla mümkündür ki, bu kontrolün ölçüsü, hiçbir sevginin Allah sevgisinden ve O'nun değerli saydıklarından daha üstün görülmemesidir. Bu anlayışa erişebilen insan, bir yandan dünyevî istek ve bağların esiri olmaktan kurtulup gerçek özgürlüğe kavuşur, diğer yandan da bütün sevgilerini anlamlı hale getirmiş olur.²³ İlgili kelimenin ‘sevgi’ anlamında kullanıldığı diğer bir âyet de aşağıdaki gibidir:

وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

‘İyi düşünün ki Allah’ın Resulü sizin aranızda bulunmaktadır. Şayet o birçok işte size uysaydı, haliniz yaman olurdu. Ama Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde güzelleştirdi, inkardan, fâsıklıktan ve isyandan ise sizi iğrendirdi. İşte Allah’tan bir lütuf ve nimet olarak doğru yolda yürüyenler onlardır. Allah her şeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.’

B-) Tercih Etmek Anlamında: Kelime, bu anlamda dört kez kullanılmıştır.²⁴ Kelimenin geçtiği bazı âyetler, aşağıdaki gibidir:

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ

‘Vay onlara ki, âhirete inanmalarına rağmen, bile bile dünyayı âhirete tercih ederler. İnsanları Allah yolundan çevirir de o yolu eğri bükü göstermek isterler. İşte onlar haktan, doğru yoldan çok uzak bir sapıklık içindedirler.’²⁵

وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ فَآَخَذْتَهُمُ صَاعِقَةً الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

‘Semud halkına gelince, Biz onlara da doğru yolu gösterdik fakat onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler. Derken işledikleri işler sebebiyle alçaltıcı bir azap yıldırımı onları alıverdi.’²⁶

Bu âyetlerde kullanılan kelimenin anlamında da içinde sevgi barındıran bir tercih söz konusudur.

²³ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 9/24 hk., III, 23-25.

²⁴ Abdalbâki, *el-Mu’cemu’l-mufehres*, s. 191.

²⁵ İbrahim, 14/3.

²⁶ Fussilet, 41/17.

C-) Tane, Tohum Anlamında: Kök, bu anlamda, Kuran-ı Kerim’de 12 kez geçmektedir.²⁷ İlgili kelimenin tane, tohum anlamında kullanıldığı bazı âyetler aşağıdaki gibidir:

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

‘Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak verip her başağında yüz tane bulunan bir tanenin haline benzer. Allah dilediğine kat kat fazlasını da verir. Allah'ın lütfu geniştir, ilmi her şeyi kaplar.’²⁸

وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

‘Bilinmeyen nice hazineler ve görünmeyen gayb âleminin anahtarları O'nun yanındadır. Onları Kendisinden başkası bilemez. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. O'nun haberi olmadan bir tek yaprak bile düşmez. Yer altı tabakalarının karanlıkları içindeki tek bir tane, hâsılı yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın.’²⁹

Hucvirî (v.465/1072), ‘habbe’ (tane) kelimesinin ‘hubb’ (sevgi) kelimesi ile olan ilgisini şöyle açıklamaktadır: ‘Habbe’ denilen tohum yere düşer, üzeri toprakla örtülür. O tohumun üzerine yağmur yağar, güneş ışınları gelir. Zamanın geçmesi ve değişmesiyle o tohum değişmez. Vakti gelince uç verir, biter, gelişir. Çiçek açar, meyva verir. Kalbi mesken edinen, oraya yerleşen ‘hubb’ da böyledir. Hazır bulunma ve bulunmamayla, bela ve mihnetle, rahat ve lezzetle, firak ve visalle değişmez.’³⁰

1.1.2. الود - el-VUDD

Bu kelime, ‘مودة - mevedde’ kelimesinin masdarıdır. Dostluk ve sevgi anlamlarını içermektedir. Sevginin hâlis ve katışıksız olanına bu isim verilir.³¹ Sevginin derin ve yoğun hissedilme halidir.³² Kelimenin bir anlamı bir şeye sevgi

²⁷ Abdalbâki, , *el-Mu'cemu'l-mufehres*, s. 191.

²⁸ el-Bakara, 2/261.

²⁹ el-En'âm, 6/59.

³⁰ Ali Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, Dâru'n-nehdâti'l-Arabiyye, Beyrut 1980, s. 548.

³¹ İbn Manzûr, ‘VDD’ md., III, 453

³² Ömer Rıza Kehhale, *el-Hubb*, Muessesetu'r-risale, Beyrut 1984, s. 110

duymak, diğer anlamı ise istemek, arzu etmektir.³³ Kur’ân-ı Kerîm’de, kelimenin ihtiva ettiği iki anlam da kullanılmıştır. Bu kelime, aşağıdaki âyet-i kerîmede sevgi anlamında kullanılmıştır.

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوْدَّةً ۚ وَاللَّهُ قَدِيرٌ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

‘Umulur ki Allah sizinle düşmanlarınız arasında bir sevgi ve yakınlık kurar. Çünkü Allah herşeye kadirdir. Allah gafurdur, rahîmdir.’³⁴

‘ود - Vudd’ kelimesi, aşağıdaki âyet-i kerîmede de sevgi anlamında kullanılmıştır:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا

‘İman edip, makbul ve güzel işler yapanları Rahman, (hem Allah, hem de mahluklar nezdinde) sevimli kılacaktır.’³⁵

Bu ayette geçen ‘vudd’ kelimesi sevgi anlamındadır.³⁶ Seyyid Kutub da (v.1967), bu ayette geçen ‘vudd’ kelimesinin sevgi anlamında kullanıldığını fıkriindedir. Bu sevginin yücelikler aleminden kaynaklanan, yeryüzüne ve insanlara saçılan, tüm evreni doldurup taşıran bir sevgi olduğunu ifade etmektedir.³⁷ Diğer müfessirler de çoğunlukla, bu ayetle ilgili olarak, benzer açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu açıklamayı destekleyici olarak Buhârî’de (v.256/869) yer alan aşağıdaki hadis de, çoğunlukla müfessirlerin eserlerinde yer almaktadır.

عن النبي صلى الله عليه وسلم :

إذا أحب الله العبد نادى جبريل إن الله يحب فلانا فأحببه فيحبه جبريل فينادي جبريل في أهل السماء إن الله يحب فلانا فأحبوه فيحبه أهل السماء ثم يوضع له القبول في الأرض

Allah Resul’u (asm) şöyle buyurmuştur: ‘Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cibril’i çağırır ve: ‘Ey Cibril, muhakkak ki, Ben filanı seviyorum, sen de onu sev’ buyurur. Cibril onu sever. Sonra Cibril, gök ehli için de nida edip : ‘Şüphesiz Allah

³³ Râgıb, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân*, II, 499.

³⁴ el-Mümtehhine, 60/7

³⁵ Meryem, 19/96

³⁶ Abdurrezzak bin Hemmâm, *Tefsîru’l-Kur’ân*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 2003, II, 323.

³⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, Dâru’s-şuruk, Kâhire, IV, 2321.

filanı seviyor’ der. Gök ehli onu sever. Sonra o kul için yeryüzünde bir sevgi kılınır.³⁸

Înâyet-i İlâhî bir kulunu sevmeye yöneldiğinde, O’nun muhabbeti, güneş ışığının sırlı aynalarda yansıdığı gibi Mele-i Alâ’ya, sonra Mele-i Sâfil’e yansır. Daha sonra da yeryüzü halkından buna kabiliyetli olanlara onu sevmeleri ilham olunur. Bu tıpkı toprağın, suyun bereketiyle gelen nemi emerek ondan istifade etmesi gibidir.³⁹

Bu kelimenin fiil sîgası, aşağıdaki âyet-i kerîmede de, istemek, arzu etmek anlamında kullanılmıştır.

أَيُّوْذُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَجِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ ۚ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

‘Sizden herhangi biriniz hiç arzu eder mi ki: Kendisinin hurmalığı ve üzüm bağı bulunsun, Bahçede dereler akıyor, içinde her türlü mahsulatı bulunuyor. Ama kendisinin üstüne de ihtiyarlık çökmüş ve elleri ermez, güçleri yetmez, bakıma muhtaç küçük çocukları var. Derken... ateşli bir kasırga kopsun da bağı kasıp kavursun? İşte Allah âyetlerini size böyle apaçık bildirir. Olur ki iyi düşünürsünüz.’⁴⁰

Yine Kurân-ı Kerîm’de geçen ‘Vedud’ kelimesi, Allah’ın sıfatlarından ve ‘sevgisi çok olan’ demektir. Arapça’da ‘fa’ul vezni’ hem ‘ism-i fâil’ hem de ‘ism-i mefûl’ manasını ifade edebileceğinden⁴¹, ‘vedud’ kelimesi, ‘kullarını çok seven’ ve ‘kulları tarafından çok sevilen’ manalarını ihtiva etmektedir. Aşağıdaki âyette, ilgili kelime bu iki anlamı da içermektedir:

وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ

‘O gafurdur (mağfireti boldur), veduddur (kullarını sever, onlar tarafından da sevilir).’⁴²

³⁸ Buhâri, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahîh*, Dâr İbn Kesir, Beyrut 1987, Bedu’l-Halk 6

³⁹ Şah Veliyyullah, Ahmed ed-Dihlevî, *Huccetu’llâhi’l-bâlîğa*, Dâru ihyâi’l-ulum, Beyrut 1990, II, 258

⁴⁰ el-Bakara, 2/266.

⁴¹ Suat Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyyet*, Yeni Akademi y., İzmir 2010, s. 205.

⁴² el-Bürûc, 85/14

1.1.3. الحنان - el-HANÂN

Kalp inceliği, şefkat, merhamet göstermek, şefkat içeren bir yönelim, heyecanlanmak, neşe, şiddetli ağlama gibi manalara gelmektedir. ‘الحنان - el-Hannân’ ise Allah-u Teâlâ’nın isimlerindendir. Kullarına karşı çok merhametli olan demektir.⁴³ el-Hannân kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de, bir âyette geçmektedir. Bu âyet, aşağıdaki gibidir:

وَحَنَانًا مِّنْ لَّدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا

‘Tarafımızdan bir merhamet, arı duru bir gönül de ihsan ettik. O, Allah’ı sayıp günahattan sakınan bir insandı.’⁴⁴

Bu âyet-i kerîmede, kendisine bir merhamet, arı duru bir gönül ihsan edilen Hz. Yahyâ (a.s.)’dır. Kurtubî (v.671/1273), ayette geçen ‘hannân’ kelimesini, müfessirlerin çoğunluğunun şefkat, rahmet ve muhabbet olarak yorumladığını söylemektedir. Bu, insanları küfür ve şirkten kurtarsın diye Hz. Yahya’nın (a.s.) kalbine verilen rahmet ve şefkat duygusudur. Kelimenin aslı, dişi devenin yavrusuna şefkat ve arzu duymasıdır. İkrime, ‘hannân’ kelimesine sevgi manası vermiştir.⁴⁵

1.1.4. الشغف - eş-ŞEĞAF

‘الشغف - eş-Şeğaf’ kelime olarak ‘kalp zarı’ demektir.⁴⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelime şu şekilde geçmektedir:

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

‘Şehirde birtakım kadınlar: “Duydunuz mu?” dediler: “Vezirin hanımı uşağına gönlünü kaptırmış, ondan kâm almak istemiş! Sevda ateşi bağrını yakmış. Kadın besbelli çıldırmış!’⁴⁷

Bu âyet-i kerîmede, Züleyhâ’nın Hz. Yusuf’a (a.s.) olan aşkı, o şehirde yaşayan kadınların bakış açısıyla anlatılırken, ‘sevda ateşi bağrını yakmış’ şeklinde bir açıklama yapılmaktadır. Hz. İbn Abbas, ‘شَغَفَهَا حُبًّا’ tâbirine ‘sevgi kalp zarının

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘HNE’ md., XIII, 128.

⁴⁴ Meryem, 19/13.

⁴⁵ Kurtubî, Muhammed bin Ahmed, *el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-risâle, Lübnan, XIII, 424.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘ŞĞF’ md., IX, 178.

⁴⁷ Yusuf, 12/30.

içini etkilemiş’ şeklinde mana vermiştir. Sevgi kalbini kaplamış şeklinde de mana verilmiştir.⁴⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu âyet-i kerîmede ‘eş-Şeğaf’ kelimesi, bir kadının bir erkeğe duyduğu, kendine ve çevresine zarar veren hastalıklı sevgisi anlamında kullanılmıştır.

1.1.5. الهوى - el-HEVÂ

‘Hevâ’ kelimesi, Arap dilinde ‘sevgi’ ile eş anlamlı kullanılan kelimelerden biridir. İnsanın bir şeye olan sevgisi ve bu sevginin kalbinde baskın olması şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁹ Râgıp el-İsfahânî, (v.502/1108) bu kelimeyi, ‘nefsin, şehvete (haz ve arzu duyduğu şeylere) meyli’ olarak tanımlamaktadır. Bu yüzden nefis, ‘şehvete meyleden’ olarak adlandırılmıştır. Kişinin heves ve arzularına uymasının sonucu dünyada sapıklık içinde bulunmak, âhirette ise cehennemdir.⁵⁰ Kur’ân-ı Kerîm, kişiyi, hevâsına uymaktan meneder. Aşağıdaki âyet-i kerîme buna misaldir:

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ

‘Ama kim Rabbinin divanında durmaktan korkarsa, ve nefsini hevâ ve hevase uymaktan dizginlerse, O’nun varacağı yerde olsa olsa cennettir.’⁵¹

Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de, hevâ kelimesinin geçtiği her yerde hevâyı tenkit edip kınamıştır.⁵² Hevâ’ya tâbi olmak, Allah’ın yolundan saptırır.⁵³ Aşağıdaki âyet-i kerîmeler bu durumu ifade etmektedir:

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

‘Davud! Biz seni ülkede hükümdar yaptık, sen de insanlar arasında adaletle hükmet, keyfine uyma ki seni Allah yolundan saptırmasın. Allah yolundan sapanlara hesap gününü unuttukları için, şiddetli bir azap vardır.’⁵⁴

Hevâ’ya tabi olanlar, hep menfî kimselerdir.⁵⁵

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘ŞĞF’ md., IX, 178

⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘HVE’ md., XV, 371.

⁵⁰ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, II, 486.

⁵¹ en-Nâzi’ât, 79/40- 41.

⁵² Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, Dâru ihyâu’t-turâsi’l-Arabî, Beyrut 1997, 5/77 hk., XII, 410

⁵³ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 458.

⁵⁴ Sâd, 38/26.

⁵⁵ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 459.

فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّهَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ ۚ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

‘Eğer senin bu dâvetini kabul etmezlerse, bil ki onlar sadece hevâ ve heveslerine uymaktadırlar. Halbuki Allah tarafından bir delil olmaksızın kendi hevâ ve hevesine tâbi olandan daha şaşkın ve sapkın kimse olabilir mi? Allah, zulmü kendine meslek edinen kimseleri hidâyet etmez, emellerine ulaştırmaz.’⁵⁶

Hevâ, esas itibariyle değersiz oluşa, alçaklığa, düşüklüğe delalet eder. O halde nefis alçaldığında, yüce ve güzel şeyleri bırakıp değersiz şeylere tutunduğunda, alçalır, yuvarlanır, tökezler.⁵⁷ Bu kelimenin manasının insan ruhunun şehvetlerden ve hayvânî iştihadan doğan doğal eğilimi olduğu söylenebilir. Kur’ân-ı Kerîm’de kelimenin hiç değişmeyen anlamı, insanı doğru yoldan saptırması, kaçınılmaz olan şer bir eğilim olmasıdır.⁵⁸

Sonuç olarak, Kur’ân-ı Kerîm’de ‘hevâ’ kelimesi, nefsin, Allah Teâlâ’nın kötü ve çirkin gördüğü şeylere olan arzu, istek ve sevgisi anlamında kullanılmıştır. Ayrıca kişinin bir şeye olan sevgisinin iyi ve güzel olduğunu belirtmek için ‘muhabbet’ kelimesi kullanılırken kişinin bir şeye olan istek ve sevgisini eleştirmek için ise ‘hevâ’ kelimesi kullanılmıştır.

1.2. KUR’ÂN-I KERÎM’DE ‘SEVGİ’ KAVRAMINA YAKIN ANLAMDA KULLANILAN KELİMELER

1.2.1. الرحمة - er-RAHMET

Bu kelime, acımak, şefkat göstermek, iyilikte bulunmak anlamlarına gelmektedir.⁵⁹ Merhamet kelimesi de rahmet kelimesi ile aynı anlama gelmekte olup bu kelimeler, yufka yüreklilik, kalp inceliği, acımak, bağışlamak gibi anlamlar içermektedir.⁶⁰ ‘Rahmân’ ve ‘rahîm’ isimlerinin rahmetten müştak olduğuna sahabe devrinden beri ittifak vardır.⁶¹ Aynı âyet-i kerîmede Allah’ın ‘rahîm’ ve ‘vedud’

⁵⁶ el-Kasas, 28/50

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 53/3 hk., XXVIII, 231

⁵⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, Çev.Selahattin Ayaz, Pınar y., İstanbul 1991, s. 190

⁵⁹ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, I, 291

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘RHM’ md., XII, 230

⁶¹ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 152

isimlerinin aşağıdaki gibi geçmesi, bize rahmet-sevgi ilişkisinin derinliğini anlatmaktadır.

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ

‘Rabbinizden af ve mağfiret dileyin, sonra günahlarınızdan tövbe edip O’na sığın. O sizi affeder ve korur. Çünkü Rabbim rahîmdir, veduddur. (pek merhametlidir, kullarını çok sever).’⁶²

Yukarıdaki âyet-i kerîmede ve Kurân-ı Kerîm’deki birçok âyet-i kerîmede belirtildiği üzere, Allah’ın rahmetinin önemli bir işareti, kullarının işledikleri günah ve hatalardan sonra yaptıkları tövbelerini kabul etmesidir. Ayrıca bu ilâhî îkaz ve bilgiler, insanlar birbirlerine karşı kusur işlediklerinde, kusuru olana özür ve af dileme, kendisine karşı kusur işlenmiş olana da özrü ve af dilemeyi kabul etme gereğini öğretmektedir. Böylece insanlar arasında dostluk, kardeşlik, sevgi ve barışın, toplumda ise düzen ve huzurun sağlanması hedeflenmiş olmakta, şiddet ve nefretin yaygınlaşmasının önüne geçilmektedir.⁶³ Kulun Allah’a olan sevgisi onu, Allah’ın rahmetine ve affına yakın kılar.⁶⁴ Rahmet-sevgi ilişkisi, aşağıdaki âyet-i kerîmede de açıktır.

إِنْ أَقْذَفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَأَقْذَفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِيهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ وَالْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةٌ مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي

‘Onu bir sandığa yerleştirip denize bırak! Deniz onu sâhile atsın. Bana da ona da düşman olan biri onu alsın! Ve ‘Ey Musa! nezaretim altında yetiştirilmen için sana karşı insanların gönüllerinde tarafımdan bir sevgi bıraktım!’⁶⁵

Bu sûrede Yüce Allah, Hz. Musa’ya (a.s.) olan lütuf ve ihsânını anlatırken ‘sana karşı insanların gönüllerinde tarafımdan bir sevgi bıraktım’ ifadesini kullanmaktadır. Taberî (v.310/923), bu âyet-i kerîmede geçen ‘sevgi’ kelimesinin ne anlama geldiğini açıklayan çeşitli görüşler bildirmiştir. Bu görüşlerden biri de, bu âyet-i kerîmede geçen ‘sevgi’ kelimesinin ‘rahmet’ anlamında kullanıldığı, iki

⁶² Hûd, 11/90

⁶³ Raşit Küçük, *İslam Ahlâkı ve Sevgi*, T. D. V. y., Ankara 2007, s. 80

⁶⁴ Ahmed Nasib Mahâmîd, *el-Hubb*, Dâr el-fıkr, Suriye 1995

⁶⁵ Tâhâ, 20/39

kelimenin de aynı manaya geldiği şeklindedir.⁶⁶ Rûm Suresi, 21. âyet-i kerîmede de ‘sevgi’ ve ‘rahmet’ kelimeleri bir arada kullanılmıştır.

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

‘O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerinden biri de: Kendilerine ısınmanız için, size içinizden eşler yaratması, birbirinize karşı sevgi ve şefkat var etmesidir. Elbette bunda, düşünen kimseler için ibretler vardır.’⁶⁷

Bu âyet-i kerîmede Yüce Rabbimiz, eşler arasına yerleştirdiği sevginin kendisine ait âyetlerden bir âyet olduğunu vurgulamış, ‘sevgi’ ve ‘rahmet’ kelimelerini bir arada zikretmiştir.⁶⁸

Daha önce Arapçasını ve anlamını zikrettiğimiz Meryem Suresi 96. âyet-i kerîmede de Allah Teâlâ, ‘Rahmân’ ismi ile ‘vudd’ kelimesini bir arada zikretmektedir. Bu da şefkat ve sevgi arasındaki bağın güçlülüğünü bize gösteren misallerden biridir.

Hadîs-i Şeriflerde de rahmet ve sevgi kelimeleri bir arada kullanılmıştır. Bir misal aşağıdaki hadîs-i şerifdir:

‘Müminler birbirini sevmeye, birbirine şefkat ve merhamet etmeye tıpkı bir vücut gibidirler. Vücudun bir uzvu hasta olduğunda diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.’⁶⁹

Yine başka bir hadîs-i şerifte çocuk sevgisi ile merhamet arasındaki ilişki şu şekilde izah edilmektedir: ‘Hz. Peygamber’e (asm) gelen ve O’nun (asm) çocukları öptüğünü gören bir bedevî: ‘Yoksa Sen çocukları mı öpüyorsun? Vallahi biz onları asla öpmeyiz’ deyince Resulullah (asm): ‘Allah senin kalbinden merhameti çekip aldıysa benim elimden ne gelir ki’⁷⁰ buyurarak, çocukları öpüp okşamanın bir sevgi ve merhamet belirtisi olduğunu bize öğretmektedir.

Kuşeyrî’ye (v.465/1072) göre, sevgi ve rahmet birbirine çok yakın kavramlardır. Allah’ın kuluna olan muhabbeti, ona özel nimetler vermesidir. Allah’ın

⁶⁶ Taberî, M. İbn Cerîr, *Câmiu’l-beyân an tevîli’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2000, 20/39 hk., XVIII, 303.

⁶⁷ er-Rûm, 30/21

⁶⁸ Mehmet Ünal, ‘Kurân’da Sevgi ve Yakın Anlamlıları’, *Ekev Akademi Dergisi*, 2008, sy. 34, s. 99

⁶⁹ Buhârî, Edeb 27

⁷⁰ Buhârî, Edeb 18

rahmeti ise verdiği tüm nimetleri kapsamaktadır. Böylelikle rahmet genel, muhabbet hususidir.⁷¹

İbn Kayyım el-Cevziyye’de (v.751/1292), ‘Allah bir kulu sevdi mi onu dünyadan korur. Tıpkı sizden birinin hastasına suyu yasaklaması gibi.’⁷² hadis-i şerifini açıklarken Allah’ın kulunu sevmesi neticesinde dünyanın aldatıcı güzellikleriyle kirlenmesini engelleyerek ona rahmet ettiğini belirtmektedir.⁷³ Ayrıca Allah’ın, kulunun dünyada hayır ve iyiliklere muhabbet duymasını sağlamasını da ona olan rahmetinin bir sonucu olarak ifade etmektedir.⁷⁴ Sonuç olarak diyebiliriz ki, bir varlığa merhamet etmek için onu sevmek lazımdır. Sevgi, merhamet etme sebebidir ve merhameti doğuran endişe ve üzüntüyle beraber bulunur.⁷⁵ Rahmet kelimesi, sevginin tezahürünü anlamakta önemli bir işlev görmektedir.

1.2.2. الرأفة - er-RE’FET

Rahmetin ileri derecesine ‘re’fet’ adı verilmektedir.⁷⁶ ‘Rahmet’, genel olarak herkese ve her şeye gösterilebilecek bir şefkati içerirken ‘re’fet’, kişinin arasında bir bağ olan kimse ve şeylere duyduğu daha özel ve derin bir şefkati tanımlamak için kullanılır.⁷⁷ İlgili kelime, bir âyette şu şekilde geçmektedir:

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

‘Sonra bunların ardından peş peşe peygamberlerimizi gönderdik. Özellikle Meryem’in oğlu İsa’yı arkalarından gönderdik, kendisine İncil’i verdik ve ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Uydurdukları ruhbanlığı ise Biz kendilerine farz kılmadık, lâkin Allah’ın rızasına nail olmak için kendileri icad ettiler. Kaldı ki ona gereği gibi de riâyet etmediler. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik, onların çoğu ise büsbütün yoldan çıkmışlardır.’⁷⁸

⁷¹ Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârat*, 5/54 hk., II, 135

⁷² Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Dâru İhyâu’t-turâsi’l-Arabî, Beyrut 1997, Tıb 1

⁷³ İbn Kayyım, *İğasetü’l-lehfan fî mesaidi’s-şeytan*, thk. Beşir Muhammed Uyun, Dârü’l-beyân, Dimaşk 1994, II, 594

⁷⁴ İbn Kayyım, *İğasetü’l-lehfan fî mesaidi’s-şeytan*, II, 591

⁷⁵ İbn Arabî, Muhyiddin, *Allah Kimleri Sever*, Hayy y., İstanbul 2012, s. 53

⁷⁶ İbn Manzur, *Lisânu’l Arab*, ‘REF’ md., IX, 112

⁷⁷ Kehhale, *el-Hubb*, s. 110

⁷⁸ el-Hadîd, 57/27

Bu âyette ‘re’fet’ kelimesi ile kastedilen mana, onların birbirlerini sevip birbirlerine karşı merhametli olmalarıdır.⁷⁹ ‘Ra’ûf’, bu kökten mübalağa bildiren bir sıfat olup, ‘ileri ve hususi seviyede bir merhamete sahip olan şefkatli kimse’ anlamına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de, Allah’ın müminlerin tevbelerini kabul etmesi, insanların hayat şartlarını kolaylaştıran hayvanlar yaratması, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarması, müminlerin kalblerini birbirlerine kin duymaktan arındırması gibi konular muhtelif âyetlerde, Allah’ın Ra’ûf vasfı ile ilişkilendirilmektedir.⁸⁰

Sonuç olarak, merhamet ve sevgi arasında kopmaz bir bağ ve aynı zamanda neden - sonuç ilişkisi bulunmaktadır.

1.2.3. الرضا - er-RIZA

Öfke, nefret ve kızgınlığın zıddı anlamında kullanılmaktadır.⁸¹ Sözlükte, hoşnut ve memnun olmak, tasvip etmek, beğenmek anlamlarına gelmekte olup hoşnutsuzluğun (kerâhet) zıddıdır. İnsanın yaratılış gereği arzu ettiği şeydir.⁸² ‘Rıza’ kelimesi, aşağıdaki âyet-i kerîmede ‘suht’ (öfke) kelimesinin zıddı olarak kullanılmıştır.

أَفَمَن اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَن بَاءَ بِسَخَطٍ مِّنَ اللَّهِ وَمَا يُهِيَ جَهَنَّمَ وَيُتَسَّ الْمَصِيرُ

‘Allah’ın rıza yolunu tutmuş, o yolda koşan kimse, hiç Allah’ın hışmına uğrayan ve son durağı cehennem olan kimse gibi olur mu? Ne kötü bir yerdir o cehennem!’

Hiz. Ali ve Hiz. Aişe’den rivayet edilen bir hadiste de ‘rıza’ ve ‘gazab’ kelimeleri, birbirinin zıddı olarak kullanılmıştır. Resulullah’ın (asm) gece namazlarının sonunda yaptığı dualardan birinin, ‘Allah’ım, Senin gazabından rızana sığınırım’ diye başladığı zikredilmiştir.⁸³

Kelimenin Kur’ân-ı Kerîm’de yer aldığı âyetlerden bir tanesi de aşağıdaki gibidir:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي

⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 57/27 hk., XXIX, 475

⁸⁰ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 311

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘RZY’ md., XIV, 323.

⁸² Halil İbrahim Bulut, ‘Rıza md.’, *DİA*, T.D.V. y., İstanbul 1997, XXXV, 555

⁸³ Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh*, Dâr ihyâu’t-turâsi’l-Arabî, Beyrut 1999, Salât 42

‘Ey gönül huzuruna ermiş ruh! Sen Rabbinden razı, O senden razı olarak dön Rabbine! Sen de katıl has kullarımın içine, gir cennetime!’⁸⁴

Bu âyet-i kerîmede, gönül huzuruna ermiş bir ruh ile Rabbi arasındaki karşılıklı rıza makamından bahsedilmektedir. Rıza, muhabbetin bir sonucudur. Gazzâlî de, (v.505/1111) rızayı sevginin meyvelerinden bir meyve olarak tanımlamaktadır.⁸⁵ Bu kavram, Resulullah’ın (asm) hadislerinde de Kurân-ı Kerîm’deki kullanımına benzer şekilde yer almıştır. Resûl’i Ekrem (asm), Hz. Zeyd Bin Sâbit’e öğrettiği uzunca bir duada şöyle demiştir: ‘Allahım, Senden, gerçekleşen kaza ve kaderinin sonucuna rıza göstermeyi bana nasip etmeni dilerim’⁸⁶ Sevgiyi habibin fiillerine rıza göstermek olarak tanımlayan Gazzâlî (v.505/1111), böylelikle rızayı sevginin bir semeresi ve emaresi olarak gördüğünü belirtmiş olmaktadır.⁸⁷

Kurân’ı Kerîm, kimi hasletleri iman gereği sayar ki, bunlar ister istemez sevgiyi içerirler. Bunlardan biri de ‘rıza’dır. Kul, Rabb’inden razı olacaktır. Rıza, şunları gerektirir: Kul için en sevdiği varlık, Allah olacaktır. Çünkü bütün öbür şeyleri sevip sevmemesini belirleyen kıtas, Allah’ın onları sevip sevmemesidir. Ayrıca kul, Rabb’inden bütün fiilleri, isimleri ve sıfatlarıyla razı olacaktır: Rabb, müdebbir, emir ve nehyedici, Vekil, Velî ve vb. olarak. Bunlar da kendiliğinden O’nu sevmesini içerecektir.⁸⁸

1.2.4. الخلة - el-HULLE

Bu kelime, arkadaşlık, dostluk ve sevgi anlamlarını içermektedir. Ayrıca ‘sevgi ve arkadaşlığında cömert olmak’ demektir. ‘Halil’, kalbinde sevdiğinin sevgisinden başka hiçbir sevgiye yer vermeyendir.⁸⁹ Bir âyet-i kerîmede, şu şekilde geçmektedir:

وَيَوْمَ يَعْصُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فَلَانًا خَلِيلًا

‘O gün zâlim, parmaklarını ısırır. ‘Eyvah! der, keşke o Peygamberle birlikte yol tutsaydım’. Eyvah! Keşke falanı dost edinmeseydim!’⁹⁰

Başka bir âyet-i kerîme de şu şekildedir:

⁸⁴ el-Fecr, 89/27-28-29-30.

⁸⁵ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’-d-dîn*, Dâru’l-minhac, Cidde 2011, VII, 513

⁸⁶ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, Müessesetü’r-risâle, Beyrut 1999, IV, 124

⁸⁷ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’-d-dîn*, VII, 513

⁸⁸ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 208.

⁸⁹ Kehhale, *el-Hubb*, s. 110

⁹⁰ el-Furkân, 25/27- 28

الْأَجَلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ

‘Müttakîler dışında dünyadaki bütün dostlar, o gün birbirine düşmandır.’⁹¹

Bu iki âyet-i kerîmede de insana herhangi bir fayda vermeyen, onu zarara sürükleyen bir dostluk ve sevgi bağından bahsedilmektedir.

Resulullah (asm), şu şekilde buyurmaktadır: ‘Ben Allah’dan başka her dostun dostluğundan ayrılıyorum’. Bu hadisiyle Allah Resul’ü (asm), tek dayanağının Rabb’i olduğunu ve her türlü ihtiyacını O’na arzettiğini bize anlatmaktadır.⁹² Hz. İbrâhim (a.s.), bir âyet-i kerîmede, Allah tarafından ‘dost’ olarak nitelendirilmektedir.

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۚ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا

‘Hep iyiliği şiar edinmiş olarak, yüzünü ve özünü Allah’a teslim edip bir de İbrâhim’in tevhid dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzel din olabilir mi? Bundandır ki Allah İbrâhim’i dost edinmiştir.’⁹³

Bu âyette geçen dostluk, ‘kâmil manada, eksiksiz bir sevgiyi’ içermektedir.⁹⁴ Râzî (v.606/1208), bu âyette geçen dost kelimesini ‘sevdiğinin işlerinin ve sırlarının içine karışan, sevgisi sevdiği kimsenin kalbinin cüzlerine giren’ olarak tanımlamaktadır.⁹⁵

Zemahşerî (v.538/1144), Allah’ın Hz.İbrâhim’i (a.s.) dost seçmesinin mecâzî olduğu görüşündedir. Bu âyet-i kerîmede, Hz. İbrâhim’in (a.s.) Allah indindeki seçkinliği, bir kişinin dostunun yanındaki yüksek değerine benzetme yapılarak anlatılmıştır. ‘Halil’ kelimesi, ‘kumun üzerindeki yol’ kelimesinden gelmektedir ve ‘senin yolunda, seninle beraber yürüyen’ demektir.⁹⁶ ‘Dostluk’, muhabbetin olgunluk hâlidir.⁹⁷

Fazlurrahman da (v.1988), Kuran’a göre, tabiatın nereden geldiğini, nereye gideceğini düşünen kimsenin Allah’ı bulacağını, Allah’ın da kendisini bulan kişinin

⁹¹ ez-Zuhurf, 43/67.

⁹² İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘HLL’ md., XI, 211.

⁹³ en-Nisâ, 4/125.

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘HLL’ md., XI, 211.

⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/125 hk., XI, 228

⁹⁶ Zemahşerî, Mahmud bin Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzîl*, Dâru ihyâu’t-turâsi’l-Arabî, Beyrut 1987, 4/125 hk., I, 602.

⁹⁷ İbn Kayyım, *Medaricu’s-sâlikîn*, III, 27

dostu olup ona yardım edeceğini ifade eder. Allah'ı bulmak ise, Allah'ı Allah olarak gereği gibi tanımak olarak açıklanmaktadır.⁹⁸

Bu ifadelerin hepsinde de dost kelimesi, karşılıklı oluşan sevgi bağının bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir.

1.2.5. الولى - el-VELYU - VELÂ ve ولى

Bu iki kelime, yakınlık anlamında kullanılmaktadır. el-Velyu kelimesinin ismi olan 'el-Veli' kelimesi ise sevilen kimse, dost, yardımcı anlamlarına gelmektedir.⁹⁹ Seven kişiye 'veli' denir. Çünkü o, yardımı ve sevgisiyle, velisi olduğu kişiye yakındır ve onun menfaati ve işlerinin yolunda gitmesi için işlerini üstlenir.¹⁰⁰ Bu kelime, Kuran-ı Kerim'de 13 yerde açık olarak Allah'ı tavsif etmektedir.¹⁰¹ Bir âyet-i kerîmede şu şekilde geçmektedir.

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

'Allah iman edenlerin yardımcısıdır, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin dostları ise tağutlar olup onları aydınlıktan karanlıklara götürürler. İşte onlar cehennemlik kimselerdir ki orada ebedî kalacaklardır.'¹⁰²

Bu âyetin 'Allah, iman edenlerin yardımcısıdır' kısmı ile ilgili olarak, Beyzavî, 'Allah, iman eden ve yaptıkları amellerle bu imanlarında sâbit kalanları sever ve onların işlerinin sorumluluğunu üstüne alır' açıklamasını yapmaktadır.¹⁰³ 'Veli' kelimesinin Kurân-ı Kerîm'de kullanıldığı diğer bazı âyetler de aşağıdaki gibidir:

وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ

'O'dur ki insanlar artık ümitlerini kestikten sonra yağmur indirir, rahmetini her tarafa yayar. O, gerçek dost ve hâmdîdir, bütün övgülere ve hâmdlere layıktır.'

Yukarıdaki âyet-i kerîmede, Allah'ın kullarını gözettiği söylenip nimetleri sıralandıktan sonra ancak O'nun hâmdde lâayık 'Veli' olduğu bildirilir.

⁹⁸ Fazlurrahman, Mâlik, *Major Themes of Qur'an*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis 1989, s. 3-12

⁹⁹ Firûzâbâdî, Muhammed bin Yâkub, *el-Kâmusu'l-muhît*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1986, 'VLY' md., s. 1732

¹⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/257 hk., VII, 17

¹⁰¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 239.

¹⁰² el-Bakara, 2/257.

¹⁰³ Beydâvî, el-Kâdî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*, Dâru ihyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, 2/257 hk., I, 558

إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ

‘Zira, benim mevlam o kitabı indiren Allah’dır ve O bütün iyi kulların koruyucusudur.’¹⁰⁴

Yukarıdaki âyet-i kerîmede de, müşriklerin veli edindiği putların aczleri belirtildikten sonra Hz. Muhammed’in (asm) lisânından ‘Benim Velim Kitabı indiren Allah’dır, O iyilere sahip çıkar (dost edinir)’ dediği nakledilir. İlgili kelimenin geçtiği diğer bir âyet de aşağıdaki gibidir:

رَبِّ قَدْ أَتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيَّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَالْحَقِّنِي بِالصَّالِحِينَ

‘Ya Rabbi! Sen bana iktidar ve hâkimiyet verdin. Kutsal metinleri ve rüyâları yorumlama ilmini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünya’da da, âhirette de mevlâ’m, yardımcım Sen’sin. Sana tam itaat içinde bir kul olarak canımı al ve beni hayırlı ve dürüst insanlar arasına dâhil eyle!’¹⁰⁵

Yukarıdaki âyet-i kerimede, Allah’ın kendisine vermiş olduğu nimetlere şükreden Hz. Yusuf (a.s.): ‘Dünyada ve âhirette benim Velim Sensin’ der.

Bütün bu âyet-i kerimelere bakıldığında, veli vasfının Kur’ân’da, yardımcı, koruyucu, sahip çıkan gibi anlamlara geldiği anlaşılır. Bu kelimeye Kur’ân’ın verdiği muhtevâ öylesine kuvvet kazanmıştır ki, birçok durumda onun ‘Rabb, Tanrı’ manasını da aldığı rahatlıkla söylenebilir.¹⁰⁶

Aşağıdaki hadis-i şerifde Allah Teâlâ, sevdiği kulunun velisi olacağını haber vermektedir.

‘Kim benim veli bir kuluma düşmanlık ederse, ona harp ilan ederim. Kulum, kendisine emrettiğim farzlardan daha sevimli hiçbir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum, nafilelerle de bana yaklaşmaya devam eder. Nihayet Ben, onu severim. Kendisini sevdiğim zaman, artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum, benden bir şey isterse veririm, bana sığınırsa onu korurum. Ben, yapacağım

¹⁰⁴ el-A’râf, 7/196.

¹⁰⁵ Yusuf, 12/101.

¹⁰⁶ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 239.

hiçbir şeyde, mümin bir kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddütüm kadar tereddüte düşmedim. O ölümü sevmez, Ben de onun sevmediği şeyi sevmem.’¹⁰⁷

Hadîs-i Şerifde bahsi geçen ‘veli kul’, Allah’ın emirlerine uymayı, O’na itaat etmeyi sever ve Allah’ın hizmetinde bulunmayı başka her şeye tercih eder. Uzuvarıyla sadece Allah’ın razı olduğu şeyleri yapar, Allah da kulunun yaptığı işlerde başarılı olmasını sağlar ve kendini sevme yollarını ona kolaylaştırır.¹⁰⁸

Muhabbetullahın hakikati, Allah’ın kuluna hak ettiği şekilde muamele etmesidir. Güneş ışınları, madeni eşyaları diğer nesnelere oranla daha çok ısıtır. Yani aynı güneş ışınları, etki ettiği cismin kabiliyetine göre farklılık gösterir. Bu şekilde, Allah Teâlâ’nın kullarından kim üstün sıfatlarla sıfatlanırsa Mele-i Â’lâ sâkinlerinden olur, ehadiyet güneşinin ışığından nur ve ziya olarak bir cevher haline gelir ve onun hakkında Mele-i Â’lâ sâkinlerine uygulanan hüküm uygulanır. Allah Teâlâ, ona, sevenin sevdiğine yaptığı şeyi yapar, bu sebeple ‘Allah Teâlâ onu sevdi’ denilir. Kul da artık ‘veli’ diye isimlendirilir.¹⁰⁹

Şu halde birine veli olmanın temeli, sevgidir. Onun velâyetini üstlenmek ancak sevgiyle mümkündür. Allah, iman edenlerin, iman edenler de Allah’ın velisidirler. Allah, kulunun, kulu kendisini sevdiği oranda velisidir.¹¹⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki, birinin işlerini üstlenmek, ona yardımcı ve dost olmak, onu sevmekle alakalıdır. Zaten ‘sevilen dost’ tabiri de kelimenin anlamlarından bir tanesidir.

1.3. KUR’ÂN-I KERÎM’DE ‘SEVGİ’ KAVRAMINA ZİT ANLAMDA KULLANILAN KELİMELELER

1.3.1. البغض - el-BUĞZ

‘Sevgi’ kelimesinin zıddıdır.¹¹¹ ‘Sevgi’ kelimesi, kişinin sevdiği bir şeye yönelmesi iken ‘buğz’ kelimesi, kişinin nefret ettiği bir şeyden yüz çevirmesidir.¹¹² Kur’ân-ı Kerîm’de ‘buğz’ kelimesinin geçtiği âyetlerden biri şu şekildedir:

¹⁰⁷ Buhâri, Rikak 38

¹⁰⁸ İbn Hacer, Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi’l-Buhâri*, Dâru’l-mârifet, Beyrut 1960, XI, 343

¹⁰⁹ ed-Dihlevî, *Huccetu’llâhi’l-bâliğa*, II, 256

¹¹⁰ İbn Kayyım, *ed-Dâ ve’l-devâ*, Dâru’l-medenî, Cidde 1983, s. 351

¹¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘BĞZ’ md., VII, 121.

¹¹² Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, I, 105.

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَءُؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَا اسْتَعْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْنِكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

‘İbrâhim'de ve onunla beraber olanlarda size güzel bir örnek vardır. Hani onlar hemşehrilerine şöyle demişlerdi: Bizim, ne sizinle, ne de Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şeriklerinizle hiçbir ilişigimiz kalmamıştır. Siz Allah'ın tek İlah olduğuna inanmadıkça, biz sizi reddediyor, bizimle sizin aranızda ebedi olarak düşmanlık ve nefret meydana geldiğini ilan ediyoruz. Ne var ki İbrâhim'in babasına: "Senin için Rabbimden af dileyeceğim. Bununla beraber, Allah'ın senin hakkında dilediği hiçbir şeyi önlemem mümkün değildir." demesi başka. Onun ve beraberinde olanların duası şudur: ‘Ey Yüce Rabbimiz! Yalnız sana güvenip dayandık, Sana yöneldik ve sonunda da Senin huzuruna varacağız.’¹¹³

Nefret etmek ile sevmemek arasında fark vardır. Sevmemek, karşı tarafa yönelik sevginin yokluğunu ifade ederken, nefret etmek, o kişiye kalbî olarak bir şiddet ve tepki duymayı ifade eder.¹¹⁴

Sonuç olarak, sevgi ve irade her hareketin temeli ve başlangıç noktası iken nefret ve buğz her türlü terk edişin aslı ve başlangıcıdır.¹¹⁵ Kalpteki bu iki güç, kulun mutlu veya mutsuz olmasının temelini oluşturur. Herhangi bir şey ki, bu cisim, fiil, irade veya başka bir şey olabilir, Allah sevgisine ne kadar ters düşerse ondan o kadar nefret edilir.

1.3.2. العداوة - el-ADÂVE

Bu kelime, sınırı aşmak, durması gereken yerde durmayarak ileri gitmek, haddi aşmak¹¹⁶, zulmetmek, düşmanlık yapmak anlamlarına gelmektedir. ‘Falanca bir diğere düşman’ dendiğinde kişinin düşman olduğu kişiyi sevmediği, ondan nefret ettiği, ona zulmettiği anlaşılır.¹¹⁷ Aşağıda aynı âyet-i kerîmede, sevgi duymak (مودة) ve düşmanlık etmek (عداوة) kelimeleri birbirine zıt anlamda kullanılmıştır.

¹¹³ el-Mümtehine, 60/4

¹¹⁴ Celâl Yeniçeri, *Sevginin Kökleri ve İlkeleri*, Çamlıca y., İstanbul 2009, s. 142

¹¹⁵ İbn Kayyım, *İğasetü'l-lehfan fi mesaidi's-şeytan*, II, 595

¹¹⁶ İbn Fâris, *Mû'cemu mekâyisi'l-luga*, İttihâdu'l-kütübi'l-Arabî, 2002, ‘ĞDV’ md, IV, 203

¹¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, ‘ĞDV’ md., XV, 31

‘Ey iman edenler! Zandan çok sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah'ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koruyun. Allah tevvâbdır, rahîmdir (tövbeleri kabul eder, merhamet ve ihsânı boldur).’

Bu kelimelerin birbirinin zıddı olarak kullanıldığı başka bir âyet-i kerîme de şudur:

وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

‘Bilin ki, aranızda Allah'ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fasıklığı ve (İslâm'ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.’¹²³

Âyet-i Kerîme’ye göre, mümin kişinin nefretinin kaynağında onun iman ve sevgisi vardır. Kötü fiil ve davranışlardan nefret etmek, güzel olanları sevmek iman gereğidir. Nefret ve tepki de iman gibi bir mükellefiyettir. Burada önemli olan, nefreti kişinin özüne değil, onun fiil ve davranışlarına yöneltebilmektir.¹²⁴

1.3.4. المقت - el-MAKT

‘el-Makt’ kelimesi, buğz kelimesinin ifade ettiği sevmeme, nefret etme durumunun daha ileri halini ifade etmektedir.¹²⁵ Kişinin çirkin gördüğü bir şeyden şiddetle nefret etmesi, ondan hoşlanmamasıdır.¹²⁶ Bu kelime, Kuran-ı Kerim’de 6 kez geçmektedir.¹²⁷ Bu âyet-i kerimelerden bir tanesi şudur:

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

‘Yapmayacağınız şeyleri söylemek, Allah'ın en çok nefret ettiği şeylerdendir.’¹²⁸

¹²³ el-Hucûrât, 49/7

¹²⁴ Yeniçeri, *Sevginin Kökleri ve İlkeleri*, s. 152

¹²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, ‘MKT’ md., II, 90

¹²⁶ Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, II, 380

¹²⁷ Abdalbâki, *el-Mu'cemul-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 671

¹²⁸ es-Saff, 61/3.

Allah-u Teâlâ, yukarıdaki âyette hoşlanmadığı, nefret ettiği bir durumdan söz ederken bir sonra gelen âyette de kullarının yapmasından hoşnut olduğu, sevdiği bir fiilden bahsetmektedir. Bu âyet şudur:

‘Allah, taşları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saflar halinde, Kendi yolunda savaşanları sever.’¹²⁹

Bu iki âyet-i kerimede ‘مقت’ ve ‘حب’ kelimelerinin birbirinin zıddı olarak kullanılması dikkat çekicidir. Kişinin yapmayacağı şeyleri söylemesinin Allah indinde çok nefret edilen bir şey olduğu belirtilmiş, daha sonra Allah’ın kendi yolunda, taşları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saflar halinde savaşanları sevdiği ifade edilmiştir. Bu iki âyetin arka arkaya gelmesi, Allah’ın nefretinin kafirlerle savaşmak üzere söz verip daha sonra bu sözünde durmayanlar hakkında olduğunun delilidir.¹³⁰ Râzî, (v.606/1208) âyet-i kerîmede geçen ‘Allah sever’ lafzının iki anlama gelebileceğini söylemiştir: Allah’ın mahlukâtından razı olması ve yaptıkları şeylerden dolayı onları övmesi.¹³¹ ‘Makt’ kelimesinin geçtiği diğer bir âyet de şudur:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ

‘Kafirler şöyle nidâ edilir: ‘Allah’ın size gazabı, sizin kendinize olan buğzunuzdan daha şiddetlidir. Zira siz imana davet edildiğinizde red ve inkar ederdiniz.’¹³²

Âlimlerin çoğuna göre şiddetli nefret (makt), Allah hakkında kullanıldığında ‘gazab’ anlamındadır. Allah’ın o işten hiç hoşlanmadığı ve yasakladığı anlamına gelmektedir.¹³³

Gazzâlî’ye (v.505/1111) göre, kişinin kendisine lezzet, zevk ve fayda veren nesnelere doğru meylane ‘sevgi’ denir. Sevgi, her insanın fitratında mevcuttur. Nefret ise sevginin zıddı olup insanın elem ve zarar veren objelerden tabiatı icabı uzak durarak bu tür şeylerden tiksinsesidir. İnsanın fitratındaki sevgi duygusunun kuvvetlenmesi halinde meydana gelen duygu aşktır. Nefret duygusunun kuvvetlenmesi durumunda da oluşan duygunun adı ‘makt’dır’.¹³⁴

¹²⁹ es-Saff, 61/4

¹³⁰ Zehamşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzîl*, 61/4 hk., IV, 523.

¹³¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 61/4 hk., XXIX, 527

¹³² Mümin, 40/10

¹³³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 40/10 hk., XXVII, 497

¹³⁴ Gazzâlî, *İhya’u ulûmi’d-din*, VII, 372

1.3.5. الغل - el-ĞILL

Bu kelime, sınırı aşmak, nefret etmek anlamına gelmektedir.¹³⁵ Kurân-ı Kerîm’de bir âyet-i kerîmede şu şekilde geçmektedir:

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ
آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

‘Onlardan sonra gelenler (başta muhacirler olarak, kıyamete kadar gelecek müminler): "Ey kerim Rabbimiz, derler, bizi ve bizden önceki mümin kardeşlerimizi affeyle! İçimizde müminlere karşı hiçbir kin bırakma! Duamızı kabul buyur ya Rabbenâ, çünkü Sen raufsun, rahîmsin!" (şefkat ve ihsânın son derece fazladır).’¹³⁶

Bu âyet-i kerîmede geçen ‘ğill’ kelimesi, kin, öç almayı amaçlayan gizli düşmanlık anlamında kullanılmıştır.¹³⁷ ‘Haset ve nefret anlamında kullanıldığı da söylenmiştir.¹³⁸

Sonuç olarak ‘Ğill’ kelimesi de ‘muhabbet’ kelimesinin zıddı olarak Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan kelimelerden biridir.

1.3.6. الخصام - el-HISÂM

Kelime lugatte, tartışmak, karşı olmak, davalaşmak gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de de aynı anlamlarda kullanılmıştır. İlgili kelimenin geçtiği âyetlerden biri şudur:

وَقَالُوا ءَالِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ

‘Vakta ki Meryem’in oğlu İsa misal verildi, derhal halkın keyiflenerek haykırma haykırma gülmeye koyuldu ve ‘Bizim tanrılarımız mı üstün, dediler, yoksa o mu?’ Bunu, sırf bir münakaşa olsun diye sana misal verdiler. Zaten onlar kavgacı bir toplumdur.’¹⁴⁰

Bir kişiyle tartışmak, onun kötülüğünü istemek o kişiyi sevmemeyi gerektirir. Kişi sevdiği kimsenin kötülüğünü istemez.

¹³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, ‘ĞLL’ md., XI, 499

¹³⁶ el-Haşr, 59/10

¹³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl*, 59/10 hk., IV, 505

¹³⁸ Râzî, *Meîâtihü'l-gayb*, 59/10 hk., XXIX, 509

¹³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, ‘HSM’ md., XII, 180

¹⁴⁰ ez-Zuhruf, 43/58.

2. BÖLÜM: KUL İLE ALLAH ARASINDAKİ KARŞILIKLI SEVGİ BAĞININ MAHİYETİ

2.1. TEFSİRLERDE SEVGİ

Tefsir âlimlerinin ‘حب – sevgi’ kelimesinin geçtiği âyetlerle ilgili verdikleri bilgilere baktığımızda aşağıdaki sonuçlara ulaşmaktayız. İlgili tefsir âlimlerinin görüşleri, ‘tefsir usûlünde’ yapılan tasnife göre değerlendirilmiş ve açıklamaları vefat tarihlerine göre kronolojik olarak verilmiştir.

2.1.1. EDEBÎ ve LUGAVÎ TEFSİRLERDE SEVGİ

Ebû Hayyân el-Endulusî (v.745/1344), *el-Bahru'l-muhît* isimli eserinde ilk olarak ‘hubb’ kelimesini nahiv yönünden derinlemesine ele almış ve nahiv âlimleri arasındaki ihtilaflara yer vermiştir. Kelimenin lugat manalarını açıklamış, âyetteki lafızların irâb şekillerini belirtmiştir. Daha sonra Allah’ın kulunu sevmesi ve kulun Rabb’ini sevmesi hususunda açıklamalarda bulunmuştur. Allah’ın kulunu sevmesi, onu hevâsına, şeytana ve diğer Allah düşmanlarına uymaktan korumasıdır. Kulun Rabb’ini sevmesi ise, O’na saygılı olması ve itaatle bağlı olmasıdır. ‘Hubb’ kelimesinin lugatteki ana manası ‘bağlı olmak’tır. Çünkü seven, sevdiğine mümkün olduğunca bağlıdır. Endulusî, kelimcilerin çoğunun muhabbet irade cinsinden olduğu için sadece mümkün olan şeylerle alakalı olduğunu bu yüzden Allah’ın Zâtı ve sıfatlarıyla ilgisinin olamayacağını söylediklerini belirtmiştir. Onlara göre kulun Rabb’ini sevmesi, Allah’a itaat etmeyi, O’na hürmet etmeyi, O’nun sevab ve ihsanını kazanmayı sevmesi demektir. Ârifler ise Allah’ı Zât’ından dolayı sevdiklerini söylerler. Çünkü Allah, kemal vasıflarla muttasıftır ve bu kemal vasıfları dolayısıyla sevilir.¹⁴¹

Semin Halebî (v.756/1335), sevgi kelimesini ‘kişinin hayırlı gördüğü şeyi istemesi’ olarak tanımlamıştır. Kişinin Allah Teâlâ’yı sevmesi, azâmetini ikrâr edip emir ve yasaklarına uymasındır. İlgili kelimenin masdar, fiil, ism-i fâil, ism-i mef’ul

¹⁴¹ Ebû Hayyân el-Endulusî, *el-Bahru'l-muhît*, Daru’l fikr, Beyrut 1999, 2/165 hk., II, 87.

kalıplarını nahiv yönünden derinlemesine tahlil etmiş, irâb şekilleri ile ilgili detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca ‘sevgi’ kelimesinin ‘احب - ehabbe’ kökünden geldiğini ifade etmiş, ilgili kökün ism-i fâil kalıbı olan ‘المحب – el-Muhabbu’'nın çok eski zamanlardan beri kullanıldığını söyleyerek bu görüşünü desteklemek için cahiliyye arap şairlerinden Antere'nin divanında yer alan bir beyiti misal göstermiştir.¹⁴²

2.1.2. RIVÂYET TEFSİRLERİNDE SEVGİ

Rivayet tefsirlerine bakıldığında konuyu en detaylı işleyen müfessirlerin Taberî, Begavî ve İbn Kesir olduğu görülmektedir. Konunun işlenişine bakıldığında ise ‘hubb’ kelimesi ile ilgili lugavî bilgi vermekten ziyade Allah'ın kuluna, kulun Rabb'ine olan sevgisinin ne anlama geldiği hususunda açıklamalar yapıldığı görülmektedir.

Taberî (v.310/923), ‘sevgi’ kelimesinin anlamı ile ilgili bir açıklama yapmamakta, kulun Allah'a, Allah'ın kuluna olan sevgisinin nasıl gerçekleştiği üzerinde durmaktadır. Allah Teâlâ'yı sevdiğini iddia edenlerin bu iddialarını davranışlarıyla da ispatlamaları gerekmektedir. Allah Teâlâ'yı sevmek, O'nun Resûl'üne (asm) iman edip itaat etmekle gerçekleşir. Böylelikle Allah Teâlâ'da, bu kullarının günahlarını bağışlar. Taberî, bu hususu destekleyen hadis-i şerîfleri de eserinde zikreder.¹⁴³ Taberî ayrıca Allah Teâlâ'yı sevdiğini ama Hz. Muhammed'e (asm) inanmadıklarını söyleyen hristiyanlara hitaben şöyle söylemektedir: ‘Allah Teâlâ'nın gönderdiği İncil'de, Hz. Muhammed'in (asm) hak peygamber olduğunu görüyorsunuz. O halde Allah Teâlâ'ya ve O'nun hak olarak gönderdiği Peygamberi'ne (asm) uyun! Eğer yüz çevirirseniz şunu iyi bilin ki, sizin sevdiğinizi iddia ettiğiniz Allah Teâlâ, doğruyu bildiği halde inkâr eden kullarını sevmez.’¹⁴⁴ ‘Allah, kullarına sevdiği, razı olduğu ve sevmediği şeyleri bildirmiştir. Sevgi ve rızasına dönen, sevmediği şeylerden tövbe eden kullarını sevdiğini beyan etmiştir.’¹⁴⁵ ‘Allah, kendisine yönelen ve tövbe eden kulunu sever.’¹⁴⁶

¹⁴² Semin Halebî, *ed-Dürri'l-mesûn fî ulûmî'l-kitâbî'l-meknûn*, Dâru'l-kalem, Dımaşk 1991, 2/165 hk., I, 382

¹⁴³ Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli'l-Kur'ân*, 3/31hk., VI, 325

¹⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli'l-Kur'ân*, 3/32 hk., VI, 325

¹⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli'l-Kur'ân*, 2/222 hk., IV, 396

¹⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli'l-Kur'ân*, 11/90 hk., XV, 456

Sonuç olarak, Taberî'ye göre, Allah Teâlâ'yı sevdiğini iddia eden bir kulun bu sevgisinin göstergesi, Resûlullah'a (asm) iman edip, O'nun (asm) emirlerine itaat etmektir.

Begavî de (v.516/1122) Taberî gibi 'sevgi' kelimesinin anlamı ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamakta, kul ile Allah arasındaki sevginin mahiyeti üzerine bilgi vermektedir. 'Müminlerin Allah'ı sevmeleri, O'na itaat etmeyi ve rızasına nail olmayı başka her şeye tercih etmeleri, Allah'ın müminleri sevmesi ise onlara nimet ve sevap vermesi, onları affetmesidir.' Begavî, Âl-i İmrân Suresi 31. âyet bağlamında Hz. İbn Abbas'dan (r.a.) nakledilen şu rivayeti aktarmaktadır: 'Kureyş ahalisi, bir gün Mescid-i Haram'da taptıkları putlarına değerli hediyeler sunup onlara secde ederken Resulullah (asm) oradan geçiyordu. Resulullah (asm) onlara hitaben şöyle demiştir: 'Ey Kureyş ahalisi! Atalarınız İbrahim (a.s.) ve İsmail'in (a.s.) yolundan gitmiyorsunuz. Kureyş ahalisi bu söze cevaben şöyle demiştir: 'Biz bu putlara Allah'a olan sevgimizden dolayı, bizi O'na yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz. Bunun üzerine Allah Teâlâ, 'Ey Muhammed (asm) de ki: Siz Allah'ı gerçekten seviyor ve putlara sizi O'na yaklaştırsın diye ibadet ediyorsanız, Benim (asm) getirdiğim dine ve emirlerime uyun ki Allah'da sizi sevsin. Ben (asm), O'nun Resul'üyüm.'¹⁴⁷ Allah Teâlâ'nın mümin kulu, Rabbini, darlık ve sıkıntı anında da, bolluk ve refah anında da sever.¹⁴⁸

İbn Kesir de (v.701/1301) Allah'ı sevdiğini iddia eden ama Resulullah'ın (asm) yolundan gitmeyen her kulun bu iddiasında yalancı olduğunu belirtmektedir. Bu konu ile ilgili olarak şu hadisi delil getirmektedir. 'Kim bizim emretmediğimiz bir işi yaparsa o iş reddedilmiştir.'¹⁴⁹ İbn Kesir, kulun Allah'a olan sevgisinin Resulullah'a (asm) ve O'nun (asm) emirlerine tabi olmakla oluşacağını söylemektedir. Asıl değer ifade eden şey, kulun Allah'ı sevmesi değil Allah'ın kulu sevmesi olup Resulullah'a (asm) uyan müminler böylelikle Allah'ı sevmiş olmanın yanında Allah tarafından sevilme gibi bir kazanç elde edeceklerdir.¹⁵⁰ Müminlerin Allah'ı sevmeleri, O'nu lâıyk olduğu şekilde bilmeleri, vahdaniyet ve azâmetini ikrâr etmeleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaları ile mümkündür. Müminler yalnızca

¹⁴⁷ Begavî, Ferrâ, *Meâlimu't-tenzîl*, Dâru't-taybe, Riyad 1988, 3/31 hk., II, 27

¹⁴⁸ Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 2/165 hk., I, 178

¹⁴⁹ Buhari, İ'tisam 20

¹⁵⁰ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru't-tayyibe, Beyrut 1999, 3/31-32 hk., II, 32

Allah’a dayanıp güvenir, bütün işlerinde O’na yönelir, istediklerini yalnızca O’ndan isterler.¹⁵¹

Rivayet tefsirlerinde ‘sevgi’ konusunun işlenişine genel olarak bakıldığında kelimenin lugavî yönden çok az incelemeye tâbi tutulduğu bunun yerine kulda Allah, Allah’da kul sevgisinin mahiyeti üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu sevginin kulda oluşan tezahürü ise, ‘Resulullah’a (asm) tâbi olmak, emirlerine uymak’ olarak ifade edilmektedir.

2.1.3. DİRÂYET TEFSİRLERİNDE SEVGİ

Dirayet tefsirlerinde sevgi konusu, rivayet tefsirlerinden farklı olarak hem kelimenin lughat anlamı hem de mahiyeti hususunda detaylı bir şekilde incelenmiştir. Konu ile ilgili farklı noktalara dikkat çeken ve diğer müfessirlerin de aktardığı fikirleri ilk olarak aktaran müfessirlerin görüşlerine yer vermeye çalıştık.

Mâturîdî (v.333/944), ‘sevgi’ kavramını Âl-i İmran Sûresi 31. ayet bağlamında şu şekilde ifade etmektedir: ‘Sevgi, tüm işlerinde sevdiğine itaat etmek, sevdiğinin sevdiği ve sevmediği şeyleri kendi sevdiği ve sevmediği şeylerden üstün tutmaktır.’¹⁵² Mâturîdî, kulun Allah’a olan sevgisinin mahiyeti hakkında da bilgi vermektedir. Mâturîdî’ye göre, muhabbet kelimesi, bir şeye arzu duymak ve ona meyletmektir. Bu duygu Allah ile kul arasında olmaz, yaratılmışlar arasında olur. Kulun Allah’ı sevmesi demek O’na itaat etmesi, O’nun emirlerine uymayı her şeyden üstün tutması ve Allah’ın büyüklüğünü ikrar etmesidir. Kulun, bütün nimetlerin Allah’tan olduğunu, bütün güç ve izzetin Allah’ın olduğunu, O dilemedikçe hiçbir şeye nâil olamayacağını bilmesi Allah’ı sevmesinin sebepleridir. Nimetlerine şükretmesi, hukukuna riayet etmesi ve Resûl’üne (asm) itaat etmesi, Allah’a olan sevgisinin tezahürleridir. Mâturîdî, ‘Ey Resul’üm, de ki: ‘Ey insanlar, eğer Allah’ı seviyorsanız gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir! (çok affedicidir, engin merhamet ve ihsan sahibidir).’¹⁵³ ayetini delil getirerek Allah’ı sevmenin, Resulullah’ın (asm) davetine katılıp emirlerini yerine getirmekle mümkün olacağını söylemektedir.¹⁵⁴

¹⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 2/165 hk., I, 476

¹⁵² Mâturîdî, Ebû Mansur, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, Müessesetu’r-risâletü’n-nâşirûn, Beyrut 2004, 3/31 hk., I, 263.

¹⁵³ Âl-i İmrân, 3/31.

¹⁵⁴ Mâturîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 2/165 hk., I, 142.

Zemahşerî (v.538/1144), konuyu şu şekilde açıklamaktadır: ‘Allah’ı seven kişi, nefsinin istek ve arzularına karşı çıkan, Rabb’ine itaat eden kişidir. Allah’ı seven, O’nun istediklerini yapmak için kendi isteklerini terkeder. Resulullah’ı (asm) seven de O’nun (asm) sünnetine tâbi olur. Allah’ın kulunu sevmesi de ona sevap vermesidir.’¹⁵⁵

Fahrüddîn Râzî, (v.606/1208), eserinde, kulun Allah’a olan sevgisinin mahiyetiyle ilgili en detaylı bilgiyi veren âlimdir. Maide Suresi, 54. ayette yer alan ‘Allah onları, onlar da Allah’ı severler’ ibaresini delil göstererek ‘ümme arasında muhabbet lafzının bu şekilde kullanılması hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur’ demiştir. Ayrıca Râzî, kulun Allah’ı sevebileceğine aşağıdaki hadisi delil getirmektedir.

‘Bir bedevî Hz. Peygamber’e (asm) gelerek: Ey Allah’ın Resulü, kıyamet ne zaman? diye sordu. Bunun üzerine Hz. Resûl: Onun için ne hazırladın? dedi. Buna karşılık bedevî: Çok namazım ve orucum yok. Ne var ki ben, Allah’ı ve Resûlünü seviyorum dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (asm): ‘Kişi sevdiği ile beraberdir’ buyurdular. Bunu müteâkiben Hz. Enes (r.a) şöyle dedi: İslâm’dan sonra müslümanların buna sevindikleri kadar başka herhangi bir şeye sevindiklerini görmedim.’¹⁵⁶

Râzî, ümmetin Allah hakkında muhabbet kelimesinin kullanılması hususunda ittifak etmekle beraber bu muhabbetin manası hususunda ihtilaf ettiklerini söylemiştir. Kulun Allah’a olan sevgisinin mahiyeti hususunda görüş bildiren grupları, kelamcılar ve sufiler olarak ikiye ayırmaktadır. Kelamcıların çoğuna göre, ‘Biz Allah’ı seviyoruz’ sözünün manası Allah’ın Zâtı ve sıfatlarıyla ilgili değildir. Kulun Allah’ı sevmesi demek, O’na itaatte bulunmayı, O’na hizmet etmeyi veya O’nun mükafâtını ve ihsanlarını sevmesi demektir. Sûfiler ise, kulun Allah’ı Zât’ından dolayı sevebileceğini, O’na hizmet etmeyi ve mükafâtını sevmenin daha aşağı bir derece olduğunu belirtmişlerdir. Kelam âlimlerinin kişinin kendisine lezzet veren şeyleri sevebileceği, dolayısıyla kişinin Allah’ı sevmesinin uygun olmadığı şeklindeki görüşlerine karşılık sûfiler, lezzetin kişinin bir şeyi sevmesi için sebep olabileceğini ama her sevginin de lezzetten kaynaklanmadığı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Sûfiler, kahramanlık hikayeleri dinleyenlerin kalplerinin o kahramanlara doğru meylettğini, hatta bazen onlara olan sevgilerini göstermek için

¹⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzîl*, 3/31 hk., I, 353.

¹⁵⁶ Buhari, Edeb 96

mal sarfettiklerini, bazen de bu sevgilerinin, canlarını onlar için tehlikeye atacak dereceye ulaştığını belirtmektedirler. İşte bu misalden hareketle, kemâlin zâtından dolayı sevildiğini söylemişlerdir.

Râzî, kelamcılar ve sûfiler arasındaki kulun Allah'a olan sevgisinin mahiyeti hususundaki görüş ayrılığını şu şekilde sonuca bağlamaktadır: 'Bu sâbit olunca deriz ki: Muhabbetullah'ı, Allah'a taati sevmek veya Allah'ın sevabını sevmek manasında anlayanlar, lezzetin lezzet olduğu için sevilen bir şey olduğunu kavrayıp kemâlin de zâtından dolayı sevilen bir şey olduğunu anlayamamış kimselerdir. 'Allah, Zât'ında ve Zâtı için sevilir' diyen sûfilere gelince, bunlara kemâlin zâtından dolayı (kemal olduğu için) sevilir bir şey olduğu hakikati tecellî etmiştir. Bu böyledir, çünkü, kâmil varlıkların en mükemmeli sadece Hak Teâlâ'dır. O, Vâcibu'l-Vücud olduğu için kendi dışındaki bütün varlıklardan müstağnidir. Herşeyin mükemmelliği, kemâli O'ndandır. Cenâb-ı Hak ilim ve kudret konusunda en kâmil varlıktır. Biz, bir âlimi, ilmindeki kemâlinden, bir cesuru, üstün cesaretinden ve bir zâhidi de yapılmaması gereken fiillere uzaklığından dolayı seversek bütün ilimler, ilmine nisbetle adeta bir yokluk, bütün kudretler, kudretine nisbetle bir hiçlik mesabesinde olan ve de kullardaki bütün noksanlıklardan münezze olan Allah'ı nasıl olur da sevmeyiz? Böylece gerçek manada sevilenin ancak Allah Teâlâ olduğunu ve O'nun, (başkası O'nu sevsin veya sevmesin) Zât'ında ve Zât'ı için sevilen olduğunu kesin olarak anlamamız gerekir.' Bu yorumuyla Râzî, Allah'ın Zât'ında ve Zâtı için sevilen olduğunu söyleyerek sûfilerin bu konudaki görüşlerini paylaştığını dile getirmiş olmaktadır.

Râzî, daha sonra Allah'ı bilmek ile Allah'ı sevmek arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Kişi ancak Allah'ın melekûtu konusunda tefekkürde bulunarak Allah'ı tanıyabilir. Allah'ın hikmetinin incelikleri ve yarattıklarını idare hususundaki kudreti konusunda bilgisi, nüfûzu daha mükemmel olan herkesin O'nun kemâlini bilmesi de o nisbette mükemmel olur. Böylece Rabb'ini sevmesi de daha tam ve kâmil olur. Kulun Allah'ın hikmetinin inceliklerine vâkıf olmasının mertebeleri sonsuz olunca, şüphesiz kulun Cenâb-ı Hakkı sevme mertebeleri de sonsuz olur. Kulun Allah'ın hikmetinin incelikleri hakkında bilgisi çok olunca, onun muhabbetullah makamında ilerlemesi de çok olur. Böylelikle muhabbetullah kulun kalbini kaplar. Muhabbetullah kulun kalbine bu şekilde girince kalb o muhabbetullahla dolar ve muhabbetullahla alışkanlığı çoğalır. Muhabbet ne kadar güçlü olursa Allah'ın dışında

kalan şeylere iltifat etmemek de o nisbette güçlü olur. Çünkü Allah'ın dışında kalan şeylere iltifat etmek, kulu Allah'a yönelmekten alıkoyar. Sevgilinin huzurunda bulunmaya mani olan şey ise, istenmeyen bir şeydir. Böylece kalpte, muhabbetullah ve O'nun dışında kalan şeylere önem vermeme hep devam eder. Bunların her biri, kalp Allah'dan başkasını hatırına getirmeyinceye kadar bir diğeriyle kuvvetlenir. Bu Allah'dan gayrısından yüz çevirmeyi, bu yüz çevirme ise Allah'ın dışındaki her şeyle olan ilgiyi sona erdirmeyi gerektirir. Böylece kalp, ilâhi nurlarla nurlanır, ismet âleminin ışıklarıyla aydınlanır, hâdiseler aleminde oluşan hazlara da tamamen ilgisiz kalır ki, işte bu makam, derecelerin en üstünüdür.¹⁵⁷ Bütün bu değerlendirmelerde görüldüğü üzere Râzî, marifeti Allah sevgisine götüren bir yol kılmak suretiyle, insanın hakikate ulaşma çabası içinde tefekkürle edinilen bilgiye vazgeçilmez bir rol vermektedir.¹⁵⁸ Sonuç olarak diyebiliriz ki, Râzî'ye göre kişiyi muhabbetullah'a götüren yegâne yol, marifetullahdan geçmektedir. Kişinin Allah'ın kâinatta ve kâinatta var olan mahlukları üzerinde tecellî eden esmâ ve sıfatları, hikmetlerinin incelikleri hususunda bilgisi arttıkça, tefekkürü de artacak ve Allah sevgisi ziyâdeleşecektir.

Beydâvî, (v.685/1286) muhabbeti, 'nefsin, kemale ereceği bir şeye meyletmesidir' şeklinde tanımlamaktadır. Kul, hakiki kemâl sahibinin Allah olduğunu, kendinde ve başkalarında gördüğü kemâl vasıfların Allah'dan geldiğini bildiğinde, Allah'dan başkasına muhabbet beslemez. Bu muhabbet, Allah'a itaatte azimli olmayı, O'na yaklaştıracak şeyleri istemeyi gerektirir. Allah'ı sevmek demek, O'na itaatte azimli olmak ve Resûl'üne (asm) tâbi olmaktır.¹⁵⁹

Nesefî, (v.710/1310), bu konuda şu görüşleri dile getirmektedir: Kulun Allah'a muhabbeti, Allah'a itaat etmeyi başka her şeye tercih etmesidir. Allah'ın kuluna olan muhabbeti ise ondan razı olması, yaptıklarını beğenmesidir. Allah'ı sevmek, O'nu bilmek, O'ndan sürekli korkmak, kalben O'nun zikriyle sürekli meşgul olmak, bütün hal, davranış ve sözlerinde Resulullah'a (asm) tâbi olmaktır. Muhabbetin alameti sürekli tefekkür, çokca yalnızlık, daima susmak, baktığı zaman sadece Allah'ı görmek, başına gelen musibete üzülmemek, iyiliğe sevinmemek, Allah'dan başkasından korkmamak ve bir şey ummamaktır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/165 hk., IV, 173

¹⁵⁸ Hülya Alper, 'Allah ile insan arasındaki sevginin mâhiyeti', *M.Ü.İ.F. D.*, 2006, sy. 1, s. 5-19

¹⁵⁹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*, 3/31 hk., II, 13

¹⁶⁰ Nesefî, Ebû'l-Berekât, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl*, Dâru'l-keîlâmi't-tayyib, Beyrut 1998, 3/31 hk., I, 249.

Âlûsî ise, (v.1270/1854) kulun Allah'a olan sevgisinin mahiyeti hususunda kelimat âlimleri ile sûfîler arasındaki görüş ayrılığından bahsetmekte ve bu konuda şunları söylemektedir: Kelamcıların çoğunluğu muhabbeti irade nevinden kabul etmekte, hakikatte sadece mana ve faydalarla ilgisi olduğunu, Allah'ın Zâtı ve sıfatlarıyla ilgili olmasının imkansız olduğunu söylemektedirler. Bu sebeple muhabbet, kulun ibadetini Allah'a has kılma iradesidir. Böylelikle kelamcıların çoğu, 'Ey Resulüm de ki: Ey İnsanlar, eğer Allah'ı seviyorsanız, gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir.'¹⁶¹ âyetini, 'Eğer Allah'a itaat etmeyi ve sevabını kazanmayı seviyorsanız, emrettiğim ve yasakladığım hususlarda bana uyun ki Allah'da sizi sevsin.' şeklinde yorumlamaktadır. Ehl-i Sünnet mezhebinden âriflerin yolu böyle değildir. Muhabbet gerçekte Allah'ın Zât'ıyla ilgilidir. Allah'ın mükafatına muhabbet noksan bir derecedir. Kâmil olan zâtı için sevilir. Kul, Allah'ı Zâtı için sever çünkü Allah, Kâmil-i Mutlak'tır. Allah'ı verdiği sevaplar için sevmek düşük bir derecedir. Allah'ın kullarına olan muhabbetine gelince: Allah'ın kuluna ikramlarda bulunması, itaat etmesini sağlaması, kendine isyandan korumasıdır.¹⁶² Sonuç olarak Âlûsî, kulun Allah'a olan sevgisinin mahiyeti hususunda, ehl-i sünnet mezhebinden ârifler olarak bahsettiği grubun görüşünü benimsemektedir.

2.1.4. BAZI ÇAĞDAŞ TEFSİRLERDE SEVGİ

Muhammed Hamdi Yazır, (v.1942), muhabbet kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır: Muhabbet, sevgi, insan ruhunun yücelik, güzellik sezdiği bir şeye öyle bir meyil göstermesidir ki; kişi ona yaklaşmak için gerekli sebep ve vesileleri arayıp bulur. Binaenaleyh, sevenin hedefi, sevgilinin rızasına erebilmek, öfkesinden sakınmak ve korunmak olduğundan sevgi itaat isteğini ve isyan sayılan şeylerden kaçınmayı gerektirir. Herhangi bir kişi, hakiki yüceliğin ve kemalin ancak Allah'a ait olduğunu idrak edip anladığı zaman, onun bütün gayreti Allah için, Allah yolunda ve Allah'ın rızasını kazanmak uğrunda olur. Allah'ın dini de tevhid ve islam olduğundan sevgisi hep bu çerçevede dolaşır durur. İtaat ve ibadet için gösterdiği iradede ancak bu din hâkim olur. O halde Allah'ı sevmek, 'Ben özümü Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da öyle...' (Al-i İmran, 3/20), ilahi emrini tebliğ eden

¹⁶¹ Âl-i İmrân, 3/31.

¹⁶² Âlûsî, Şihâbuddin Mahmud, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Dâru ihyâu't-turâsî'l-Arabî, Beyrut, 2/165 hk., II, 34.

Resulullah'a (asm) karşı gelmeyerek O'nun gibi ihlas ve samimiyetle 'Ben özümü Allah'a teslim ettim'(Âl-i İmrân, 3/20) demek, dininde ve şeriatinde O'na (asm) ve O'nun (asm) öğretim ve bildirilerine uymak ve O'nu (asm) örnek almaktır. Bunun zıddı, 'Ben, Allah'ı severim ama emrini dinlemem, O'nun sevdiğini sevmem, O'nu sevenleri, O'nun yolunu gösterenleri, O'nun seçip gönderdiklerini sevmem, onlara benzemek istemem' demektir ki, bu da 'Ben kendimden başka bir şey sevmem, tevhid yolunda yürümek istemem' demektir. Allah'ın Resulü'ne (asm) uymak istememek, 'Ben özümü Allah'a teslim ettim' dememek ve bu düstur ile hareket etmemektir. Bu da Allah'ı sevmemek ve rahmetinden mahrum kalmaktır.'

Yazır, kişinin Allah'a olan muhabbetinin her işin başı olduğunu sadece bu muhabbeti duyan kulların, Allah'ın rızasını kazanmak, gadabından sakınmak için O'na itaat ve ibadet ettiklerini, Resul'üne (asm) uyup O'na karşı gelmediklerini ifade etmektedir. 'Ben Allah'ı severim' diyen ancak Allah'ın emirlerine uymayanların gerçekte Allah'ı sevmediklerini söylemektedir. Böylelikle kulun tavır, davranış ve ibadetlerinde herhangi bir göstergesi olmayan sadece lafızla ifade edilen bir Allah sevgisinin herhangi bir değer ifade etmediğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca hakiki yüceliğin ve kemâlin Allah'a ait olduğunu kulun idrak etmesinin Allah'a olan muhabbet ve emirlerine uymayla ilişkisini belirtmekte, Allah'ı tanıma, bilme, hikmetlerini tefekkür, muhabbetullah ve Allah'ın emirlerine uyma hususları arasındaki doğru orantıya dikkat çekmektedir.¹⁶³

Seyyid Kutub (v.1966), Allah sevgisinin sözde kalan bir iddia veya vicdanda yaşanıp gizli kalan bir duygu olamayacağını, müminlerin fiillerinde bu sevginin ortaya çıkması gerektiğini söylemektedir. Bu sevgi, Allah Resûl'üne (asm) bağlılık, O'nun (asm) gösterdiği yolda yürüme ve yaşadığı şekilde yaşama ile ortaya konulur. Bu sevginin göstergeleri, Allah Teâlâ'nın yasasına itaat etmek, Resûl'üne (asm) bağlanmak ve Kur'ân hükümlerine teslim olmaktır. Böylelikle mümin, hayatında tevhidi gerçekleştirmiş olur ve bütün ilişkilerinde hakimiyeti Allah'a verir. Nitekim evrenin tüm işlerinin idaresinde hakimiyet Allah'ındır. İnsan da bu koca evrenin küçük bir parçasından başka bir şey değildir.¹⁶⁴ İnsanları yaşadığımız evren üzerine tefekküre davet eden Kutub, bu evrenin her bir zerresiyle, Allah'ın birlik ve rahmetinin şahitliğini yaptığını belirtmektedir. Bir tanesinin yokluğuyla hayatın doğmasını ya da bildiğimiz gelişim sürecini izlemesini imkansız kılacak hassas

¹⁶³ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini, Kuran Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, 3/31 hk., II, 1076

¹⁶⁴ Kutub, *Fi Zılâli'l Kur'ân*, 3/31 hk., I, 387

dengeler, bize, kâinatın tasarımında bir amacın, sonsuz bir irade ve rahmetin varlığını anlatmaktadır. İman, güzeli, uyumu ve mükemmelliği takdir etmektir. Allah'ın yaratıcılık sanatı ile düzenlenmiş bir şenliğin içinde yaşamaktır. İşte tüm bunların bilgisi kendinde olan mümin, bu bilinçle, hiçbir şeyi Allah Teâlâ'yı sevdiği kadar sevmez. Ne kendini, ne putlaştırılmış şahısları, ne bazı ideolojileri ve fikirleri ne de insanların peşinden koştuğu yeryüzü kaynaklı bir varlığı... Bir mümini Allah'a bağlayan bağ, işte böyle bir sevgi bağıdır.¹⁶⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki, kişinin evren ve içindeki varlıklar üzerine yapacağı tefekkür, evrendeki güzellik, uyum ve mükemmelliği takdir etmesini, bu da Allah Teâlâ'yı sevip, O'na iman etmesini sağlayacaktır. Seyyid Kutub'a göre, Allah Teâlâ'yı sevme ve O'na inanmanın şartı, O'nu tanımak ve bilmektir.

İbn Aşur, (v.1973) tefsirinde, bir müminin en yüksek gayesini 'Allah Teâlâ'nın rıza ve muhabbetini kazanmak' olarak açıklamaktadır.¹⁶⁶ Muhabbetin göstergeleri ise sevgiliye yakın olmayı, onu sevindirip hoşnut etmeyi istemek, sevgiliden ayrı kalmamaya ve onu kızdırmamaya çalışmaktır. Resulullah da (asm) insanları Allah Teâlâ'nın emirlerine çağırdığı için, kâmil manada muhabbetullah, O'na (asm) itaat ederek gerçekleşir. Aşur, bir grup rey ehlinin Allah Teâlâ'nın zâtına muhabbeti mecaz olarak düşündüklerini, bu grup için muhabbetten kastın Allah Teâlâ'nın rızasını istemek olduğunu, diğer bir grup rey ehlinin ise kul ile Rabbi arasındaki sevginin hakiki olduğunu ifade ettiklerini ve sahih olan görüşün ikinci görüş olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁷ Allah Teâlâ'yı bilmekle Onu sevmek arasındaki ilişkiye de dikkat çeken İbn Aşur, aklın, kemâlâtını ve kendisine fayda getireceğini düşündüğü şeyleri seveceğini, müminlerin Allah Teâlâ ve Resulullah'ı (asm) sevme sebeplerinden birinin de bu olduğunu söylemektedir.¹⁶⁸

T.C. Diyanet İşleri Bşk.'lığının yayınladığı **Kur'ân Yolu** isimli tefsirde, kulun Allah'a olan sevgisinin şartları üzerinde durulmaktadır. Allah'ı sevmenin birinci şartı, O'nu tanımak ve bilmektir. İnsan, bilmediği şeyi sevemez. Bu sebeple Bakara Suresi 163. ve 164. Ayetlerde, Allah'ın yüce zâtı tanıtılıp kanıtlar sergilenmiş, ardından Allah'ı her şeyden çok sevmenin gerekliliğinden söz edilmiştir. İnsan, Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkında bilgi sahibi oldukça, O'nun ilim,

¹⁶⁵ Kutub, *Fi Zılâli'l Kur'ân*, 2/165 hk., I, 152-154

¹⁶⁶ İbn Aşur, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Dâr sahnûn, Tunus 1997, 3/31 hk., III, 225

¹⁶⁷ İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/31 hk., III, 228

¹⁶⁸ İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/31 hk., III, 225

irade ve gücünün eserleri olan harikaları daha yakından ve derinden kavradıkça kuşkusuz Allah'a olan sevgi, saygı ve bağlılığı da güçlenecektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de insanlar, ısrarla, karıncasından gök cisimlerine kadar bütün evren hakkında bilgi edinip bunlar üzerinde düşünmeye, böylece yüce Allah'ın ayetlerini daha iyi kavramaya çağrılmaktadır. İnsanın bu zihinsel çabası sadece onun inancını ve Allah'a olan sevgisini güçlendirmekle kalmayacak, amellerini yani dünya ve âhiret hayatını ilgilendiren her türlü tutum ve davranışlarını da güzelleştirecek, zenginleştirecektir.¹⁶⁹

Yukarıda bahsedilen tefsirlerde görüldüğü üzere kulun Allah'a, Allah'ın kuluna olan sevgisi hususunda çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Bütün tefsir âlimleri, kulun Allah'ı, Allah'ın kulunu sevebileceği hususunda hemfikir olmakla birlikte bu sevginin mahiyeti hususunda iki farklı görüşe sahiptirler. Bu konuda alimlerin bir kısmı, muhabbeti, kalbin meyiletmesi, hoşlanma anlamları içermesi sebebiyle Allah'ın Zatı için uygun görmemişler ve kulun Allah'a olan sevgisini, O'na taatte bulunması, rızasını talep etmesi, cezasını gerektirecek hususlardan kaçınması vs. şeklinde açıklamışlardır. Diğer tefsir âlimleri ise, Allah'ın Kemâl-i Mutlak olduğunu, O'nda yer alan bütün bu kemal özellikler dolayısıyla Zât'ının sevebileceğini söylemişlerdir. Kulun Allah'ı sevmesinin mecaz bir anlam içerdiğini söyleyen tefsir âlimleri, aslında sevginin mahiyeti değil sonuçları üzerinde durmuşlardır, diyebiliriz. Allah'ın Zât'ından dolayı sevebileceğini söyleyen tefsir alimlerinin görüşleri daha tercihe şâyan gözükmektedir. Ayrıca yaşadığımız dönemde yazılmış Kuran tefsirlerinde, Allah'ı tanımak, bilmek, yarattıklarını tefekkür etmek ve O'nu sevmek arasındaki bağa dikkat çekilmekte, insanın bu zihinsel çabasıyla ulaşacağı 'muhabbetullah' derecesinin ona sağlayacağı faydalar üzerinde durulmaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla tefsir alimleri arasında bu konudan ayrıntılı olarak ilk bahseden tefsir âlimi Fahrüddîn Râzî'dir.

2.1.5. TASAVVUFÎ TEFSİRLERDE SEVGİ

Tasavvuf ilminde gâye ilâhi hükümleri muhabbetle uygulamak olduğundan,¹⁷⁰ tasavvufî tefsirlerde sevgi konusu detaylı bir şekilde incelenmiş, her

¹⁶⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/165 hk., I, 159-161

¹⁷⁰ Dilâver Selvi, 'Tasavvuf Dinin Neresinde?', *Semerikand Dergisi*, 1999, sy. 2

âlim kendi özgün görüşlerini açıklamıştır. Konu ile ilgili tasavvuf literatüründe öne çıkan görüşler aşağıdaki gibidir:

Sehl bin Abdullah Tusterî (v.200/815), ‘muhabbeti’, kişinin tüm işlerinde Allah’a olan muvâfakati olarak açıklamış, muhabbetin alâmetini ise, ‘itaate sarılmak ve Allah’a muhâlefetten kaçınmak’ olarak belirtmiştir.¹⁷¹ ‘Kim hakîki muhabbet isterse Allah Resûlü’ne (asm) uysun’ diyen Tusterî, Allah’ın, Resûl’üne (asm) uymaları karşılığında kullarına muhabbet duyacağını haber verdiğini, bu itâati muhabbet vesilesi kıldığını, bir kulun gösterebileceği en büyük kerâmetin de Allah’ın Resûl’üne (asm) tâbi olarak O’nun muhabbetine ulaşmak olduğunu belirtmiştir.¹⁷² Kişinin Allah’ı üç farklı şekilde zikredebileceğini, lisanla yapılan zikre on, kalp ile yapılabilecek yediyüz sevap verileceğini, son zikir çeşidinin sevabını ise mizanların almayacağını, bunun da Allah sevgisiyle dolu olmak olduğunu söylemiştir.¹⁷³ Böylelikle Tusterî, dil ve kalp ile zikrin dışında Allah’a muhabbet beslemeyi de bir zikir şekli olarak ortaya koymaktadır. Tusterî, kaynak belirtmeden Hz. İsa’nın (a.s.) başından geçtiğini rivâyet ettiği aşağıdaki menkûbeyi aktarmaktadır: ‘Hz. İsa (a.s.) renkleri değişmiş, bedenleri zayıflamış üç kişiyle karşılaşır. Bu hâlin sebebini sorduğunda, ‘isyanımızın cezasından sakınmamız sebebiyle Yaradan’ımıza olan korkumuzdan dolayı bu haldeyiz’ cevabını alır. Hz. İsa (a.s.), ‘Allah’ın korkan kulunu korktuğundan emin kılması üzerine aldığı bir haktır’ der. Daha sonra aynı üç kişiyi daha da zayıflamış bir halde gören Hz. İsa (a.s.), bu hâlin sebebini sorduğunda, ‘Rabb’imize kavuşmaya olan şevkimiz’ cevabını verirler. Hz. İsa (a.s.), bu sefer de ‘Allah’ın umduğunuz şeye sizi nâil etmesi üzerine aldığı bir haktır’ der. Daha sonra Hz. İsa (a.s.), bu üç kişiye bir kez daha rastlar. Bu üç kişi daha da zayıflamış, yüzleri ay gibi olmuştur. Bu hâlin sebebini sorduğunda, ‘Allah’a olan sevgimiz’ diye cevap verirler. Hz. İsa (a.s.): ‘Üçünüz de Allah’a yakın olan kimselersiniz. Allah’ı seven, O’na yakın olandır. Kim bir şeyi severse ona ulaşmak için acele eder. İlk mertebe, Allah’a tevbe edenlerin, ikinci mertebe, Allah’a kavuşma şevki duyanların, üçüncü mertebe ise Allah’a muhabbet edenlerin mertebesidir. Görmüyor musunuz? Bu kimseler, O’ndan gayrisından yüz çevirip her şeyin sahibi olan Allah’da nasıl

¹⁷¹ Tusterî, Sehl bin Abdullah, *Tefsiru’t-Tusterî*, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 2002, 2/165 hk., s. 45

¹⁷² Tusterî, *Tefsiru’t-Tusterî*, 11/40 hk., s. 79

¹⁷³ Tusterî, *Tefsiru’t-Tusterî*, 33/35 hk., s. 127

birleştiler.’¹⁷⁴ Tusterî, anlattığı bu menkûbeyle bir kulun ulaşabileceği en yüksek mertebeyi daima Allah sevgisiyle dolu olmak olarak değerlendirmektedir.

Muhammed bin Hüseyin es-Sülemî (v.412/1021), Ehl-i Sünnet’in îtikad ve uygulamalarına ters düşen aşırı tevillere sapmadan, âyetlerin işârî ve bâtinî anlamlarına ağırlık vererek¹⁷⁵, mutasavvıfların muhabbet üzerindeki yorumlarını derleyen ilk kapsamlı çalışmayı yapmıştır. Sülemî’nin eserinde yer alan muhabbet kavramı ile ilgili derlemelerin bazıları aşağıdaki gibidir:

Muhabbet, Allah’ı bilmek, kalbde her dâim haşyetini duymak, sürekli O’nunla meşgul olmak ve neticede Allah’la üns olmaktır. Muhabbet, Allah’ın rızasına ermek için tüm işlerinde O’na muvafakat etmektir. Muhabbet, söz, fiil ve ahlâkında Resulullâh’a (asm) tâbi olmaktır. Muhabbet, Allah’ı, O’nun bütün yarattıklarına tercih etmektir.¹⁷⁶ Muhabbetin hakikatini ise devamlı sevdiğinle olmak, O’nun vasıflarıyla vasıflanmak için kendi vasıflarını terketmek olarak açıklamaktadır. O, kelime olarak muhabbetin ‘Habbetü’l-Kalb’den türediğini, bu tâbirin ‘kalbin gözü’ anlamına geldiğini, muhabbetin de toprağa düşüp yeşeren tohum gibi kalpte yeşereceğini bildirir.¹⁷⁷

Kuşeyrî’ye göre, (v.465/1072) mümin kişinin Allah’ı sevmesi gereklidir, eğer Allah’ı sevmiyorsa imanı tehlikededir. Kur’ân-ı Kerîm’deki el-Mâide suresi 54. âyet, kulun Allah’a, Allah’ın kuluna olan sevgisinin gerçek olduğunun delilidir. Eğer Allah, kullarını sevmeseydi, kullarının Allah’ı sevmesi mümkün olmazdı. Eserinde ‘muhabbet’ ile ilgili yapılan tanımlara da yer veren Kuşeyrî’ye göre, sevgi itaattir ve sevgiliyi yanında bulunan değerli her şeye tercih etmek, gerek gıyâbında gerekse huzurunda onun emirlerine uygun davranmaktır.¹⁷⁸ Âriflerin Allah’ın nimetleri ve kâinat üzerine yaptıkları tefekkür, onların Subhan olan Allah’a muhabbetlerini artırır.¹⁷⁹

İsmail Hakkı Bursevî, (v.1137,1725), *Ruhu’l-beyân* isimli eserinde, ‘Resulüm, de ki: ‘Ey insanlar, eğer Allah’ı seviyorsanız, gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir! (çok affedicidir,

¹⁷⁴ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 3/92 hk., s. 49

¹⁷⁵ Süleyman Ateş, ‘Hakâiku’t-tefsîr’ md., *DİA*, XV, 163

¹⁷⁶ Sülemî, Ebu Abdurrahman, *Hakâiku’t-tefsîr*, Dâru’l-kütûbi’l-ilmiyye, Beyrut 2001, 3/31 hk., I, 95.

¹⁷⁷ Sülemî, *Hakâiku’t-tefsîr*, 3/31 hk., I, 97.

¹⁷⁸ Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârat*, 5/54 hk., II, 135

¹⁷⁹ Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârat*, 3/191 hk., I, 437

engin merhamet ve ihsan sahibidir).¹⁸⁰ âyetinin nüzul sebebi olarak şu hâdiseyi bildirmektedir: ‘Peygamber Efendimiz (asm) Kab bin Eşref ve ona tâbi olanları islâma davet ettiğinde ‘biz Allah’ın sevgilileriyiz’ diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah, Resul’üne (asm) şöyle buyurmuştur: ‘Onlara de ki: Ben Allah’ın Resûl’üyüm. Sizi O’na davet ediyorum. Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun, benim emirlerime riâyet edin ki Allah’da sizi sevsin, sizden râzı olsun’. Muhabbeti, kendisini kemâle erdirecek şeye nefsin meyletmesi olarak tanımlayan Bursevî’ye göre, kişi, hakîki kemâlin kendi nefsinde veya başkalarında değil de Allah’da olduğunu anladığında, sadece Allah’ı sever, kendisini O’na yaklaştıracak şeyleri ister, O’na itaat etme iradesini gösterir. Bundan dolayı muhabbet, ‘itaat etme iradesi’ ve ‘Allah’a itaatte Resul’üne (asm) tâbi olmak’ olarak açıklanmıştır. Bursevî’ye göre, seven, sevdiğine itaat eder. Kim Allah’a muhabbet iddiasında bulunur ve Resûl’ünün (asm) sünnetine muhalefet ederse bu iddiasında yalancıdır.¹⁸¹

Sonuç olarak tasavvufî tefsirlerde, muhabbetullah, muhabbetin anlamı, gerekleri ve mahiyeti gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır.

2.2. BAZI İSLAM ÂLİMLERİNİN SEVGİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde, farklı dönemlerden ve farklı alanlardan üç islam âliminin ‘sevgi’ konusundaki görüşlerine yer vereceğiz. Bu üç islam âlimi Gazzâlî, İbn Teymiyye ve Bediüzzaman Said Nursî’dir. Bu âlimleri seçmemizin nedeni, her üç âlimin de yaşadığı dönem itibariyle islam âleminde ‘sevgi’ konusunda ortaya çıkan ifrat ve tefritleri tesbit etmeleri, bu konuda Kuran ve Sünnet ilkeleri çerçevesinde görüşler ortaya koyarak günümüze kadar müslümanları görüşleriyle etkilemeleridir.

2.2.1. GAZZÂLÎ’NİN GÖRÜŞÜ (v.505/1111)

Ebû Hâmid el-Gazzâlî, tasavvufî kavramları Kur’ân ve Sünnet ilkeleri çerçevesinde değerlendirmesiyle bilinen, filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan, islam âlemini fikir ve düşünceleriyle günümüze kadar etkilemiş bir mutasavvıftır.¹⁸² Gazzâlî’nin sevgi konusundaki düşüncelerini bilmemiz şu sebepten önemlidir: Özellikle daha önceki dönemlerde, Bayezid ve Hallac gibi sekr tarafı güçlü olan

¹⁸⁰ Âl-i İmran, 3/31

¹⁸¹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, Dâr ihyâu’t-turâsi’l-Arabî, Beyrut, 3/31 hk., II, 18

¹⁸² Mustafa Çağrı, ‘Gazzâlî’ md., *DİA*, XIII, 469

sûfilerin sevgi konusundaki aşırı gibi gözüken sözleri, kelim çevrelerinde hoş karşılanmamıştır. Bunun üzerine bazı kelimciler, Allah'ın kulları tarafından sevimlemeyeceğini, zira sevginin birbirine benzeyen varlıklar arasında mümkün olduğunu, Allah ile kul birbirlerine benzemedikleri için aralarında sevgi bağının oluşmasının mümkün olmadığını söylemişlerdir. Gazzâlî ise, aksine Allah Teâlâ'yı sevmenin bir mecburiyet olduğu fikri ile ortaya çıkmış, bu iddiasını sadece naslar ile değil ayrıca mantıkî ve psikolojik tahlillerle de güçlendirmiştir.¹⁸³ O, muhabbeti inkar edenlerin ne denli yanlışlıklarını ispatlamaya çalışmıştır. Gazzâlî'nin sevgi anlayışı, günümüz müslümanları için de bir rehber niteliğindedir. Çünkü kul ile Rabb'i arasındaki sevgi ilişkisinin mahiyetinin yanlış anlaşıldığı, aşırı görüşlerle Kur'an'ı Kerim ve hadis-i şeriflerin hedeflediği anlayıştan uzaklaşıldığı bir dönemde, sevgi hususunda ortaya koyduğu düşünce sistemiyle müslümanları doğruya yönlendirmiş, ağır kelâmî tartışmalarla ilimle uğraşmayan müslümanların anlayamayacakları bir zorluğa sokulan sevgi konusunu, yalın ve anlaşılır anlatımıyla herkes için anlaşılır kılmıştır. Öncelikle beşeri ilişkilerde insanların birbirlerini sevmeye sebeplerini psikolojik tahlillerle ortaya koymuş ve buradan hareketle insanları ilâhî sevgiye yönlendirmiştir. Gazzâlî, tüm müslümanların gerek Allah'a gerekse Hz. Peygamber'e muhabbetin farz olduğu konusunda ittifak ettiklerini belirtmekte, 'acaba olmayan bir şey nasıl farz kılınır?' diyerek, kul ile Allah arasında sevgi ilişkisinin mümkün olmadığını söyleyen zahirîleri ve kelim âlimlerini eleştirmektedir.¹⁸⁴ Gazzâlî, kul ile Rabbi arasında gerçek bir sevgi bağının bulunduğu hususundaki görüşlerini önce Kur'an-ı Kerim ayetleri sonra hadis-i şerifler ve sonuncu olarak da sahabe ve âlimlerin sözleriyle delillendirmekte, Peygamber Efendimiz'in (asm) Allah sevgisini iman şartı olarak zikrettiğini belirtmektedir. Konu ile ilgili aktardığı bazı hadis-i şerifler aşağıdaki gibidir:

Hiz. Peygamber (asm), bir duasında şöyle buyurmuştur: 'Allah'ım, sevgini, Seni sevenin sevgisini ve beni senin sevgine ulaştıracak amelin sevgisini isityorum! Allah'ım, Sevgini bana nefsimden, ailemden ve soğuk sudan daha sevimli kıl!'¹⁸⁵

'Bir bedevî Hiz. Peygamber'e gelerek 'Ey Allah'ın Resul'ü kıyâmet ne zaman kopacaktır?' diye sordu. Hiz. Peygamber 'kıyâmet için ne hazırladın?' dedi. Bedevî,

¹⁸³ Süleyman Derin, 'Gazzâlî'de Allah Sevgisi', *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, sy. 5, s. 143

¹⁸⁴ Gazzâlî, *İhya'u ulûmi'd-din*, VII, 365

¹⁸⁵ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Dâr ihyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, Deavât 73

‘Kıyâmet için ne fazla namaz ne de oruç hazırladım. Ancak ben Allah ve Resul’ünü seviyorum.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: Kişi, sevdiğiyle beraberdir.’¹⁸⁶

Sevginin aynı cins varlıklar arasında olabileceğini bu yüzden Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ‘kulun Allah’ı sevmesini’ kulun Allah’a itaati, ‘Allah’ın kulunu sevmesini’ ona rahmet etmesi olarak anlamak gerektiğini söyleyen kelimat âlimlerini eleştiren Gazzâlî, onların görüşlerini çürütmek için çeşitli deliller ortaya koymuştur. Sevgiden bahsetmek için üç temel unsurun var olması gerektiğini söylemiştir:

Bu temel sebeplerden birincisi lezzettir. Sevgiyi, ‘kişinin lezzet duyduğu şeye meyli’ olarak tanımlayan Gazzâlî, böylelikle sevgi kavramını lezzetle ilişkilendirmektedir.

Diğer iki temel unsur ise mârifet ve idraktır. ‘İnsan ancak tanıdığını sever, mârifet olmadan muhabbet düşünülmez’ diyen Gazzâlî, böylelikle sevmekle bilmek arasında da çok önemli bir bağ kurmakta, sevmeyi bilmenin sonucu olarak değerlendirmektedir. Sevginin diğer temel sebebi idrak ise Gazzâlî’ye göre, duyu organları ve kalp ile olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Peygamber Efendimiz’in (asm), ‘Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadın ve gözümün nuru namaz’¹⁸⁷ hadisinde geçen namaz sevgisinin, beş duyu organı ile idrak edilemeyen ancak kalb ile hissedilen bir sevgi olduğunu söyleyen Gazzâlî, Allah sevgisinin de kalben idrak olunacak bir sevgi olduğunu belirtmektedir. Kalbin gözden daha iyi kavradığını, aklen idrak edilen manaların güzelliklerinin, gözle görülen zâhir sûretlerin güzelliğinden daha büyük olduğunu söyleyen Gazzâlî, tek bilgi kaynağı olarak beş duyu organını kabul edenleri, hayvanlarla aynı seviyede olmakla suçlamaktadır.¹⁸⁸

‘Biz başkalarını niçin severiz?’ sorusunu soran Gazzâlî, kişinin beş sebepten dolayı başkalarını sevdiğini belirtmektedir. Bu sebeplerin birincisi, kişinin kendi zâtını sevmesidir. Kişi daha sonra âzâlarını, malını, evlâdını ve dostlarını sever. İnsan, bu şeyleri zâtlarından dolayı değil, kendi yaşamını ve yaşamının kemâlini sağladıkları için sever. Yani bu sevgiler amaç değil, birer araçlardır.

Kişiyi iyilik yapılması, onun iyilik yapana sevmesini sağlar. Bu da, sevginin ikinci çeşididir. Kalpler fitrî olarak kendilerine ihsân edeni sevmek, kendilerine

¹⁸⁶ Buhârî, Fezâilu’s-Sahâbe 6

¹⁸⁷ Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, Mektebetü’l-matbûatu’l-İslamiyye, Halep 1986, Hubbu’n-Nisâ, VII, 61

¹⁸⁸ Gazzâlî, *İhya’u ulûmi’d-din*, VII, 372-374

kötülük edenden nefret etmek üzere yaratılmıştır. Ancak bu sevgi, yapılan iyiliğin ortadan kalkmasıyla ortadan kalkacak olan, elde edilecek bir menfaate bağlı olarak oluşan şartlı bir sevgidir.

Kişinin bir şeyi, kendisine gelecek olan bir iyilikten dolayı değil bizzat o şeyin zâtı dolayısıyla sevmesinin de mümkün olduğunu söyleyen Gazzâlî, bu üçüncü sevgi çeşidinin sebebini, güzellik olarak açıklar.

Menfaat olmadan bizzat kişinin sevgisini celb eden dördüncü çeşit sevgi de, iyiliğe duyulan sevgidir. Son iki sevgi çeşidini kâmil ve hakiki sevgi olarak tanımlayan Gazzâlî'ye göre kişi, her ne kadar kendisine bir faydası dokunmasa bile güzellik ve iyiliği bizzat sever. Burada esas olarak sevilen, güzellik ve iyiliktir. Kişi yeşilliği ve akan suyu sever, bunlara bakmakla üzüntü ve gamdan kurtulur. Aynı şekilde tarihte geçen kahramanlar, kişiye bir menfaati dokunmasa da sevilir. Bunun aksine kötülük yapan zâlimler, kendilerinden bir zarar görülme de sevilmezler.

Kişinin sevgisini celb edecek beşinci ve son sebep ise, sevenle sevilen arasındaki benzerlik, rûhî uygunluktur. Bu beş sebebin tek bir şahısta toplanmasıyla ona olan sevgi ziyâdeleşir. Eğer bir insan, dış görünüş ve ahlâk olarak güzel, ilmen kâmil, halka ve babasına yardım eden bir evlat ise babasının yanında çok sevgili olur. Eğer bu sıfatlar kemal derecelerinin zirvesinde ise sevgi de şüphesiz dereceler en yücesinde olur diyen Gazzâlî, tüm bu sebeplerin kemâlinin ancak Allah'da mevcut olduğunu, böylelikle hakîki sevgiye ancak O'nun lâayık olduğunu söylemektedir.¹⁸⁹

Gazzâlî, sevgi ile alakalı görüşlerini ortaya koyarken öncelikli olarak psikolojik çözümlemeler yaparak beşeri sevginin temel esaslarını ve sebeplerini ortaya koymuş, daha sonra bu temel esas ve sebepleri kul ile Rabb'i arasındaki sevgi bağının gerçekliğini açıklamak için kullanmıştır. Böylelikle sevgi gibi ifade edilmesi kolay olmayan bir konuyu akla ve mantığa yaklaştırmıştır. Daha sonra kul ile Rabbi arasındaki sevginin mâhiyetine geçiş yaparak anlaşılması zor olan, islam tarihi boyunca defalarca yanlış anlaşılmış bir konuyu kendi sistemi içinde açıklamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz sevginin beş sebebini ilahi sevgiyi açıklamak için kullanan Gazzâlî, insanların sevgiyi celb etmek için bu sebeplerin bazılarını eksik bir şekilde yerine getirdiklerini ancak hepsini kâmil ve eksiksiz manada yerine getiren yegâne varlığın Allah olduğunu ifade etmektedir.

¹⁸⁹ Gazzâlî, *İhya'u ulûmi'd-din*, VII, 375-386

Sevginin birinci sebebi olan var olma ve varlığını devam ettirme, ancak Allah'ın lütfuyla mümkün olmaktadır. Varlıkta Allah'dan başka kendi nefsiyle kâim hiç birşey yoktur. Dolayısıyla kişinin kendini sevmesi demek, aslında, onu yaratan, besleyen, koruyup kollayan Rabb'ini sevmesi demektir. Burada sevgi ile bilgi arasındaki ilişkiye bir kez daha dikkat çeken Gazzâlî, sevgiyi bilmenin meyvesi olarak tanımlamakta, bilgi olmadan sevginin olamayacağını savunmaktadır.

Sevginin ikinci sebebi, insanın kendine iyilik yapma sevmesi olup bu manada da sevgiye yegâne lâayık varlık Allah'tır. Bütün âlemlere bir hedef ve gayeden ötürü değil, karşılıksız, ihsân olsun diye nimetlerini veren Allah'tır.

İyiliğin, güzelliğin ve ihsân sahiplerinin bir menfaat olmaksızın sevimleri konusunda da sevgiye lâayık olan sadece Allah Teâlâ'dır. Kâinattaki her türlü iyilik ve ihsân, Allah'tan olduğu, her güzel, güzelliğini Allah'tan aldığı için bu şartları da kâmil ve eksiksiz manada sağlayan yegâne varlık Allah'tır.

Sevginin beşinci sebebi olan sevenle sevilen arasındaki benzerlik ve uygunluğa gelince, buradaki yakınlık kulun sıfatlarla Rabb'ine yakın olmasıdır. İlim, iyilik, ihsân, lütf, merhamet etmek, başkasına hayır yapmak ve diğer güzel şeylerden oluşan ilâhî sıfatlardan kendine sıfatlar edinmek ve bu vesileyle Allah'a yaklaşmaktır. Bu yaklaşma mekân olarak değil sıfatlarla Allah'a yaklaşmaktır. Tecsim ve teşbih tehlikesi sebebiyle Allah ile kul arasındaki benzerliğin maddî değil mânevî olduğunu söyleyen Gazzâlî, bu benzerliği, 'İnsanın Allah'ın esmâsını en güzel şekilde yansıması' olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁰

Kulun Allah sevgisini kazanabileceği yegâne yerin dünya olduğuna dikkat çeken Gazzâlî, kişide Allah sevgisinin ziyâdeleşmesine etki eden iki sebepten bahsetmektedir:

Birinci sebep, dünya meşgalelerinden uzaklaşmak, Allah'tan başkasının sevgisini kalbinden çıkarmaktır. Bunun tersi olarak Allah sevgisinin kalpte cılızlaşmasının sebebi de, dünya sevgisinin kuvvet bulmasıdır. Aile, mal, evlad, akraba, gayr-ı menkul, hayvan, bahçe sevgisi dünya sevgilerinin çeşitleridir. Kişi, dünyayı sevdiği ölçüde Allah sevgisinden uzaklaşır.

Kulun Allah'a olan sevgisinin ziyadeleşmesinin ikinci sebebi de, Allah mârifetinin artmasıdır. Allah sevgisinde mârifete büyük önem veren Gazzâlî, bu bölümde de mârifet-sevgi arasındaki kopmaz bağdan bahsetmektedir. Kişide oluşan

¹⁹⁰ Gazzâlî, *İhya'u ulûmi'd-din*, VII, 405.

Allah bilgisinin zorunlu olarak Allah sevgisine götüreceğine dikkat çeken Gazzâlî, sevginin mârifete tâbi olduğunu beyân etmektedir. Murâd olunan mârifete, zikir, Allah'ın sıfatlarını, göklerin melekûtunu ve diğer mahlukları tefekkürle ulaşılır. Allah'ın tefekkürü Kur'ân-ı Kerîm'de çokca emrettiğini belirten Gazzâlî, bazı tefekkür âyetlerini misal olarak vermiştir. Bu âyetlerden bir tanesi aşağıdaki gibidir:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُورُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ

‘Hanginizin daha güzel iş ortaya koyacağını denemek için, ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O azîzdir, gafûrdur (üstün kudret sahibidir, affı ve mağfireti boldur). Yedi kat göğü birbiriyle tam uyum içinde yaratan O'dur. Rahmân'ın yaratmasında hiçbir nizamsızlık göremezsin. Gözünü çevir de bak: Herhangi bir kusur görebilir misin? Sonra tekrar tekrar gözünü çevir de bak, gözün bir kusur bulamadığından, eli boş ve bitkin geri döner.’¹⁹¹

Gazzâlî, Kur'ân-ı Kerîm'in düşüneyi, tefekkürü, ibret almayı, Allah'ın kuvvet ve kudretine delâlet eden âyetlerine bakmayı emrettiğini, kişileri tefekkür yoluna davet ettiğini, bu yolun en kolay ve en geniş yol olduğunu söylemektedir. Sivrisineğin fiziksel ve biyolojik özelliklerinden bahsederek, bu konuda ilâhi sanatın acaipliklerini öğrenen bir kulun Allah sevgisinin artacağını ifade etmiş, son olarak mârifet ve muhabbete götüren en geniş ve en kolay yolun tefekkür olduğunu tekrar etmiştir.¹⁹²

Kişilerde Allah sevgisinin niçin farklı derecelerde olduğu sorusuna da cevap arayan Gazzâlî, bunun Allah'ı sevme sebepleriyle alakalı olduğunu belirtmektedir. Allah'ı kendisine verdiği nimetlerden dolayı seven bir kulun sevgisi, nimetler eksildiğinde veya kesildiğinde zayıflayacaktır ama ‘Allah, Zât'ından ve Zât'ında bulunan tüm kemâl, cemal, cömertlik ve azâmet sıfatlarından dolayı sevmeye lâyıktır’ diyen bir kulun Allah'a olan sevgisi yapılan iyilikler değiştikçe değişmeyecektir. Kişilerin bu gibi sebeplerle Allah sevgisinde bir olmamaları, âhiret saadetinde de eşit olmamalarının sebebidir.¹⁹³

¹⁹¹ el-Mülk, 67/2,3,4.

¹⁹² Gazzâlî, *İhya'u ulûmi'd-din*, VII, 433-444

¹⁹³ Gazzâlî, *İhya'u ulûmi'd-din*, VII, 445-447

Alah'ın kuluna olan sevgisine gelince, Gazzâlî, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin Allah'ın kulunu sevdiğini açık bir şekilde gösterdiğini ancak bu sevginin manasını bilmemiz gerektiğini söylemektedir. Muhabbetin lugat anlamı, 'nefsin kendine uygun olana meyletmesidir'. Bu Allah hakkında düşünülemez. Allah, mutlakdır. Varlıkta O'ndan başkası yoktur. Mahluk, ancak Hâlık'ın fiili ve eseridir. Bu bakımdan Allah, ancak Zât'ını sever, kulunun Zât'ına yaklaşmasına izin verir. 'Habib', Allah'a yakın olandır, ancak bu yakınlık mesafe değil, sıfat yakınlığıdır. Yani hayvanların, yırtıcıların, şeytanların sıfatlarından uzak olmak, ilâhî ahlâktan ibaret olan güzel ahlâkla ahlâklanmaktır. Allah'ın kulunu sevmesi, dünya meşgalelerini ve günahları kulundan uzaklaştırmak suretiyle onu Zât'ına yaklaştırması, iç âlemini dünyanın bulanıklıklarından arındırması, kalbi ile O'nu görüyor gibi müşâhade etmesi için kalbinden perdeyi kaldırmasıdır. Kulun Allah'ı sevmesi ise yoksun olduğu kemâl vasıfları kazanmak için Allah'a meyletmesidir. Kendinde bulunmayan kemâle yönelmesidir. Allah'ın bir kulu sevdiğinin en güzel alâmeti, o kulun Allah'ı seviyor olmasıdır.¹⁹⁴

Sonuç olarak Gazzâlî, kulun Allah ile olan ilişkisindeki 'sevgi bağı' hususunda kendine özgü bir düşünce sistemi ortaya koymuştur. Bu sevgi bağına gerçek değil mecazî olarak açıklayan kelimelerin aksine O, kul ile Allah arasında gerçek bir sevgi bağının varlığını ifade etmiştir. Kulun Allah'a olan sevgisi, kendinde olmayan kemâl vasıfları elde etmek için Allah'a olan meylini ifade eden gerçek bir sevgidir. Allah'ın kuluna olan sevgisi ise, Allah kemâl vasıflarla vasıflanmış olduğundan kemâle meyil olarak düşünülemez. Allah'ın kulunu sevmesi, bütün mahlukat ancak Hâlık'ın fiili ve eseri olduğundan kendi Zât'ını sevmesi ve kulunu güzel ahlâkla ahlâklandığı ölçüde Zât'ına yaklaştırmasıdır. Bazı kelimcilerin akılcı bir yaklaşımı benimseyerek Allah'ı tanımada beş duyu ve aklı yeter görmeleri, bu sebeple kulun Allah'a olan sevgisinin mecazî olacağı sonucuna varmalarına karşılık Gazzâlî, 'kalben idrak' tabirini kullanarak, marifeti sırf beş duyu ve akla indirenleri eleştirmiştir. Ayrıca Allah'ı sevme hususunda marifete çok büyük önem veren Gazzâlî, gerçek ve ileri bir Allah sevgisine ancak marifetin artmasıyla ulaşılacağını, bunun da en kolay Kur'ân'ı Kerîm'in emrettiği şekilde yapılacak tefekkürle sağlanacağını söylemiştir. Muhabbet konusunu psikolojik tahiller yaparak, işin felsefî ve kelimî yönünü de açıklayarak aklî ve naklî temellere oturtan Gazzâlî,

¹⁹⁴ Gazzâlî, *İhya' u ulûmi 'd-din*, VII, 469-477

böylelikle anlaşılması güç kelimî tartışmalar içinde konuyu anlayamayan insanlar için bir rehber olmuştur.

2.2.2. İBN TEYMIYYE’NİN GÖRÜŞÜ (v.728/1328)

İbn Teymiyye, görüş ve eleştirileriyle islam düşüncesinin gelişmesine tesir eden selefî bir alimdir.¹⁹⁵ Sahabe ve Tâbiun mezhebi üzerine bulunduğunu söyleyen İbn Teymiyye’nin sevgi konusundaki görüşleri bizim için önemlidir, çünkü kelim ve rey ehli, zühd ve tasavvuf ehli, bidat ehli olarak adlandırdığı çeşitli grupların bu konudaki görüşlerini eleştirmiş, günümüz müslümanları için faydalı olabilecek görüşler ileri sürmüştür. İbn Teymiyye, kelim ve rey ehlinin çoğunun, Kaderiyye ve Mücebbire mezhepleriyle aynı esaslara dayanarak Allah sevgi ve iradesini inkar ettiklerini belirtmiştir. Allah ile kulu arasındaki sevgi bağının hakiki oluşunu inkar eden bu gruplar, muhabbet, rıza ve dilemenin sonradan yaratılan mahluklarla alakalı olduğunu, o halde varolan, kadîm, ezeli ve bâki olan Allah’ın (c.c.) sevilip, murâd edilemeyeceğini söylemişlerdir.¹⁹⁶ Allah’ın sevilip murâd edilemeyeceğini söyleyenler, sevginin seven ile sevilen arasında cins benzerliği gerektirdiğini Allah ile insan arasında böyle bir şey olamayacağına göre muhabbetin Allah Teâlâ’ya taalluk etmeyeceğini söylemektedirler. Muhabbet, ancak mahbuba münasib olmakla olur. Kadim ile hadis, Hâlık ile mahluk, Vâcib ile mümkün arasında münasebet yoktur. Sevgiyi, ‘nefsin arzu ettiği şeye meyletmesi’ diye ifade edince, bu anlamı Allah’ı tenzihe uygun bulmadılar. Kelimenin hakiki manasıyla muhabbetin Allah ile kul arasında düşünölemeyeceğine karar verdiler. Ancak nassları tekzib edemeyince te’vil yoluna gittiler. Kulların O’nu sevmelerine delalet eden nassları ‘Allah’a itaat ve ibadet muhabbeti’, ‘mükafata ulaşmak için daha fazla amel işlemek’ olarak te’vil ettiler. Allah’ın insanlara olan sevgisini ise, ‘onlara ihsân etmesi, sevab vermesi, yâhut medh-u senâ etmesi olarak yorumladılar.¹⁹⁷ Allah’ın zâtından dolayı sevillebileceğini söyleyen İbn Teymiyye, kelâm âlimlerinin bu konudaki iddialarına cevap vermektedir. Ona göre böyle düşünenler, Allah’ın sevilen ve murâd edilen olmasını inkar etmektedirler. Halbuki Allah, her şeyi sevdiği için yaratmayı murâd etmiştir. Allah’ın seven ve sevilen olduğu hususunda ümmetin selefi, meşhur âlimler ve müslümanların geneli ittifak etmişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan ‘Allah onları

¹⁹⁵ Ferhat Koca, ‘Teymiyye’ md., *DİA*, XX, 391

¹⁹⁶ İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, el-Matbûatu’l-selefiyye, Kâhire 1990, s. 70

¹⁹⁷ Yıldırım, s. 209

sever, onlar da Allah'ı severler'¹⁹⁸, 'Eğer Allah'ı seviyorsanız gelin bana uyun ki Allah'da sizi sevsin'¹⁹⁹, 'Müminlerin Allah'a olan sevgileri ise her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir.'²⁰⁰ âyetleri, kul ile Allah arasında karşılıklı sevgi bağı olduğunun en güçlü delilleridir. Vâhid olan Allah'dan başka zâtı itibariyle mutlak muhabbete lâyık hiçbir şey yoktur. Allah'ın kendisine ibadet edilen mâ'bud olmasının anlamı da budur. Kur'ân, inananlara ibadet etmelerini emreder ve ibadet edenleri, Allah'a yönelenleri, tövbe edenleri, Allah'a gönülden bağlananları, Allah'ın zikriyle mutmain olanları, O'nu sevenleri över. Bunların hepsi muhabbeti içerir, sevilmeyen mâ'bud olması, ilah edinilmesi ve zikriyle mutmain olunması mümkün değildir.²⁰¹

İbn Teymiyye'ye göre, varolan her şeyin aslı sevgidir. Allah, kendi zâtını sever, bunun gereği olarak yapmayı murâd ettiği her şeyi sever. O, yapmak istediği bir şeyi, sevdiği bir gaye için ister. O halde sevgi, her şeyin onun sebebiyle olduğu maksattır. İbn Teymiyye, sevgiyi 'illet-i gâiyye' olarak adlandırmaktadır. Bir fiilin murâdındaki sevgi, ilk ve temel sebeptir; nasıl ki fiil için irade gerekiyorsa, iradeyi harekete geçiren güç de sevgidir.²⁰² Allah hem habib, hem de mahbubtur. Böylelikle sevgi ve irade, kâinattaki her hareketin ve her amelin aslıdır. Kâinattaki her iş, irade ve muhabbetten meydana gelir.²⁰³ Bu açıklamalarıyla İbn Teymiyye, irade ve muhabbeti aynı gören filozof ve mutasavvıflardan ayrılmakta, muhabbeti her şeyin ondan meydana geldiği 'illet'i gâiyye' olarak nitelendirmektedir. Kulun Rabb'ine olan sevgisini 'Allah'a itaat ve ibadet muhabbeti' olarak gören filozofların yanıldıklarına, irade, amel ve ibadette esas olan şeyin sevgi olduğuna vurgu yapmaktadır.

Bu hususta değinmemiz gereken bir nokta da iman-muhabbet ilişkisidir. İbn Teymiyye, sevgi merkezli bir iman anlayışı üzerinde durmaktadır. İmanın aslı kalptedir.²⁰⁴ Diğer bir deyişle, imanın kalpteki oluşumu sadece tasdikten ibaret değildir.²⁰⁵ İbn Teymiyye, bilmek, amel etmek, sevmek ve iman etmek arasındaki ilişkiyi de şu şekilde açıklamaktadır: 'Bilmek amel etmeyi, amel etmek de bilmeyi

¹⁹⁸ el-Mâide, 54

¹⁹⁹ Âl-i İmrân, 31

²⁰⁰ el-Bakara, 165

²⁰¹ İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, s. 71

²⁰² İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, s. 81

²⁰³ İbn Teymiyye, *Kâide fi'l-muhabbe*, Mektebetu't-turâsi'l-İslâmî, Kâhire, s. 16

²⁰⁴ İbn Teymiyye, *Kitâbu'l-îmani 'l-evsat*, Dâru'l-vefâ, 2005, s. 54

²⁰⁵ Hatice Arpaguş, 'İman'da Sevgi', İslam'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler Konferansı y., İstanbul, 2010, s. 299

kuvvetlendirir. Kim salim bir kalp ile Allah'ı tanırsa, O'nu sever. Kimin Allah hakkındaki bilgisi artarsa, Allah'a olan sevgisi de artar. Kimin de Allah'a olan sevgisi artarsa, O'nu anması fazlalaşır. Allah'ın isim ve sıfatları hususundaki bilgisi artar. Muhakkak ki nefret etmek nefret edilenden yüz çevirmeyi gerektirdiği gibi, sevginin çoğalması da, sevilenin daha çok anılmasını zorunlu kılar.²⁰⁶ İbn Teymiyye'ye göre, imanın aslı mücerred tasdik değil, kalbin sözü ve kalbin amelidir. Bedenin sözü olan şehâdet kelimesini söylemek ve bedenın amelleri olan namaz, oruç gibi amelleri yapmak için kalbin sözü ve kalbin ameli gereklidir. Kalbin sözü tevhid, kalbin ameli de sevgidir. Kalbin sözünün bedendeki tezahürü dil ile tasdik iken kalbin ameli olan sevginin bedendeki tezahürü de bedenle yapılan amellerdir.²⁰⁷ Dolayısıyla imanın aslî unsurları içinde Allah ve Resul'ünü (asm) sevmek, Allah'a tevekkül etmek, yaptığı işi ihlasla Allah için yapmak, Allah ve Resul'ünün (asm) nefret ettiklerinden nefret etmek, Allah ve Resul'ünün sevdiklerini sevmek gibi kalbin amellerinin olması gerekmektedir.²⁰⁸

Sonuç olarak İbn Teymiyye, sevgiyi var olan her şeyin aslı görmektir. Bir şeyi sevmek, o şeyi murâd etmeyi gerektirir. Bu ise eylem yani hareket demektir. Bu yüzden her amelin ve hareketin aslı, sevgidir. Bu sevginin Allah için olması sadece O'nun zâtını murad etmeyi gerektirir. O hem sevilen, hem de sevendir. İbn Teymiyye, muhabbeti, her şeyin ondan meydana geldiği 'illet-i gâiyye' tâbiri ile açıklamıştır.²⁰⁹ Kulun Rabb'ine olan sevgisi, Allah'a yönelmesi, O'na ibadet etmesi gibi lafızlarla tanımlanır. İbadet, muhabbet ve itaatkarlığı bir araya getirir ve Allah'ı bilmeyi, O'nu sevmeyi ve O'na kulluk etmeyi içerir.²¹⁰ İbn Teymiyye, iman tasdikinde, kalbin sözü ve kalbin amelleri tâbirlerini kullanmıştır. Tasdikin imanın sözlü dayanağını oluşturduğunu, Allah'ı sevmek, O'nu yüceltmek, Allah'dan korkmak, sakınmak, O'na güvenmek ve bağlanmak gibi eylemlerin oluşturduğu kalp amellerinin ise imanın amelî dayanağını oluşturduğunu söylemiştir. Bu kalbi ameller arasında en önemlisi, Allah sevgisidir. Kalpte Allah'ı tasdik ve O'nun sevgisi ortaya çıkınca bu zorunlu olarak bedenın hareketini gerektirir. Söz ve davranış şeklinde bedenle ortaya konan zâhirî eylemler, kalpte bulunan sevginin gereği, delili ve

²⁰⁶ İbn Teymiyye, *Kitâbu'l-îmani'l-evsat*, s. 153

²⁰⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-fetâvâ*, VII, 529

²⁰⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-fetâvâ*, VII, 186-263

²⁰⁹ Bünyamin Okumuş, 'İbn Teymiyye'nin Tevhid Yorumunda Allah Sevgisi', *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Ocak, 2009, s. 95

²¹⁰ Okumuş, s. 87

sonucudurlar.²¹¹ Yani imanın aslı, kalbin sözü olan tasdik ile kalbin ameli olan teslimiyet şeklindeki sevgiden geçmektedir. Ayrıca mârifet (bilgi) ve sevgi arasındaki ilişkiye vurgu yapan İbn Teymiyye, ‘Allah’ı bilmek, O’nun isim ve sıfatlarının farkına vararak tasdik etmek, O’nu kalben sevmeyi gerektirir’ demiştir. Sâlim bir kalp ile Allah’ı bilen ve tanıyan kimsenin O’nu seveceğini belirtmiştir.

Gazzâlî gibi Allah’ın zâtından dolayı sevilebileceğini kabul eden İbn Teymiyye de, bu konuda kelâm âlimlerinin iddialarına cevap vermiştir.²¹² Allah’ı sevme konusunda Allah’ı bilmenin büyük önem taşıdığını, bilgi arttıkça sevginin de artacağını kabul eden iki Âlim de, Allah’ı hakkıyla bilen O’nu seveceği hususunda aynı fikirdedirler. Bununla beraber kendi düşüncelerini ispatlamak için kullandıkları yöntemler, birbirinden oldukça farklıdır. Gazzâlî’nin sisteminde, kişinin bir başkasını sevme sebeplerinin ortaya konulması, kulun Rabb’ini sevmesinin kalben idrak tâbiri ile açıklanması öne çıkarken, İbn Teymiyye’nin sisteminde, sevginin ‘illet’i gâiyye’ (kâinatın meydana getiriliş gâyesi) tâbiri ile ifade edilmesi, kalbin sözü, kalbin amelleri tâbirlerinin kullanımı dikkat çekmektedir.

2.2.3. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSÎ’NINGÖRÜŞÜ (v.1960)

Son dönem Osmanlı âlimi ve nurculuk hareketinin kurucusu²¹³ Bediüzzaman Said Nursî’nin sevgi konusundaki görüşlerini öğrenmemiz önemlidir, çünkü bilimsel keşif ve ilerlemelerin çok hızlı olduğu, islâm ülkelerinin maddî ve manevî geri kalmışlığının bilim ve islâm arasındaki tenâkuz ve çelişki ile açıklandığı bir dönemde, bütün bu yanlış anlamaları ve bâtil düşünceleri ortadan kaldırmak için islâm âleminin tamamını etkileyen görüşler ileri sürmüştür. Kendisi de ‘Ben öyle bir yola sülûk ettim ki: Akıl ve kalp berzahı arasında, evvelce sülûk edilmemiş bir yoldur, ben ulema-i seleften ehl-i aklın tarikinden ve ehl-i kalb-i salihînin yolundan başka bir yoldayım.²¹⁴’ diyerek farklılığını ortaya koymuştur. Bediüzzaman’a göre kâinatın Allah tarafından yaratılma sebebi, muhabbetir. Muhabbet aynı zamanda kâinatın rabitası, nuru ve hayatıdır. Allah, fitrî olarak muhabbet duygusunu insanların kalbine koymuştur.²¹⁵ İnsan, kendisine doğuştan fitrî olarak verilen bu sevme ve

²¹¹ Ferit Uslu, ‘İbn Teymiyye’nin Kelamcılarının Geleneksel İman Tanımına Eleştirisi’, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, sy. 3, s. 27

²¹² Hatice Çubukcu, *Sûfilerde Muhabbet Yolu*, İnsan y., İstanbul 2011, s. 194

²¹³ Alparslan Açıkgenç, ‘Said Nursî’ md’, *DİA*, XXXV, 565

²¹⁴ Bediüzzaman, Said Nursi, *Mesnevî-i Nuriye*, Söz y., İstanbul 2011, s. 16

²¹⁵ Bediüzzaman, *Sözler*, Şahdamar y., İstanbul 2009, s. 466

sevilme duygusunu iki şekilde kullanabilir: Hakiki ve mecazî olarak. Kişinin Hâlık'ını sevmesi hakiki sevgi, kendi nefsi başta olmak üzere akrabalarını, milletini tüm mahlukâtı, dünyayı ve kâinatı (tüm bunların Allah Teâlâ'nın eserleri olduğunu düşünmeden) sevmesi ise mecazî sevgidir. Bediüzzaman, mecazî sevginin yanlış olduğunu, kişinin kainata dağıttığı tüm muhabbetleri Allah'ın esmâ ve sıfatlarına vermesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü aslında yaratılan herşey, Fâtır-ı Zülcelâl'in kemal, cemal, kudret ve rahmetine âyinedarlık etmektedir. Burada ölçü, kâinatta yaratılan her şeyi Mahbub-u Ezel-î namına sevmektir. İşte bu şekilde davranıldığında, mecazî sevgi hakiki sevgiye dönüşür. Bediüzzaman, bu konudaki görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır: 'Evet insan evvelâ nefsinı sever. Sonra akaribini sonra milletini sonra zîhayat mahlukları sonra kâinatı, dünyayı sever. Bu dairelerin her birisine karşı alakadardır. Onların lezzetleriyle mütelezziz, elemleriyle müteallim olabilir. Halbuki şu herc ü merc âlemde ve rüzgar deverânında hiç bir şey kararında kalmadığından bîçare kalb-i insan her vakit yaralanıyor. Elleriyle yapıştığı şeyler ellerini paralıyor belki koparıyor. Daima ızdırab içinde kalır yahut gaflet ile sarhoş olur. Madem öyledir, ey nefis! Aklın varsa, bütün o muhabbetleri topla, hakikî sahibine ver, şu belalardan kurtul. Şu nihayetsiz muhabbetler, nihayetsiz bir kemal ve cemal sahibine mahsustur. Ne vakit hakikî sahibine verdin, o vakit bütün eşyayı onun namıyla ve onun âyinesi olduğu cihetle ızdırabsız sevebilirsin. Demek şu muhabbet, doğrudan doğruya kâinata sarfedilmemek gerektir. Yoksa muhabbet, en leziz bir nimet iken, en elîm bir nîkmet olur.'²¹⁶ Bediüzzaman, kişiye sevmeye duyduğu doğuştan verildiği için ona 'dünyayı sevmeye' diye emretmenin fitratını değiştir demek olduğunu, bunun yerine 'bu sevginin yüzünü hayırlı şeylere çevir, mecralarını değiştir' demenin kişiye tesir edeceğini söylemektedir.²¹⁷ Çünkü muhabbet, 'ihtiyârî' olmasa da kişi, ihtiyâr ve irâdesiyle muhabbetin yüzünü bir mahbubdan diğerine çevirebilir.²¹⁸ Kişinin kalbindeki dünya ve diğer mecazî sevgileri hakiki sevgiye çevirmesinin yolu ise, dünyayı ve ondaki mahlukâtı mana-yı ismiyle sevmek yerine mana-yı harfiyle sevmesidir. Harf, kendi başına bir mana ifade etmeyip ancak başka bir şeye işaret ederse anlam kazanacağından kişinin kâinatı mana-yı harf-i nazarla sevmesi, Sâni hesabına, O'nun sanatı ve eseri olduğu cihetle sevmesidir. Mana-yı ismi nazarla sevmesi ise, eserin yani kâinat ve tüm mahlukatın Sanatkârı olan Allah

²¹⁶ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 468

²¹⁷ Bediüzzaman, *Mektubât*, Şahdamar y., İstanbul 2013, s. 41

²¹⁸ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 884

Teâlâ ile ilişkisini koparıp, onu müstakil bir varlık olarak değerlendirecek sevmesidir. İnsanın kâinata gördüğü bir güzellik karşısında ‘ne kadar güzel yapılmış, ne kadar güzel bir surette Sâni’nin cemâline delalet ediyor’ demesi kâinatın hakiki güzelliğini gösterirken, ‘ne güzeldir’ demesi yani, mevcudata mevcudat hesabına bakması onu çirkinleştirmektedir.²¹⁹ Bu konuda Bediüzzaman’ın ifadeleri, şu şekildedir: ‘Dünyayı ve ondaki mahlukatı mana-yı harfîyle sev. Mana-yı ismiyle sevmek. ‘Ne kadar güzel yapılmış’ de. ‘Ne kadar güzeldir’ deme. Ve kalbin bâtınına, başka muhabbetlerin girmesine meydan verme. Çünkü bâtın-ı kalb, âyine-i Samed’dir ve ona mahsustur.

اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا حُبَّكَ وَ حُبَّ مَا يُقَرِّبُنَا إِلَيْكَ

De.²²⁰ İşte bütün ta’dad ettiğimiz muhabbetler eğer bu suretle olsa hem elemsiz bir lezzet verir, hem bir cihette zevalsiz bir visaldir. Hem muhabbet-i ilahiyeyi ziyadeleştirir. Hem meşru bir muhabbettir. Hem ayn-ı lezzet bir şükürdür. Hem ayn-ı muhabbet bir fikirdir. Bütün nimetlere ve meyvelere, zâtları için muhabbet edilse, yalnız maddî lezzetleriyle gâfilâne telezzüz etse, o muhabbet nefsanîdir. O lezzetler de geçici ve elemlidir. Eğer Cenab-ı Hakk’ın iltifat-ı rahmeti ve ihsanatının meyveleri cihetiyle sevse ve o ihsan ve iltifatının derece-i lütuflarını takdir etmek suretinde kemal-i iştiha ile lezzet alsın, hem manevî bir şükür, hem elemsiz bir lezzettir.²²¹

Bediüzzaman’a göre, kişinin leziz yemek ve meyveleri, anne ve babasını, çocuklarını ve eşini, peygamberleri ve Allah’ın velî kullarını, gençlik ve güzelliğini, dünyayı ve yaşamayı Allah nâmına sevmesinin yani mana-yı harfîyle sevmesinin hareketlerinde ortaya çıkan bir takım gösterge ve işaretleri bulunmaktadır. Eğer bu özellikler kişi de mevcutsa, tüm bunları Allah için sevdiği iddiası gerçek olur. Kişinin leziz yemek ve meyveleri Allah için seviyor olmasının ölçüsü, kazancını helal yollardan elde edip bu kazanca kanaat etmesi, yemek yerken bunların Allah’ın ihsan ve nimeti olduğunu düşünmesi ve kendisine bu nimetleri verdiğinden dolayı Allah’a teşekkür etmesidir. Anne ve babasını Allah için seviyor olmasının ölçüsü, ihtiyarlayıp, kendisine hiçbir faydaları kalmadığında, zahmet ve meşakkat vermeye başladıklarında, onları eskisinden daha çok sevip merhamet etmesidir. Çocuklarını Allah için sevmesinin ölçüsü, eğer vefat ederlerse bunu sabırla karşılaması, isyan

²¹⁹ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 169

²²⁰ ‘Allah’ım, bize, Seni ve Senin sevgine yaklaştıracak şeyleri sevmeyi nasib eyle’

²²¹ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 888

etmeyip, Allah'ın hükmüne teslim olmasıdır. Eşini Allah için sevmesinin ölçüsü ise, onun geçici olan dış güzelliğini önemsemeyip, ahlâkındaki güzellikleri sevmesidir. Peygamberleri ve Allah'ın velî kullarını Allah için sevmenin ölçüsü, bu zâtları Allah'ın makbul kulları oldukları cihetiyle sevmek, gençlik ve güzelliğini Allah için sevmenin ölçüsü ise, bunları Allah Teâlâ'nın hoş ve güzel bir nimeti olarak kabul ederek sevmek, haram yerlerde ziyan etmemek, bu nimetler için O'na teşekkür etmektir. Hayatı Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği en kıymetli hediye olarak kabul edip, sonsuz olan âhiret hayatını kazandıracak bir sermaye ve hazine olarak görmesi ve Allah'ın emirlerine uyması, onu Allah için sevdiğini gösterir. Dünyayı bâki âhiret yurdunu kazandıracak geçici bir misafirhane ve âhiretin tarlası olarak görmek ise onu Allah için sevmek demektir.²²²

Yine Bediüzzaman'a göre, kişinin gençlik, mal, şöhret gibi kendisine Allah tarafından verilmiş nimetleri, bu nimetlerin Allah'dan geldiğini unutarak hiç zeval bulmayacakmış gibi sevmesi, o nimetlerin devamını arzularken yitirmesine ve yitirdiğinde büyük üzüntüler duymasına, bir başkasını Mahbub-u Ezelî'yi unutarak sevmesi, sevdiği kişi tarafından sevgisinin kıymetinin bilinmemesine ve hakir görülmesine sebep olabilir. Çünkü Allah, insana kendi Zât, esmâ ve sıfatlarını sevsin, kendi zikriyle mutmain olsun diye kalb vermiştir. Bu sevme potansiyelini yanlış şekilde kullanan insan, Samed olan Allah'ın âyinesi olan kalbini dünyevî mahbublara sarfetmiş olur. Bu dünyevî mahbublar ise (fıtrat kendisine uygun olmayan sevgiyi reddettiğinden) gösterilen sevgiye değer vermez ve onu reddeder. Böylelikle kişinin etrafına verdiği sevgi, kabul görmez ve küçük görülmesine sebep olur.²²³ Aşk 'şiddetli muhabbet' olarak tanımlayan Bediüzzaman, kişi fânî mahbublara müteveccih olduğunda, o aşkın sahibine daimi bir azab verdiğini veyahut o mecazî mahbub, o şiddetli muhabbetin fiatına değmediği için bâki bir mahbubu arattığını, bu şekilde aşk-ı mecazînin aşk-ı hakikîye döneceğini belirtir.²²⁴

Allah'ın kendi Zât, esmâ ve sıfatlarını tanıyıp sevmesi için yarattığı insan, bu muhabbeti bazen yanlış yerlere sarfedebilir: Bunlardan birincisi, kişinin kendi nefsi, ikincisi ise nefesine faydası dokunan şeylerdir. Sadece kendi nefsini ve nefesine faydası dokunan şeyleri severek yaşayan bir insan, bencil, nefisperest bir insandır. Bir kişinin başkasına muhabbet duymasına sebep olan faktörler, kemal, menfaat,

²²² Bediüzzaman, *Sözler*, s. 884-887

²²³ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 466

²²⁴ Bediüzzaman, *Mektubat*, s. 41

lezzet ve hayriyettir. İnsan yaratılış olarak ne kadar aciz, muhtaç ve fakir olduğunu, kendisinde nimet olarak kabul ettiği ne varsa hepsinin Allah'dan geldiğini, Allah'ın cemal, ihsan ve kudret sıfatlarının kemal derecede olduğunu bilirse, nefesine muhabbet etmeyi bırakıp tüm muhabbetini Allah'a yöneltir. Böylelikle sevgiye lâyık yegâne mâbudun nefsi ve nefesine yarayışlı şeyler değil, Allah olduğunu idrak eder. Kendinde var olan maddî ve manevî tüm nimetler aslında Allah'ın esmâ ve sıfatlarının bir tecellisidir ve gerçek sahipleri Allah'ı tanıtip sevdirmek için insana bahşedilmiştir. Meselâ, kişiye verilen görme yetisi, Allah'ın 'basar' sıfatının bir tecellisidir. Kişinin ömrü boyunca edindiği cüzî ilim ise Allah'ın sonsuz ilmini kavrayabilmesi için ona açılmış bir penceredir. Böylelikle insan, kendi aczinde Allah'ın kudretini, kendi fakirliğinde Allah'ın zenginliğini görür, Fâtır-ı Zülcelâl'in kemal, cemal, kudret ve rahmetine âyinedarlık eder. Bediüzzaman, bu gerçekleri kendi ifadesiyle şu şekilde açıklamaktadır:

‘Bir cihet kaldı ki, en mühimi de odur ki, ey nefis! Sen, muhabbetini kendi nefesine sarfediyorsun. Sen, kendi nefsin kendine mabud ve mahbub yapıyorsun. Herşeyi nefesine feda ediyorsun, âdetâ bir nevi rububiyet veriyorsun. Halbuki muhabbetin sebebi, ya kemaldır; zira kemal zâtında sevilir. Yahut menfaattır, yahut lezzettir veyahut hayriyettir, ya bunlar gibi bir sebep tahtında muhabbet edilir. Şimdi ey nefis! Birkaç Sözde kat'î isbat etmişiz ki; asıl mahiyetin kusur, naks, fakr, acizden yoğrulmuştur ki; zulmet, karanlığın derecesi nisbetinde nurun parlaklığını gösterdiği gibi, zıddiyet itibariyle sen, onlarla Fâtır-ı Zülcelâl'in kemal, cemal, kudret ve rahmetine âyinedarlık ediyorsun. Demek ey nefis! Nefesine muhabbet değil, belki adavet etmelisin veyahut acımalısın veyahut mutmainne olduktan sonra şefkat etmelisin. Eğer nefsin seversen, (çünkü senin nefsin lezzet ve menfaatin menşeidir, sen de lezzet ve menfaatin zevkine meftunsun.) o zerre hükmünde olan lezzet ve menfaat-ı nefsiyeyi, nihayetsiz lezzet ve menfaatlere tercih etme. Yıldız böceği gibi olma. Çünkü o, bütün ahababını ve sevdiği eşyayı karanlığın vahşetine gark eder, nefsinde bir lem'acık ile iktifa eder. Zira nefsî olan lezzet ve menfaatinle beraber bütün alâkadar olduğun ve bütün menfaatleriyle intifa' ettiğin ve saadetleriyle mes'ud olduğun mevcudatın ve bütün kâinatın menfaatleri, nimetleri, iltifatına tâbî' bir Mahbub-u Ezeli'yi sevmekliğin lâzımdır. Tâ, hem kendinin, hem bütün onların saadetleriyle mütelezziz olasın. Hem Kemal-i Mutlak'ın muhabbetinden aldığın nihayetsiz bir lezzeti alasın.

Zâten sana, sende senin nefsine olan şedid muhabbetin, onun zâtına karşı muhabbet-i zâtiyedir ki, sen sû'-i istimal edip kendi zâtına sarfediyorsun. Öyle ise nefsindeki eneyi yırt, hüveyi göster ve kâinata dağınık bütün muhabbetlerin, onun esma ve sıfâtına karşı verilmiş bir muhabbettir. Sen sû'-i istimal etmişsin, cezasını da çekiyorsun. Çünkü yerinde sarfolunmayan bir muhabbet-i gayr-ı meşruanın cezası, merhametsiz bir musibettir. Rahmanürrahîm ismiyle, hurilerle müzeyyen Cennet gibi senin bütün arzularına câmi' bir meskeni, senin cismanî hevesatına ihzar eden ve sair esmasıyla senin ruhun, kalbin, sırrın, aklın vesair letaifin arzularını tatmin edecek ebedî ihsanatını o Cennet'te sana müheyya eden ve herbir isminde manevî çok hazine-i ihsan ve kerem bulunan bir Mahbub-u Ezelî'nin, elbette bir zerre muhabbeti, kâinata bedel olabilir. Kâinat onun bir cüz'î tecelli-i muhabbetine bedel olamaz. Öyle ise o Mahbub-u Ezelî'nin kendi Habibine söylettirdiği şu ferman-ı ezelîyi dinle, ittiba et:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

‘Ey Resulüm, de ki: "Ey insanlar, eğer Allah'ı seviyorsanız, gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin"²²⁵

Allah Teâlâ, kâinatı, ‘intizamlı ve hikmetli bir şekilde donatılmış ve süslenmiş’²²⁶ olarak yaratmıştır. Bu muntazam kâinatı yaratan, rahmetinin süslü meyveleriyle donatan Allah’ın bu nimetlerine mukabil, insanda Rabb’ini tanıyıp iman etmeli ve kendini ibadetle Allah’a sevdirmelidir. Bediüzzaman’ın bu konudaki ifadeleri şu şekildedir: ‘İnsanlara Allah’ı tanıtan Resulullah (asm) diyor ki: ‘Ey ahali! Şu kasrın meliki olan seyyidimiz, bu şeylerin izharıyla ve bu sarayı yapmasıyla, kendini size tanıttirmek istiyor. Siz dahi onu tanıyınız ve güzelce tanımağa çalışınız. Hem şu tezyinatla kendini size sevdirmek istiyor. Siz dahi onun san'atını takdir ve işlerini istihsan ile kendinizi ona sevdiniz. Hem bu gördüğünüz ihsanat ile, size muhabbetini gösteriyor. Siz dahi itaat ile ona muhabbet ediniz.’²²⁷ Allah’ın yarattıklarını tezyin etmesi, onların mahiyetine göre onları süslemesi, onlara önem verdiğini gösterir. İnsana önem veren Allah’a karşılık insanın da kendine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerekir. Bu ise, ibadetle gerçekleşir. Kâinatın tezyin edilmesine karşılık, insanın bu tezyine karşı tavrını muhabbetle belli etmesi gerekir.

²²⁵ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 469

²²⁶ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 65

²²⁷ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 154

Muhabbet ancak sevmeye sevgiyle karşılık vermekle ve ibadetle olur. Sevmenin belirtisi ibadettir. Kâinatı insanın emrine musahhar kılan Allah'a karşı insanın da sevgisini göstermesi gereklidir. Sevmenin biçimi ve modeli Hz. Peygamber'de (asm) şekillenmiştir. Yoksa herkesin sevme şekli kendine göre olurdu. Bu yüzden Allah'ı sevmenin en ideal şekli, Hz. Peygamber'in (asm) yaptığı davranış modellerine uymaktır.²²⁸

Bediüzzaman, Allah Teâlâ'nın kendi Zât'ını sevdiğini buna mukabil muhabbet istediğini, bu kâinatı insan, insanı da muhabbet için yarattığını şu şekilde ifade etmektedir: 'Madem bütün kâinatın şهادetiyle Mahbub-u Hakikî ve Cemil-i Mutlak, bütün güzel esma-i hüsnasıyla kendini insana sevdireyor ve insanların kendini sevmelerini istiyor, ve madem bu kâinat insan için halkedilmiş ve insan ise marifet ve muhabbet-i İlahiye için yaratılmış, ve madem insan fitraten bir Cemal-i Baki'ye müştak ve muhib bir surette halkedilmiştir. Cemal kendini sevdiği için sevmesine mukabil muhabbet ister.'²²⁹

Bediüzzaman'a göre kişide sevme duygusunu harekete geçiren en önemli etmenler, ihsan, kemal ve hüsnüdür. Kişi, fitrî olarak, kusursuz ve güzel olan, kendisine iyilik ve ikramda bulunanları sever. Allah Teâlâ, mutlak olarak kemal, cemal ve ihsan sahibi olduğundan, muhabbet edilmeye en layık olandır.²³⁰

Bediüzzaman, muhabbetullahı, 'marifetullah ve iman-ı billahdan neş'et eden kemalâtı insaniyenin en mühimmi ve en büyüğü, hatta bilcümle kemalât-ı insaniyenin menbâi ve esası' olarak tanımlamaktadır.²³¹ Yine başka bir yerde 'imanın bir nuru olan muhabbeti sana vermekle, gayr-i mütenâhi bir sofrâ-i nimet ve saadet ve lezzet sana ihsan etmiştir'²³² demektedir. Bu ifadeleriyle Bediüzzaman'ın iman, marifet, muhabbet arasındaki ilişki hususundaki görüşlerini de öğrenmiş bulunuyoruz. İman, marifet ve muhabbet Allah'ın insana bahşetmiş olduğu çeşitli nimetler içinde en önemli ve değerlileridir. İman nimeti sayesinde insan, kâmil bir insan olmanın kaynağına ulaşmıştır. Bir müminin kalbinde Allah'ın marifet ve muhabbeti yerleşip kökleştiği zaman, nimet dairesi öyle bir genişlik kazanır ki, Allah'ın ezeli ve ebedî Zât'ını ve sıfatlarını Allah'ın murad ettiği şekilde anlar. Muhabbet, marifetin neticesidir. Marifet ziyadeleştikçe, muhabbet de ziyadeleşir.

²²⁸ Himmet Uç, 'Risale-i Nur'da Sevgi ve Tezahürleri', *Moral Dünyası Dergisi*, İstanbul 2011

²²⁹ Bediüzzaman, Said Nursi, *Lem'alar*, Işık y., İstanbul 2004, III, 549

²³⁰ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 882

²³¹ Bediüzzaman, Said Nursi, *Şualar*, Şahdamar y., İstanbul 2008, s. 149

²³² Bediüzzaman, *Sözler*, s. 469

Asıl ve öz olan muhabbettir. Nasıl meyve ağacı meyvesi için dikilir ve bakılırsa, kâinat ağacının meyvesi de muhabbbettir. Bu yüzden Allah, kendisini sevecek ve O'na kalben bağlayacak bir muhabbet hissini insanın özü ve esası olan kalbine yerleştirmiştir.

Bediüzzaman'a göre kâinat ve içindeki mahlukattaki güzellik ve mükemmellikleri anlayan bir kimse, Allah'ın vahdaniyetine iman eder ve O'nu sever. Şöyle ki, bir nehir akarken akan suyun sürekli değişmesine rağmen üzerindeki parlak yansımaların aynı kalması, güneş ışınlarının devamlılığına işaret ettiği gibi, zamanın geçmesiyle kâinat ve içindekilerin değişmesine rağmen güzellik ve mükemmelliğin devam etmesi, Allah'a, O'nun cemal ve kemalinin bekâsına işaret etmektedir. Kâinatı bir ağaç, insanı da onun meyvesi olarak tasavvur eden Bediüzzaman, ağacın mahiyetinde olmayan bir şeyin meyvesinde de olamayacağından hareketle, insandaki Allah sevgisinin kâinatta da -başka şekillerde- hakiki bir aşk ve muhabbetin varlığını gösterdiğini ifade etmektedir. En küçüğünden en büyüğüne kadar bütün mahlukat, vazifesini eksiksiz, düzenli, doğru bir şekilde yaparak kendi diliyle, Allah'a olan muhabbetini göstermektedir. İnsanlar da bu muhabbetten hâsıl olan nimetlerden faydalanarak yaşamaktadırlar. Mahlukata o işleri yaptıran hakiki muhabbet, bir Mahbub-i Ezelî'ye işaret etmektedir. Yarattığı her şeyi sanatlı ve zinetli bir şekilde yaratan Allah Teâlâ böylelikle, Zât'ının esmâsının güzelliğini tanıtmakta ve sevdirmektedir. Tanıtmak ve sevdirmek sıfatları kuşkusuz Vedûd ve Ma'ruf bir Sâniî Kadîr'in vücut-i vücûdunu ve vahdetini göstermektedir.²³³ Bediüzzaman, bu gerçekleri şöyle ifade etmektedir:

‘Şu kâinatın mevcudatı yüzünde tazelenen ve gelip geçen cemaller ve hüsünler, bir Cemâl-i Sermedî cilverlerinin bir nevi gölgeleri olduğunu gösterir. Evet, ırmağın yüzündeki kabarcıkların parlayıp gitmesinden sonra arkadan gelenlerin gidenler gibi parlamaları, daimi bir şemsin şualarının âyineleri olduklarını gösterdikleri gibi, seyyal zaman ırmağında, seyyar mevcudatın üstünde parlayan lemeât-ı cemâliye dahi, bir Cemâl-i Sermedîye işaret etmektedir ve O'nun bir nevi emareleridir.

Hem kâinat kalbindeki ciddi aşk, bir Maşuk-i lâ-yezâlî'yi gösterir. Evet, ağacın mahiyetinde olmayan bir şey, esaslı bir surette meyvesinde bulunmadığı delâletiyle, şecere-i kâinatın hassas meyvesi olan nev-i insandaki ciddi aşk-ı lahutî

²³³ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 944-946

gösterir ki; bütün kâinatta –fakat başka şekillerde- hakiki aşk ve muhabbet bulunuyor. Öyle ise kalb-i kâinattaki şu hakiki muhabbet ve aşk, bir Mahbub-i Ezeli’yi gösterir.

Hem kâinat yüzünde ve mevcudat üstünde işleyen kalem-i tahsin ve tezyin, o kalem sahibi Zât’ın esmâsının güzelliğini vâzihan gösteriyor.

Hem bütün mahlûkatın yüzüne tebbessüm eden bütün zînetli nebâtât ve hayvanattaki tezyinat ve gösterişler, bilbedâhe perde-i gayb arkasında bu süslü ve güzel sanatlar ile kendini tanıttırmak ve sevdirmek ve bildirmek isteyen bir Zât-ı Zülcelâl’in vücubî vücûduna ve vahdetine delâlet ederler. Demek eşyadaki süslü vaziyetler, gösterişli keyfiyetler, tanıttırmak ve sevdirmek sıfatlarına katiyyen delâlet eder. Sevdirmek ve tanıttırmak sıfatları ise bilbedâhe Vedûd, Ma’ruf bir Sân-i Kadîr’in vücub-i vücûduna ve vahdetine şehâdet eder.

İşte ey maddiyat karanlığında, evham zulûmâtında, boğucu şübehat içinde çırpınan gafil! Kendine gel. İnsaniyete lâıyk bir sûrette yüksel. Cemal-i vahdeti gör, kemâl-i imanı kazan, hakiki insan ol!...²³⁴

Bediüzzaman’a göre, insanda fitrî olarak var olan Allah sevgisi, âhiret hayatının varlığını ve sonsuzluğunu da isbat etmektedir. Allah, kendisine âşık olmuş müştakların ebediyen yok olup gitmelerini değil, ebedî ve müreffeh bir şekilde yaşamalarını ister ki bu da ahiret ve cennet hayatının varlığı ile mümkün olur. Aynı şekilde Allah’ın kendisine aşk ile bağlanmış âşıkları zeval ve ölüme gönderip, onları ebedî olarak yok etmesi, O, ebedî cemâl, kemâl ve rahmet sahibi için uygun değildir. Çünkü Allah’ın Esmâ-yı Hüsnâsını en güzel şekilde görüp, en güzel şekilde yansıtan insandır. Ayrıca Allah, kendisini seven kullarını sonsuz bir şekilde yokluğa gönderseydi, insan fitrî olarak elde edemediği bir şeye hissen ve ruhen düşman olacağından, kendisinde sonsuz bir yara ve hüzn oluşacaktı ki, bu şekilde cemâl-i sermedîyi inkar edip O’na düşmanlık etmeye başlayacaktı. Bu gerçekleri Bediüzzaman, kendi ifadeleriyle, şu şekilde anlatmaktadır:

‘Madem cemal, kemal, rahmet bâkîdirler ve sermedîdirler, elbette o cemal-i bâkînin âyine-i müştâkı ve o kemâl-i sermedînin dellâl-ı âşıkı ve o rahmet-i ebediyenin muhtac-ı müteşekkiri olan insan, bâkî kalmak için, bir dâr-ı bekâyâ girecek ve o bâkîlere refâkat için ebede gidecek ve o ebedî cemâl ve o sermedî kemal ve dâimî rahmete, ebedü’l-âbâdda refakat etmek gerektir, lazımdır. Çünkü ebedî bir

²³⁴ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 943-946

cemal, fâni bir müştaka ve zâil bir dostu razı olmaz. Zeval ve fena, o muhabbeti adâvete kalbeder, çevirir.

Evet, insan bilmediği bir şeye düşman olduğu gibi, eli yetişmediği veyahut tutamadığı şeylerin adâvetkârâne kusurlarını arar, adeta düşmanlık etmek ister. Mâdem bütün kâinatın şهادetiyle Mahbûb-i Hakiki ve Cemîl-i Mutlak, bütün güzel Esmâ-yı Hüsnâsıyla kendini insana sevdiliyor ve insanların kendini sevmelerini istiyor, elbette ve her hâlde, kendisinin hem mahbûbu, hem habibi olan insana fitrî bir adâveti verip derinden derine kendinden küstürmeyecek. Ve fitraten en ziyade sevimli ve muhabbetli ve perestîş için yarattığı en müstesnâ mahlûku olan insanın fitratına bütün bütün zıt olarak bir gizli adâveti, insanın ruhuna vermeyecek. Çünkü insan, sevdiği ve kıymetini takdir ettiği bir Cemal-i Mutlak'tan ebedî ayrılmaktan gelen derin yarasını, ancak ona adâvetle, ondan küsmekle ve onu inkar etmekle tedâvi edebilir. Öyle ise, herhalde o Cemâl-i Ezelî, kendisinin âyine-i müştâkı olan insan ile ebedü'l-âbâd yolunda seyahatinde beraber bulunmak için, alâküllihâl bir dâr-ı bekâda bir hayat-ı bâkiyeye insanı mazhar edecek.²³⁵

Sonuç olarak Bediüzzaman'ın sevgi ile ilgili fikirlerine bakıldığında, bu fikirleri anlamada anahtar kelime 'kâinattır' denilebilir. Bediüzzaman'a açılan yeni gidilmemiş yol, kendisini Kur'ân'dan kâinata götürdü, ona kâinatı temaşa edip üzerinde tefekkür etmeyi emretti. Ayrıca kendisinin geliştirdiği hem akli hem kalbi işleyen kâinatı okuma metodu, her şeyden Allah'a ve diğer iman hakikatlerini ispatlamaya bir yol buldu. Kâinatın bu şekilde olmasındaki gaye, okunmasıdır. İnsanın yaratılıştan gelen vazife-i fitratı da marifetullah ve iman-ı billah'tır. Marifetullah ve iman-ı billahın insanı ulaştıracağı en yüksek gaye de muhabbetullah'dır.²³⁶ Cenab-ı Hak, insana, bütün kâinatı kuşatacak güçte bir sevgi potansiyeli vermiştir. İnsan, bu sevgisini diğer nesnelere yöneltmeden önce Allah'a yöneltmelidir. Sevginin sebepleri olan ihsan, cemal, kemal gibi sıfatların noksansız ve kâmil olanları Cenab-ı Hak'ta bulunduğu için önce O'nu sevmelidir. O'nu sevmek içinde elbette O'na hakkıyla iman etmek ve O'nu isim ve sıfatlarıyla tanımak gerekir. Kalbinde Allah sevgisi yerleşen insan, diğer bütün sevgi nesnelerini de Allah için sevebilir.²³⁷

²³⁵ Bediüzzaman, *Lem'alar*, III, 550

²³⁶ Şükran Vahide, 'Kâinat Kitabı, Bediüzzaman'ın Düşüncesinde Yeri ve Gelişimi', 4. Uluslararası Bediüzzaman Said Nursî Sempozyumu, İstanbul 1998

²³⁷ Atilla Yargıcı, 'Sevgi Odaklı İnsan Modeli', *Köprü Dergisi*, İstanbul, Kış 2008

2.3. KUR'ÂN-I KERÎMDE BAHSİ GEÇEN SEVGİLER

Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şerifler de zikredilen çeşitli sevgi unsurları bulunmaktadır. Bu sevgiler, şunlardır:

2.3.1. ALLAH SEVGİSİ

İnanmış bir kalbin ıslâhı, kurtuluşa ermesi, nimetlenmesi, sevinci, lezzeti ve nihayet psikolojik açıdan iyilik, sukûnet ve dinginlik elde edebilmesi ancak Rabb'ine ibadet etmesi, Yaratıcı'sını sevmesi ve O'na bağlanmasıyla gerçekleşebilir. Kişi, dünyadan lezzet duyulan her şeyi elde etse de, yaratıldığı gayeyi, kendisi için düzenlenen evrenden Allah'ın nihai muradını elde edinceye kadar bunlarla tatmin olamaz, sükûnet elde edemez. Aksine bunlar, ona helak ve stres getirir. Çünkü onun ruhunda Rabbine ve İlahına karşı bir ihtiyaç vardır. Öyle ki O, onun mabudu, sevgilisi, ilâhı ve isteğidir. Ne zaman Allah sevgisi kalbine yerleşerek onda kuvvetlense, ruhundan tanrılaştırdığı ilahlar ve onlara karşı ibadet etme sevgisi çıkmış olur. İnsan, Allah'a olan sevgisinde samimi olduğu vakit bu sevgi, kendisini harekete geçiren etkin bir güç olur. Diğer sevgiler, bu ilâhi sevgi karşısında varlık gösteremez. Kişi, Allah sevgisini elde ederek gerçek insan olmakta, diğer insanlara, hayvanlara, Allah'ın tüm yarattıklarına ve evrene karşı sevgi duymaktadır.²³⁸ İnsanın Allah'a kulluğunda asıl olan sevgidir. İnananların Allah'a olan sevgileri, tüm sevgilerin üzerindedir. Bu durumu ifade eden bir âyet şudur:

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ

‘Müminlerin Allah'a olan sevgileri ise her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir’²³⁹

Ulûhiyyetin en mühim hususiyetlerinden biri, muhabbettir, sevmektir. Bundan dolayıdır ki Kur'ân ve İslam ıstılâhında insan, daha çok ‘kul’ vasfıyla anılır. Kulluk, kendisine kul olunan varlığa karşı beslenen en ileri sevgi derecesini ifâde eder.²⁴⁰ Kulluk sevgi mertebelerinin sonudur ki Araplar, bir kimseye sevgi hâkim olduğunda ve sevgilisine boyun eğdiğinde, ‘sevgi onu itaat altına aldı ve aklını kul,

²³⁸ Osman Necati, *Kuran ve Psikoloji*, Fecr y., Ankara 1998, s. 76

²³⁹ el-Bakara, 2/165

²⁴⁰ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 207

köle yaptı' derler.²⁴¹ Kulluğun aslı, tam sevgi, tam zillet ve sevgiliye boyun eğmektir.²⁴² Kişinin Allah'dan başka sevdiği tüm varlıklar fânidir ve bir gün yok olacaklardır. Hz. İbrahim (a.s.), 'Ben öyle sönüp batanları Tanrı diye sevmem'²⁴³ diyerek gerçek sevgi duyulacak yegâne varlığın Bâki olan Allah olduğunu ifade etmiştir.

Peygamber Efendimiz de (asm) şu şekilde dua etmiştir:

اللهم ارزقني حبك وحب من ينعمي حبه عندك اللهم ما رزقتني مما أحب فاجعله قوة لي فيما تحب اللهم وما رزيت عني مما أحب فاجعله لي قوة فيما تحب

'Allah'ım, bana, Seni ve sevgisi Senin yanında fayda verecek kimseyi sevmeyi nasib eyle. Allah'ım sevdiğim şeylerden bana ihsan ettiklerini de, benden aldıklarını da, sevdiğin şeyleri yapmam için bir kuvvet vesilesi kıl.'²⁴⁴

Yine Peygamber Efendimiz (asm), Hz. Davud'un (as) aşağıdaki şekilde dua ettiğini bildirmiştir:

اللهم إني أسألك حبك وحب من يحبك والعمل الذي يبلغني حبك اللهم اجعل حبك أحب إلي من نفسي وأهلي ومن الماء البارد

'Allah'ım, sevgini, Seni sevenin sevgisini ve beni sevgine ulaştıracak amelin sevgisini istiyorum. Allah'ım, sevgini bana, nefsimden, ailemden ve soğuk sudan daha sevimli kıl.'²⁴⁵

Bu dualarda esas olan, Allah sevgisinin başka sevgilerin üstünde tutulmasıdır. İnsanın onu yaratan, yaşatan ve rızık veren Allah olduğu için en çok Allah'ı sevmesi gerekir. Dualarında 'Allah'ın sevgisini' isteyen Allah Resul'ü (asm), insana rızık veren, nimetleriyle donatan Allah'ı sevmemiz gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أحبوا الله لما يغذوكم من نعمه

'Sizi nimetleriyle rızıklandığı için Allah'ı seviniz'²⁴⁶

İbn Teymiyye (v.728/1328), Allah sevgisiyle dolan bir kalbin Allah'a olan kulluğunun artacağını böylelikle Allah'ı herşeyden üstün tutmaya başlayacağını ifade

²⁴¹ İbn Kayyım, *Medâricu's-sâlikîn*, III, 27

²⁴² İbn Kayyım, *Medâricu's-sâlikîn*, III, 30

²⁴³ el-En'âm, 6/76

²⁴⁴ Tirmizî, Deavât 74

²⁴⁵ Tirmizî, Deavât 73

²⁴⁶ Tirmizî, Menâkıb 32

etmektedir. Kişi, Allah'ın yarattıklarından elde edilecek tüm lezzetlere sahip olsa da tatmin olamaz, sükûnet bulamaz. Çünkü Allah, ibadet edilen, sevilen ve istenendir. Bu yüzden kişide Rabbine yönelik zâtî bir fakirlik bulunmaktadır.²⁴⁷

İmam-ı Rabbânî de, (v.1040/1630) kişiyi gerçek Allah sevgisine ulaştıracak yegâne yolun kalbinden nefesine duyduğu sevgiyi çıkartmak olduğunu belirtmektedir. Kalbin ancak tek şeyi seveceğini, bir şeyden sevgisi kesilmedikçe başka bir şeyi sevmeyeceğini ifade etmektedir. Kişi malını, evladını, methedilmeyi, çeşitli arzu ve bağlantıları seviyor gibi görünse de aslında tüm bunları kendi nefsi için sever, kendi nefesine sevgisi kalmadığında diğer şeylere olan sevgisi de kalmaz. Kendi nefisinden vazgeçen kişide 'Muhabbet-i Zâtiyye' hâsıl olur ve sevgilinin nimetleri ile elemeleri sevenin yanında eşit hale gelir. İhlas bu şekilde oluşur. Kalbinde Allah'dan başka hiç birşeyin sevgisi kalmayan kimse Allah Teâlâ ile beraber olur ve görünüşte insanlarla beraber ve onlarla alışverişde ise de gerçekte Allah Teâlâ ile beraberdir. Rabbine nimetlerine kavuşmak için değil, ancak Onun için ibadet eder. Bu 'mukarreblerin' derecesidir. Bu kişiler, cenneti nefislerinin zevki için değil orada Allah Teâlâ'nın rıza ve sevgisi bulunduğu için isterler. Cehennemden korkar, ondan koruması için de Allah'a dua ederler. Bu da nefislerini cehennem azabından korumak için değil orada Allah'ın gazabı olduğu içindir. Bu kişiler nefislerinin köleliğinden kurtulup Allah Teâlâ'ya gerçek kul olmuşlardır.²⁴⁸

Muhammed Abduh (v.1905) ise kişiyi Allah bilgisine ve buradan Allah sevgisine ulaştıracak yegâne yolun kâinat üzerine yapacağı tefekkür olduğu fikrindedir. Sevgiyi barışın temeli, kalblere huzur getiren, milletlerin ahenk ve düzenini sağlayan, varlıklarının ruhunu teşkil eden bir unsur olarak nitelendirmekte, insan da sevgi duygusunu harekete geçiren âmiller üzerinde durmakta ve insanın Allah sevgisine ulaşmada bu âmilleri ne şekilde kullanması gerektiğini anlatmaktadır. Abduh'a göre insan, topluluk halinde yaşama fitratına sahiptir ve çeşitli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların en önemlileri, varlığını sürdürmek, dünya hayatının nimetlerinden yararlanmak, her türden hoşuna giden şeyleri elde etmek ve hoşuna gitmeyen şeylerden de kendini uzak tutmaktır. Bu ihtiyaçlarının karşılanması kişide sevme duygusunu harekete geçiren en güçlü âmil olması gerekirken Allah'ın yaratılış kanunları gereği, kişi de sevme duygusunu harekete geçiren âmiller

²⁴⁷ İbn Teymiyye, *el-Ubudiyye*, el-Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut 2005, I, 97

²⁴⁸ İmam-ı Rabbânî, Ahmed bin Abdülâhad, *Mektûbât-ı Rabbânî*, trc.Abdülkâdir Çiçek, Cümle y., İstanbul 1988, 24. Mektub, s. 99

farklıdır. İnsanda sevgi duygusunu harekete geçiren âmil, sevilen kişi veya eşyaya yakınlık duyma ihtiyacıdır. Sevgi, layık olanlara gösterilir ve bu sevgiyi sağlayan şey de sevilen kişinin ahlâki vasıflarıdır. Böylelikle sevmeye zevki, yaşanan olaylardan bağımsız olarak bizzat sevgi de oluşur. Sevginin ana kaynağı sahip olunan şahsiyet, üstün vasıflar, ihlas ve samimiyettir. Abduh, konuyu daha iyi açıklayabilmek için köpekleri misal vermektedir. Köpek sahibini sever ve sadakatle ona bağlanır. Çünkü sahibini muhtaç olduğu nimetleri karşılayan bir kaynak olarak görür. Ama insanda sevmeye duygusunu harekete geçiren âmiller, yeryüzündeki diğer varlıklardan farklıdır ve yukarıda bahsedildiği şekildedir. Çünkü insan, akıl, ilham, eğitim, his ve tefekkür yönünden hayvanlar gibi sınırlı bir şekilde yaratılmamıştır. İnsan kendisine verilen ruhânî ve ahlâkî zevkler sayesinde varlık âleminde etrafını saran bütün eşya ve yaratıklara ibret bakışlarıyla bakar, onlar yoluyla Allah'ı bilir, tevhid inancına ulaşır, gerçek zevk ve sevgiye erer. Bu zevk ve sevgi gelişip daha üstün seviyelere ulaştıkça insan, bütün nefsânî arzu ve isteklerine üstün gelme gücüne erişir.²⁴⁹

Cemâleddin el-Kâsimî de (v.1914), Allah'a şirk koşmanın asıl olarak Allah sevgisinde oluştuğunu belirtmektedir. Müşrikler, Allah Teâlâ'nın vahdetine, kendilerinin Rabbi ve yaratıcısı olduğuna inanıyorlardı. Kâsimî, 'Vallahi de tallahi de biz besbelli bir sapıklık içinde imişiz, çünkü biz sizi Rabbülâlemin ile bir tutuyorduk.'²⁵⁰ âyetini delil göstererek, ayette geçen 'bir tutmanın' Allah'a ibadet ve muhabbet hususunda meydana geldiğini söylemektedir. Allah'ın bağışlamadığı şirk, Allah'dan gayrısını Allah'ı sever gibi seven, Allah'dan gayrisından O'ndan korkar gibi korkanların şirkidir.²⁵¹

Sevgiler içinde mutlak anlamda en faydalı, en gerekli ve en yüce olanı, kalplerin O'nun sevgisi için var edildiği, yaratılanların O'nu ilah edinme fitratıyla yaratıldığı, yerin ve göklerin O'nunla kâim olduğu, Allah sevgisidir. Kelime-i Tevhidin sırrı da bu sevgidir. Çünkü ilah, kalplerin sevgi, saygı, yüceltme, karşısında acizliğini hissetme, tamamen O'na boyun eğme, kulluk ve ibadet etme suretiyle ilahlaştırdığıdır. İbadet ise kemal bir sevgi ile O'nun huzurunda boyun eğmek ve acizliğini hissetmektir. Bu ibadete başkalarını ortak etmek, Allah'ın affetmediği en

²⁴⁹ Muhammed Abduh, *Risaletü't-Tevhid*, Dâru ihyâi'l-ulum, Beyrut 1985, s. 98-100

²⁵⁰ eş-Şu'ara, 97-98

²⁵¹ Cemâleddin Kâsimî, *Mehâsinü't-tev'il*, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1957 Kahire, 2/165 hk., I, 361

büyük zulümdür. Yüce Allah, gerçek anlamda sevilen tek Zat'tır, O'nun dışındakiler ise ancak O'na bağlı olarak sevilirler.²⁵²

2.3.2. PEYGAMBER SEVGİSİ

Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde Resulullah sevgisi, Allah sevgisiyle beraber anılmaktadır. Bir müslümanı Allah'ın sevgisine, rızasına ve imanın tadına ulaştıracak olan Peygamberine duyduğu sevgi, bağlılık ve emirlerine riayet etmedeki titizliğidir. Hz. Muhammed'i (asm) sevmek, Allah'ı sevmenin bir sonucudur. Çünkü Allah, Âl-i İmran Suresi 31. ayette bizi sevmesini, bizim Peygambere (asm) uymamıza bağlamıştır.²⁵³ Kur'ân-ı Kerim'de Peygamber sevgisi, şu şekilde geçmektedir:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا
وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

‘De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım ve akrabanız, ter dökerek kazandığınız mallar, kesada uğramasından endişe ettiğiniz ticaret, hoşunuza giden konaklar, size Allah'tan ve Resulünden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli ve önemli ise... O halde Allah emrini gönderinceye kadar bekleyin! Allah öyle fâsıklar güruhunu hidâyet etmez, umduklarına erişirmez.”²⁵⁴

Aşağıdaki hadis-i şeriflerde de, Allah ve Peygamber sevgisinin kişiye bunlar dışındaki her şeyden daha sevimli olması, imanın bir gereği olarak gösterilmektedir.

عَنْ أَبِي رَزِينٍ الْعُقَيْلِيِّ قَالَ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْإِيمَانُ قَالَ أَنْ
تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِمَّا
سِوَاهُمَا

‘Sahabeden Ebu Rizîn el-Ukaylî'nin bildirdiğine göre: Peygamber Efendimiz'in (asm) yanına geldim ve ‘iman nedir?’ diye sordum. Allah Resulü, ‘Allah'ın varlığına, birliğine, Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğuna şehâdet

²⁵² İbn Kayyım, *ed-Dâ ve 'd-devâ*, s. 350

²⁵³ İsmail Karagöz, *Sevgi ve Dostluk*, D.İ.B.y., Ankara 2009, s. 36

²⁵⁴ et-Tevbe, 9/24

etmen, Allah ve Peygamberinin sana bu ikisinin dışındaki her şeyden daha sevimli olmasıdır.’ buyurmuştur.²⁵⁵

عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

Peygamber Efendimiz (asm) buyuruyor: ‘Biriniz ben kendisine ana babasından, çocuklarından ve tüm insanlardan daha sevimli olmadıkça iman etmiş olmaz.’²⁵⁶

Resulullah (asm), bu hadis-i şerifle işaret etmiştir ki sevginin hakikati, yakîn lezzetinin akıl, kalp ve nefis üzerine gâlip gelmesidir. Bu sevgi, kalbin iştihak duyduğu çocuk, aile, mal sevgisi gibi sevgilerin yerini alır, susuzun soğuk suyu istemesi gibi nefis bu sevgiyi ister. Bu durum meydana geldiğinde kalbin makamlarından biri olan hâlis sevgi doğar.²⁵⁷

Aşağıdaki hadis-i şerifte de Allah ve Peygamber sevgisi kişiyi imânın tadına ulaştıracak bir yol olarak gösterilmektedir:

عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقَذَّفَ فِي النَّارِ

Peygamber Efendimiz (asm) buyuruyor: ‘Kimde şu üç şey bulunursa imanın tadını almıştır: Allah ve Peygamberinin kendisine bu ikisinin dışındaki her şeyden daha sevimli olması, kişinin sevdiğini Allah için sevmesi ve ateşe düşmekten hoşlanmadığı gibi küfre dönmekten hoşlanmamasıdır.’²⁵⁸

Bir başka hadis-i şerif de Peygamber sevgisinin imanın kemâle ermesinde ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir:

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ هِشَامٍ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا مِنْ نَفْسِي فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِنْ نَفْسِكَ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ فَإِنَّهُ الْآنَ وَاللَّهِ لَأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْآنَ يَا عُمَرُ

‘Abdullah bin Hişam’ın bildirdiğine göre: Bir gün Hz. Peygamber Hz. Ömer’in elinden tutmuş vaziyette otururlarken, Hz. Ömer: ‘Ey Allah’ın Resülü, Sen

²⁵⁵ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, Müessesetü’r-risâle, Beyrut 1999, XXVI, 113

²⁵⁶ Buhârî, İman 7

²⁵⁷ ed-Dihlevî, *Huccetu’llâhi’l-bâliğa*, II, 256

²⁵⁸ Buhârî, İman 7

bana nefsim hariç her şeyden daha sevgilisin’ deyince Resulullah, ‘Hayır, nefsimi elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, Ben sana nefsinden daha sevgili olmadıkça (imanın eksiktir)’ buyurur. Bunun üzerine Hz. Ömer ‘şimdi Sen bana nefsimden daha sevgilisin’ deyince Hz. Peygamber: ‘İşte şimdi (kâmil imana erdin) ey Ömer diye mukâbeledede bulunur.’²⁵⁹

Sevgiyi imânın tamamlayıcı unsuru şeklinde gösteren hadisleri daha da çoğaltmak mümkündür. Bahsi geçen âyet ve hadisler bize muhabbet olmadan îmanın olamayacağını, Allah ve Resûl’ünü her şeyden daha fazla sevmeyen kişinin O’na hakkıyla inanmış kabul edilemeyeceğini bildirir. Öyle ki, imanı, unsurlarından sadece biriyle ifade etmek zorunluluğu doğsa herhalde bu sevgi olurdu.²⁶⁰

Yine Peygamber Efendimiz (asm), bir müslümanın Allah’a ve Resulüne duyduğu sevginin onun için âhîret hayatında sevdikleriyle beraber olmaya vesile olacağını buyurmaktadır:

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ السَّاعَةِ فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ وَمَاذَا أَعَدَدْتَ لَهَا قَالَ لَا شَيْءَ إِلَّا أَنِّي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ قَالَ أَنَسُ فَمَا فَرَحْنَا بِشَيْءٍ فَرَحَنَا بِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ

‘Hz. Enes bin Mâlik’den rivayet edildiğine göre: Bir adam, Peygamber Efendimiz’e (asm) ‘kıyâmet ne zaman kopacak?’ diye sormuştur. Peygamber Efendimiz ‘onun için ne hazırladın?’ diye sorar. Adam ‘sadece Allah ve Resul’ünü seviyorum’ diye cevap verir. Peygamber Efendimiz (asm) ‘öyleyse sen sevdiğinle berabersin’ buyurur. Hz. Enes bin Mâlik ‘bu söze sevindiğimiz kadar hiçbir şey sevinmedik’ demiştir.’²⁶¹

İbn Hacer’e (v.852/1449) göre kul, Allah sevgisini ancak Resul’üne (asm) itaat etmekle elde eder, bunun aslı da O’nun (asm) emrettiği her şeye uymaktır. Kişi, O’nun (asm) emrettiği tüm amelleri yapamasa da, bu amellere olan muhabbeti kurtuluşa ermesi ve amel edenlerle beraber olması için yeterlidir. Çünkü kişinin muhabbeti, itaatinden dolayıdır. Muhabbet, kalbî bir ameldir, niyet asıldır. Amel etmek niyete tâbîdir.²⁶²

²⁵⁹ Buhârî, Eymân ve’n-Nuzûr 2

²⁶⁰ Hatice Çubukcu, *Sûfilerde Muhabbet Yolu*, İnsan y., İstanbul 2001, s. 51

²⁶¹ Buhârî, Fezâilu’s-Sahâbe 6

²⁶² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi’l-Buhârî*, X, 557

Hakîm Tirmîzi'ye (v.320/932) göre de bu soruyu soran kişiye dünya hayatı artık zor gelmeye başlamıştı. Biran evvel dünya hayatının sıkıntısından kurtulup sevdiklerine kavuşmak için kıyametin ne zaman kopacağını sordu. Çünkü biliyordu ki, kul efendisine ancak kıyametin kopması ile kavuşabilirdi. O'nun kalbindekini bilen Peygamber Efendimiz de (asm) 'kıyamet için ne hazırladın?' diye sordu. Çünkü böyle bir soru ancak sevdiğini çok özleyen birinden gelebilirdi. Dikkat edilirse soruyu soran kişi, amellerinden değil kalbinde olan sevgiden bahsetmiştir. Peygamber Efendimiz de (asm) onun kalbinden geçene uygun bir şekilde 'öyleyse sen sevdiğinle berabersin' cevabını vermiştir.²⁶³

Peygamber Efendimiz (asm) müslümanların kendisine olan sevgisinin ölçüsünü de aşağıdaki hadis-i şerifle belirlemiştir:

قال رسول الله صلى الله عليه و سلم أحبوني بحب الله

'Beni Allah sevgisinden ötürü seviniz',²⁶⁴

İnsanları şirke götüren dolayısıyla tevhidden uzaklaştıran sebeplerden birisi de aşırı sevgidir. Bir varlığı yüceltmede ve onu sevmeye ileri gitmek, zamanla onu tanrılaştırmaya yol açabilir. Bu nedenle tevhid akîdesinin zedelenmemesinin yolu Hz. Peygamber'i (asm) Allah'ı sever gibi değil, Allah için sevmekten geçer.²⁶⁵ İslâm'da peygambere duyulan sevgi hiçbir zaman Hristiyanlık'ta Hz. İsa'ya duyulan sevgi gibi olmamış, peygamber asla ulûhiyyet mertebesine çıkartılmamıştır. Müminler peygamberi Allah'dan dolayı ve Allah için severler. Peygamberi Allah için sevmek, Allah'ı sevmek manasına gelir.²⁶⁶

Allah ve Peygamber sevgisinin bir kalpte nasıl oluştuğunu Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (v. 1176/1762) şu şekilde ifade etmektedir: 'İnsanın gayretinin ilâhî cömertlik kapısını çalma hususunda dua gibi özel bir etkisi vardır. Dahası gayret, duanın iliği ve özüdür. İnsan tüm gayretini Hakk'ın razı olacağı şeylere yönlendirdiğinde Allah Teâlâ, onun işlerini üstlenir. Bu şekilde gayret, bir noktada toplanıp görünen ve görünmeyen yerlerde kulluğa devam edildiğinde o kimsenin kalbinde Allah ve Resulullah sevgisi doğar. Bu sevgiyle kişinin Allah Teâlâ'nın mülkün mâliki olduğuna ve Resulullah'ın (asm) O'nun tarafından insanlığa

²⁶³ Tirmizî, Hakim, *Nevâdiru'l-usul fî ehâdisi'r-Rasûl*, Dâru'l-cîl, Beyrut 1992, II,144

²⁶⁴ Tirmizî, Menâkıb 32

²⁶⁵ Ali Galip Gezgîn, *Kur'ân'da Sevgi*, Rağbet y., İstanbul 2010, s. 348

²⁶⁶ Çubukcu, *Sûfilerde Muhabbet Yolu*, s. 53

gönderilmiş hak peygamber olduğuna imanı artmakla kalmaz, bilakis bu, suya nisbetle susuzun, yiyeceğe nisbetle açın durumu gibidir. Aklın zikrullah ve O'nun celâli üzerine tefekkür ile dolması sonucu iman nuru , iman nurunun akıldan kalbe yansması ve kalbin bu nuru kendisinde yaratılıştan mevcut bulunan bir kuvve ile alması sonucu ise muhabbet ortaya çıkar.²⁶⁷

İbn Teymiyye, (v.728/1328) Allah ve Resulullah sevgisini iman ile ilişkilendirmekte ve eğer mümin bir kimseye Allah ve Resulü her şeyden daha sevgili değilse o kişinin artık mümin olarak kalamayacağını söylemektedir.²⁶⁸

2.3.3. İMAN SEVGİSİ

Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şerifler de yer alan önemli sevgi unsurlarından bir diğeri ise iman sevgisidir. Bu husus aşağıdaki âyet-i kerîmede şu şekilde geçmektedir:

وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

‘İyi düşünün ki Allah'ın Resulü sizin aranızda bulunmaktadır. Şayet o birçok işte size uysaydı, haliniz yaman olurdu. Ama Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde güzelleştirdi; inkârdan, fâsıklıktan ve isyandan ise sizi iğrendirdi. İşte Allah'tan bir lütuf ve nimet olarak doğru yolda yürüyenler onlardır. Allah her şeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.’²⁶⁹

İman sahibi olmak, insanın fitratında bulunan sevme duygusunun gerçek sahibinin Allah olduğunun bilincine varmak ve O'na yönelmektir. Allah ve Peygamber sevgisi de, imanın bir gereği ve sonucudur. Kişinin Allah ve Resulüne duyduğu imanı da sevmesi lazımdır. Çünkü iman, insanın dünya ve âhiret saadetine vesile olur. Peygamber Efendimiz (asm), Allah'a, kendisine ve tüm müslümanlara imânı sevdirmesi için dua etmiştir.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْإِيمَانَ وَزَيِّنْهُ فِي قُلُوبِنَا وَكَرِّهْ إِلَيْنَا الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الرَّاشِدِينَ

²⁶⁷ ed-Dıhlevî, *Huccetu'llâhi'l-bâliğa*, II, 255

²⁶⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünnetü'n-Nebeviyye*, Müessetü Kurtuba, Mısır 1986, V, 274

²⁶⁹ el-Hucûrât, 49/7

Resulullah (asm) buyuruyor: ‘Allah’ım imânı bize sevdire, onu kalblerimize güzel göster, inkar, fâsıklık ve isyanı bize çirkin göster, bizi doğru yolda yürütenlerden eyle.’²⁷⁰

2.3.4. AİLE, AKRABA, MAL, TİCARET, DÜNYA ve UZUN YAŞAMA SEVGİSİ

Kur’ân-ı Kerim ve hadis-i şerifler de kişinin ailesine, mala, dünyaya ve uzun yaşama duyduğu sevgiden de bahsedilmektedir. Bu sevgiler, her insanın içinde fitrî olarak vardır ve kişiyi Allah’ı sevmekten ve hatırlamaktan alıkoymadığı sürece yasaklanmamışlardır. Kişinin ailesine, mala ve dünyaya duyduğu sevgi, bir âyette şu şekilde geçmektedir:

زَيْنَ النَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاِبِ

‘Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, güzel cins atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin hoşuna giden şeyler insanlara cazip gelmektedir. Bunlar dünya hayatının geçici bir metaından ibarettir. Asıl varılacak güzel yer ise, Allah’ın katındadır.’²⁷¹

Konu ile ilgili bir başka âyet-i kerîme de şu şekildedir:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

‘De ki: ‘Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım ve akrabanız, ter dökerek kazandığınız mallar, kesada uğramasından endişe ettiğiniz ticaret, hoşunuza giden konaklar, size Allah’tan ve Resulünden ve O’nun yolunda cihad etmekten daha sevimli ve önemli ise... O halde Allah emrini gönderinceye kadar bekleyin!Allah öyle fâsıklar güruhunu hidâyet etmez, umduklarına erişirmez.’²⁷²

Kişinin dünya malına ve uzun yaşama duyduğu sevgi de bir hadis-i şerifte şu şekilde geçmektedir:

²⁷⁰ Ahmed bin Hanbel, XXIV, 247

²⁷¹ Âl-i İmran, 3/14

²⁷² et-Tevbe, 9/24

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَلْبُ الشَّيْخِ شَابَ عَلَى حُبِّ اثْنَيْنِ طَوَّلَ الْحَيَاةَ وَكَثَّرَ الْمَالَ

‘Yaşlı kimsenin kalbi iki şey hususunda daima genç kalır. Dünya sevgisi ve çok yaşama arzusu’²⁷³

Kişinin kalbinde fitrî olarak var olan bu sevgiler yasaklanmamış ancak nasıl yaşanmaları gerektiği hususuna âyet ve hadislerle şu düzenlemeler getirilmiştir:

1-) Bir kişinin Allah’a duyduğu sevgi başka her sevginin üzerinde olmalı (el-Bakara, 2/165) ve diğer sevgilerle Allah’ı unutacak şekilde meşgul olmamalıdır. Bunlara muhabbet Allah ve Resulü’nün (asm) muhabbetine uygun olmak ve ona hizmet etmek şartıyla uygun, Allah yolundan alıkoydukları sûrette de kötüdürler. Bu sevgiler Allah rızasına muhalif bir hal aldıklarında hiçe sayılmalıdır.²⁷⁴

2-) Kişi sevdiği her şeyi Allah için sevmelidir. Peygamber Efendimiz (asm) şu şekilde buyurmaktadır:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم: أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ

Resulullah (asm) buyuruyor: ‘Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için kızmaktır.’²⁷⁵

İbn Hacer, kişiye Allah ve Resulü her şeyden daha sevgili ise Allah için sevmenin mümkün olacağını, bu şekilde kişinin tüm sevgisi Allah’a ait olduğundan yaptığı her işi Allah için yapacağını, geriye hevâ ve nefsinden bir şey kalmayacağını belirtmektedir. Böylelikle kişi, Allah’ın sevdiği söz ve amelleri sever, nefret ettiklerinden nefret eder.²⁷⁶ Bu ifade, Yüce Allah dışındaki her şeyin nasıl sevilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Diğer sevgiler, Allah sevgisinin bir yansımasıdır. Gerçekte tek bir sevgi vardır ve diğer sevgiler ondan neşet etmiştir. Bu durum diğer sevgilerin zayıf nitelikte olduğu anlamına gelmez. Allah için sevmek düstûruyla özellikle fertler arasındaki sevgi bağı kolay kolay kopmayacak bir bağla birbirine bağlanmıştır. Allah için sevmek yerine menfaat ve faydaya dayanan her sevgi, günün birinde bitme tehlikesiyle karşı karşıyadır.²⁷⁷

²⁷³ Tirmizî, Zühd 28

²⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/24 hk., IV, 2490

²⁷⁵ Ebû Dâvud, Sünnet 3

²⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi'l-Buhâri*, I, 150

²⁷⁷ Çubukcu, *Sûfîlerde Muhabbet Yolu*, s. 54

3-) Kişi, dünya hayatını âhiret hayatına tercih etmemelidir. Dünya hayatının âhiret hayatına tercih edilmesinin kötü görülmesi üzerine çok fazla âyet-i kerîme bulunmaktadır. Bu âyetlerden bir tanesi şudur:

كَأَلَّا بَلْ تُجِئُونَ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ

‘Gerçek şu ki: Siz bu peşin dünya hayatına çok düşkünsünüz. Onun için âhireti terk edip durursunuz.’²⁷⁸

Dünya hayatını âhiret hayatına tercih etmenin kınandığı başka bir âyet-i kerime de şudur:

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ

‘Vay onlara ki, âhirete inanmalarına rağmen, bile bile dünyayı âhirete tercih ederler. İnsanları Allah yolundan çevirir de o yolu eğri bükür göstermek isterler. İşte onlar haktan, doğru yoldan çok uzak bir sapıklık içindedirler.’²⁷⁹

Peygamber Efendimiz’in (asm) dünya malına karşı zâhid olmayı tavsiye ettiği bir hadis-i şerif de şudur:

عن سهل بن سعد الساعدي قال أتى النبي صلى الله عليه وسلم رجل فقال يا رسول الله دلني على عمل إذا أنا عملته أحبني الله وأحبني الناس . فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : (ازهد في الدنيا يحبك الله . وازهد فيما في أيدي الناس يحبك)

‘Hz. Sehl bin Saad es-Saidî Peygamber Efendimiz’in (asm) yanına gelmiş ve kendisine ‘Ya Resullulah yaptığım zaman Allah’ın ve insanların beni seveceği bir amel söylersin?’ diye sormuştur. Peygamber Efendimiz (asm) ‘Dünya malına karşı zâhid ol Allah seni sevsin, insanların elindekine karşı zâhid ol insanlar seni sevsin.’ diye cevap vermiştir.’²⁸⁰ Burada kastedilen dünya malı sevgisi, Allah’ı unutturan ve O’nun sevgisine galebe eden bir sevgidir.²⁸¹ Zühd; mal, para ve biriktirme arzusunun

²⁷⁸ el-Kıyâme, 75/20-21

²⁷⁹ İbrâhim, 14/3

²⁸⁰ İbn Mâce, es-Sünen, Dâru’l-fıkr, Beyrut, Zühd 1

²⁸¹ Raşit Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, Rağbet y., İstanbul 2007, s. 126

azlığı, biriktirmeye karşı kanaatkârlığı tercih etmektir.²⁸² Kalpte Allah sevgisi ve O'na bağlılık duygusuna hiç bir şeyi ortak koşmamaktır.²⁸³

4-) Kişi sevdiği şeyleri aşırı sevmemelidir. Peygamber Efendimiz (asm) bu duruma şu şekilde dikkat çekmektedir:

عن أبي الدرداء عن النبي صلى الله عليه وسلم قال " حبك الشيء يعمي ويصم "

Peygamber Efendimiz (asm) Hz. Ebû Derdâ'ya buyuruyor:²⁸⁴ ‘Bir şeyi aşırı sevmen seni kör ve sağır eder. ‘

Sonuç olarak, kişinin dünya ve içindekilere olan sevgisi eğer âyet ve hadislerle getirilen ölçüler içinde tutulursa gerekli görülmüş ve tavsiye edilmiş ancak sınırlar aşılsa yerilmiş ve kişiyi hüsrâna uğratacağı haber verilmiştir.

2.3.5. İNSAN SEVGİSİ

Yukarıda yer alan sevgilerin yanında bir de âyet ve hadislerde bahsi geçen insan sevgisi bulunmaktadır. Kişi, yaşadığı toplum içinde diğer insanlarla sürekli ilişki halindedir. Bu ilişkiler, belirli ahlâk kuralları çerçevesinde âyet ve hadislerle belirlenmiş, fert ve toplum yararına dengeli bir şekilde nasıl olmaları gerektiği açıklanmıştır. Bu ahlak kuralları aynı zamanda sevginin de tezahürleri olduğundan bunlara dikkat eden bir müslüman, iletişimde bulunduğu tüm insanlara sevgiyle yaklaşmış olacaktır. İnsan sevgisi ve onun hukukuna riayet bağlamında din kardeşi, akraba ve komşu sevgisi de bu bölümde değerlendirilecektir.

İnsan sevgisine atıfta bulunan bir âyet-i kerîme şudur:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

‘Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda (Allah'ı sayıp haramlardan

²⁸² İbn Arabî, *Allah Kimleri Sever?*, s. 70

²⁸³ Hüseyin Certel, *İman ve Ahlâkta Kemâlin Yolu*, Hamle Basın Yayın Organizasyon, İstanbul 1995, s. 337-338

²⁸⁴ Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebû Dâvud*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, Edep 126

sakınmada) en ileri olandır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmelen bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır.²⁸⁵

Bu âyette, insanlar arasında tesis edilecek sevginin başlangıcı olan tanışma, kaynaşma ve insanlar arası kardeşliğe dikkat çekilmektedir.²⁸⁶ Yine başka bir âyette, insan hayatının kutsallığı ve insanlara sevgiyle yaklaşmanın Allah Teâlâ nazarındaki değeri anlatılmaktadır: ‘Kim suçsuz yere masum bir kişiyi öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur, kim de birinin hayatını kurtarırsa sanki bütün insanların hayatını kurtarmış olur’²⁸⁷ Âyet, insan hayatının kutsal, bir canı korumanın tüm insanları korumak kadar üstün fazilet, masum bir cana kıymanın da tüm insanları öldürmek kadar büyük bir cinayet olduğunu açıklamaktadır. Bir insan, türünü temsil eder ve tüm insanlar birbirine eşittir. Bir insanın haksız yere öldürülmesi, toplumda öldürme olaylarının yayılmasına, insanların birbirine düşmesine ve toplum düzeninin bozulmasına yol açar. Hukuki bir gerekçe bulunmaksızın bir başkasının canına kıyan kimse, yalnızca o kişiye haksızlık etmiş olmaz, aynı zamanda insan hayatının kutsallığına inanmadığını ve başkalarına merhamet duygusu taşımadığını göstermiş olur. İnsan hayatının korunabilmesi için insanların birbirlerine saygı göstermeleri, hayatın kutsal olduğuna inanıp korunmasına yardımcı olmaları gerekir.²⁸⁸ Yine bir başka âyette ‘Siz, iyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın, günah işlemek ve başkasına saldırmak hususunda birbirinizi desteklemeyin’²⁸⁹ buyrularak müslümanlara, başkalarına kötülük etmeyip iyilik etmeleri, günah ve saldırıdan kaçınmaları emredilmektedir. Bu iki âyette yer alan davranış şekillerinin toplum içi ve toplumlararası ilişkilerde sevgiyi artırıp nefret ve düşmanlığı bitireceği aşikardır. Allah Teâlâ, bir başka âyette de şu şekilde buyurmaktadır:

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا إِلَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ
وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِلْسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بَيِّنَاتِ اللَّهِ وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ

‘Gerçekten insan cimri olarak yaratılmıştır. Başı derde düştü mü sızlanır, durur. Ama servet sahibi olunca da pinti kesilir. Ancak namazlarını devamlı kılanlar

²⁸⁵ el-Hucûrat, 49/13

²⁸⁶ Atilla Yargıcı, ‘Kur’ân’a Göre İnsan Sevgisinin Toplumsal Boyutları’, *H. Ü. İ. F. D.*, 2007, sy. 17, s. 12

²⁸⁷ el-Mâide, 5/32

²⁸⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/32 hk., II, 206

²⁸⁹ el-Mâide, 5/2

böyle değildir. Onlar o kimselerdir ki mallarından isteyen ve yoksul olanların haklarını ayırırlar. Onlar hesap gününü tasdik ederler. Onlar Rab'lerinin cezasından korkarlar.²⁹⁰

Allah Teâlâ, egoist olup başına kötü bir durum geldiğinde sızlanıp dövünen, bir nimete kavuştuğunda ise cimri davranarak bunu insanların istifadesine sunmayan insanları kötölemiş, sonra da bencillikle mücadele eden, başına bir kötülük geldiğinde sızlanmayıp Allah'a tevekkül eden, başına bir iyilik geldiğinde de bunu insanlarla paylaşanları övmüştür. Kişinin toplumun diğer fertleriyle birlik ve uyum içinde yaşayabilmesi için benlik ve enaniyeti bırakması, ölçülü bir şekilde toplumdaki diğer fertleri sevmesi ve bu fertlerin de onu sevmeleri için çaba göstermesi, onlarla yardımlaşması, onlara destek olması gerekmektedir. İşte insanın ölçülü bir şekilde kendini ve diğer insanları sevmesini sağlayacak özellikler ancak iman sayesinde gerçekleşir. Bu imanın gereği de, namaz kılması, zekat vermesi, fakir, miskin ve mahrumlara harcamada bulunması, Allah'ın sevmediği şeyleri yapmaması, dengeli bir şekilde kendini ve diğer insanları sevmesidir.²⁹¹

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde kişinin din kardeşiyle olan ilişkileri de dikkate alınmış ve arada kopmayacak bir sevgi bağının tesis edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili bir âyet şudur:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

'Müminler sadece kardeşirler. O halde ihtilaf eden kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki O'nun merhametine nail olasınız.'²⁹²

Allah Teâlâ, müminlerden, birbirlerini bir kardeşin diğerini sevdiği gibi sevmelerini istemektedir.

Resulullah (asm) şu şekilde buyurmaktadır:

لا تدخلون الجنة حتى تؤمنوا ولا تؤمنوا حتى تحابوا أولا أدلكم على شيء إذا فعلتموه تحاببتم ؟ أفشوا السلام بينكم

'İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Ben size yaptığınızda birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi?

²⁹⁰ el-Me'âric, 70/19-27

²⁹¹ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 69

²⁹² el-Hucûrat, 49/10

Aranızda selamı yayın.²⁹³ Bu hadis de, Allah Resûlu (asm), insanlar ve müslümanlar arasında sevgi ve hoşgörüyü tesis edecek, kin ve nefreti bitirecek ana ilkeler üzerinde durmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de akraba ve komşuluk ilişkilerine de değinilmiş ve nasıl olmaları gerektiği anlatılmıştır. Bu konudaki bir âyet şudur:

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ
وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فُخُورًا

‘Yalnız Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi şerik yapmayın. Anneye, babaya, akrabalara, yetimlere, fakirlere, yakın komşulara, uzak komşulara, yol arkadaşına, garip ve yolculara, ellerinizin altındakilere de (köle, cariye, hizmetçi, işçi) güzel muamele edin. Bilin ki Allah kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri sevmez.’²⁹⁴

Bu âyette, toplumsal hayatın harcı durumundaki yapıcı sosyal ilişkiler, yakından uzağa doğru insanlara iyi davranmak, maddî, manevî yardımda bulunmak, bunları gösteriş için değil sırf Allah rızası için yapmak ve böylece dünya hayatını yaşarken tek olan Allah’a kulluğu gerçekleştirmek tavsiye edilmektedir.²⁹⁵

Allah Teâlâ, bu âyette insanları bazı ahlâk kurallarına uymaya teşvik etmekte, birbirleriyle muamelede bulunurken dikkat edecekleri güzel prensiplere davet etmektedir. Bu prensibler aşağıdaki gibidir:

1-) Yalnızca Allah’a ibadet etmek.

2-) O’na hiç birşeyi ortak koşmamak.

3-) Anne-Babaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere, yakın ve uzak komşulara, yol arkadaşına, garip ve yolculara, köle, cariye, hizmetçi ve işçilere güzel muamelede bulunmak.²⁹⁶ Komşu hakkına riayet, müslüman olsun ya da olmasın emir ve teşvik edilmiştir. Komşuya güzel muamelede bulunmak, bazen onu koruyup gözetmek, bazen de güzel geçinip eziyet vermekten uzak durmak anlamındadır.²⁹⁷ Bu âyette komşuya iyilik yapmakdan bahsedilirken din farkı gözetilmemiş ayrıca geniş insanlık kardeşliğine vurgu yapılmıştır.²⁹⁸ Konuyla ilgili bazı hadislerde şu şekildedir:

²⁹³ Müslim, İman 22

²⁹⁴ en-Nisâ, 4/36

²⁹⁵ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 4/36 hk., II, 49

²⁹⁶ Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsîru’l-munîr*, Dâru’l-fikru’l-muâsır, Suriye 1997, 4/36 hk., V, 64-66

²⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’ân*, V, 183

²⁹⁸ Yargıcı, ‘Kur’ân’a Göre İnsan Sevgisinin Toplumsal Boyutları’, s. 16

Resûlullah (asm) buyurdular ki: ‘Hz. Cebrail (as) bana komşu hakkında o kadar çok tavsiyede bulundu ki, komşuyu vâris kılacağını zannettim.’²⁹⁹

Bir hadîs-i şerifte de, komşuluk hakkına riayet etmek, iman etmenin bir gereği olarak ifade edilmiştir. Kişi, kâmil imana ulaşma çabasında komşularının haklarına riayet etmeye de dikkat etmek zorundadır. Resûlullah (asm) buyurdular ki: ‘Allah’a yemin olsun inanmamıştır. Allah’a yemin olsun inanmamıştır. Allah’a yemin olsun inanmamıştır. ‘Kim ey Allah’ın Resûlü’ diye sorulunca, ‘komşusu şerrinden emin olmayan kimse’ cevabını verdi.’³⁰⁰ Müslüman, dini inançlarına göre bir yargılamada bulunmaksızın özelde komşularına genelde diğer insanlara kötülük yapmayan, onlara eziyet etmeyen tam tersine iyilik yapan kimsedir.³⁰¹

Sonuç olarak hem Kur’ân-ı Kerîm hem de hadis-i şerifler, insanlık, iman ve komşuluk kardeşliğini ve sevgisini dile getirmektedir. Buna göre mümin, müminin kardeşidir, aynı zamanda kendisi gibi insan olarak yaratılan herkese de geniş insanlık kardeşliği bağıyla bağlıdır. Bir müminde bulunması gereken bağışlayıcılık, sevgi, merhamet, kusurları örtmek, iyilik yapmak gibi bütün nitelikler sadece mümine karşı gösterilmesi gereken güzel ahlâkî sıfatlar değildir. Bundan dolayı Kur’ân, sadece ‘kendilerini yurtlarından çıkaran, din hususunda kendileriyle savaşan ve onlara yardım eden kişilerle dost olunmamasını’³⁰² istemektedir. Bunların dışındaki herkesle iyi geçinmek, müminin başlıca görevleri arasındadır. Bütün bunlar, kardeşlik ve insan sevgisinin topluma bağışlayıcılık, merhamet, kusurları örtmek, iyilik yapmak tarzında yansıyacağını göstermektedir.³⁰³

2.3.6. ÇEVRE SEVGİSİ

İnsanın sürekli yaşadığı, diğer canlılarla etkileşimde bulunduğu fizikî ve biyolojik çevresini de sevmesi gerekmektedir. Bu çevreye dahil olan en önemli varlıklar dağlar, ovalar, çayırlar, göller, ormanlar, denizler, ırmaklar, bitkiler ve hayvanlardır.

Kur’ân-ı Kerîm, insanın yaşadığı doğal çevresini şu şekilde tanıtmaktadır:

²⁹⁹ Buhârî, Edeb 28

³⁰⁰ Buhârî, Edeb 29

³⁰¹ Yargıcı, ‘Kur’ân’a Göre İnsan Sevgisinin Toplumsal Boyutları’, s. 16

³⁰² el-Mümtehhine, 60/7-9

³⁰³ Yargıcı, ‘Kur’ân’a Göre İnsan Sevgisinin Toplumsal Boyutları’, s. 18

1-) İnsanın çevresini saran diğer canlı ve cansız varlıklar, Allah'ın âyetlerden bir âyettir. İnsan, onları gözlemleyip, üzerinde düşünüp, bu düşüncelerden doğru dersler çıkarmaya gayret etmelidir. Bu konuya dikkat çeken bir âyet şudur:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرَى فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

‘Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah'ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda, ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgarların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda, elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır.’³⁰⁴

Çevremizdeki varlıklar, Kur’ân’ın belirttiği üzere, bir akıl yürütme kaynağı, insanın varoluşsal ve metafiziksel sorularını cevaplamasında ders alacağı bir rehberdir.

2-) Çevre, insanın faydalanacağı bir nimet olarak kendisine ‘musahhar’ kılınmıştır. Bu durumu anlatan bir âyet şudur:

وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ

‘Allah davarları da yarattı. Bunlarda sizi soğuktan koruyan (deri, yün, kıl gibi) maddeler ve birçok faydalar vardır. Hem onların etlerini ve ürünlerini de yersiniz.’³⁰⁵

Çevremizdeki varlıkların bizim için ihtiyaçlarımızı karşılamaya ve kendilerinden istifade etmemize yönelik bir kaynak olduğunu bildiren bir âyet de şudur:

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنبِئٍ

³⁰⁴ el-Bakara, 2/164

³⁰⁵ en-Nahl, 16/5

‘Görmüyor musunuz ki Allah göklerde ve yerde olan şeyleri sizin hizmetinize vermiş. Görünen görünmeyen bunca nimete sizi garketmiş. Yine de, öyle insanlar var ki hiçbir bilgiye, yol gösterici bir rehbera veya aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışıp durur.’³⁰⁶

3-) Çevre, Allah’ın halifesi olarak yeryüzünde bulunan insana bir emanettir. İnsan çevreyi imar edip geliştirmeli ve kendi varlığı da dahil bütün varlıklara karşı emanetçi olmanın bilinciyle hareket etmelidir.³⁰⁷ Bu durumu ifade eden bir âyet şudur:

هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ

‘Sizi dünyada halifeler, yani yöneticiler yapan O’dur.’³⁰⁸

4-) Kâinatta yer alan tüm varlıklar, Kur’ân-ı Kerîm’de, Allah’ı tesbih ve tenzih eden varlıklar olarak bildirilmektedir. Konu ile ilgili bir âyet şudur:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

‘Yedi kat gök, dünya ve onların içinde olan herkes Allah’ı takdis ve tenzih eder. Hatta hiçbir şey yoktur ki O’na hamd ile tenzih etmesin. Ne var ki siz onların bu tenzih ve takdislerini iyi anlayamazsınız. Bunca azametiyle beraber, kullarının gaflet ve cürümlerine karşı, O, halimdir, gafurdur (çok müsamahalıdır, affedicidir).’³⁰⁹

Bu ifade, koca evrendeki her zerrenin bir kalp gibi attığını göstermektedir. Kâinat, içinde yer alan bütün varlıklarla birlikte hareket halindedir. Sevinç ve mutluluk içinde, tek ses olarak, kendi lisanları ve yaşayış şekilleriyle, Allah’ın adını hamd ile tenzih etmektedirler. Bütün taşlar, bütün çakıllar, bütün tohumlar ve bütün yapraklar, bütün çiçekler ve bütün meyveler, bütün bitkiler, bütün ağaçlar, bütün böcekler ve bütün sürüngenler, bütün insanlar ve bütün hayvanlar, yeryüzünde bulunan bütün canlılar, suda yüzen bütün canlılar, havada uçan bütün canlılar, bunun yanında göğün sakinleri...Evet bütün varlıklar tek ve yüce olan Allah’a yönelmektedirler. Ruh arınıp temizlendiğinde, hareket eden veya hareketsiz duran tüm varlıklara kulak verdiğinde, onların bir ruh ile canlandıklarını ve Allah’ı tesbihe

³⁰⁶ Lukmân, 31/20

³⁰⁷ Cafer Sadık Yaran, ‘İslam Çevre Etiği’, İstanbul Ü., Çevre Din Sempozyumu, İstanbul 2008, s. 125-129

³⁰⁸ Fâtır, 35/39

³⁰⁹ el-İsrâ, 17/44

yöneldiklerini görecektir. Ne zaman eliyle bir şeye dokunmaya veya ayağıyla basmaya kalksa, onun kalbinin attığını, kendi lisan ve yaşayış tarzıyla, Allah'ı tenzih ettiğini işitecektir. Böyle ruhlar, Mele-i Alâ ile iletişime geçmeye hazırdırlar. Varlığın sırlarından gafil insanların kavrayamadıkları gerçekleri kavrarlar. Balçığın katılığının, kalpleriyle vicdanları arasına girdiği gafiller, bu evrendeki hareketli, hareketsiz her şeyde rahat gözlenen bu coşkulu hayatı göremezler.³¹⁰

Bu âyete inanan bir müslüman, çevresindeki tüm varlıkları, Allah'a karşı vazife yapan şuurlu varlıklar olarak görmenin ötesinde kendisinin dost ve yardımcıları olarak da mütalaa eder ki, böylelikle çevreyi sorumsuzca tahrip etmez ve bilinçsizce kullanmaz.³¹¹

Kişinin yaşadığı doğal çevreyi, Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığı üzere, akıl yürüteceği bir âyet, faydalanacağı bir nimet, koruyacağı bir emanet ve tüm unsurlarıyla Allah'ı tesbih ve tenzih eden bir varlık olarak görmesi, ona karşı sorumluluklarını yerine getirip, sevgi ve merhamet besleyerek iyilik yapmasını sağlayacaktır.

Resulullah da (asm), yaşadığı doğal çevre ve içindeki canlılara her zaman merhamet ve sevgiyle yaklaşmış ve onlara merhametli davranma hususunda ümmetini uyarmıştır. Aşağıdaki hadis de bu husustadır:

بينما كلب يطيف بركية كاد يقتله العطش إذ رأته بغي من بغايا بني إسرائيل فنزعت موقها فسقته فغفر لها به

‘Susuzluktan ölmek üzere olan bir köpek, bir su kuyusunun etrafında dolaşıyordu. Onu gören İsrailoğullarından fahişe bir kadın, hemen çizmesini çıkardı ve onunla kuyudan su çekerek köpeğe su verdi. Bu yüzden o kadın bağışlandı.’³¹²

Bir kediye işkence eden bir kadının akıbetinden bahseden aşağıdaki hadis de, müslümanların diğer canlılara göstereceği merhametin kendi afları için bir vesile teşkil edeceği ifade edilmektedir.

عذبت امرأة في هرة سجنتها حتى ماتت فدخلت فيها النار لا هي أطعمتها ولا سقتها إذ حبستها ولا هي تركتها تأكل من خشاش الأرض

³¹⁰ Kutub, *Fi Zılâli'l Kur'ân*, 17/44 hk., IV, 2231

³¹¹ Muhit Mert, ‘Çevre Bilinci Oluşturmada İslâm'ın Katkısı’, İ.Ü.İ.F., Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu, Mayıs 2008, s. 5

³¹² Buhârî, *Enbiyâ* 52

‘Bir kadın, ölünceye kadar hapsettiği bir kedi yüzünden azâb edildi ve bu sebeple cehenneme girdi. Hapsettiği zaman ona bir şey yedirip içirmemiş, yerdeki haşereleri yemesine bile izin vermemişti.’³¹³

Allah Resulü’nün (asm) ümmetini diğer mahluklara karşı merhametli olmaya, acıma ve şefkat duygularını canlı tutmaya davet ettiği bir hadis de şöyledir:

ارحموا من في الأرض يرحمكم من في السماء

‘Yeryüzünde olanlara merhametli olunuz ki, göktekiler de size merhamet etsinler.’³¹⁴

Resulullah (asm) Uhud Dağı ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

هذا أحد جبل يحبنا ونحبه

‘Uhud, bizi sever, biz de Uhud’u severiz.’³¹⁵

Bu ifadeyle Resulullah (asm), bir rivayete göre, Uhud’un yakınında yaşayan Medinelileri, diğer bir rivayete göre de Uhud dağına kastetmiştir.³¹⁶

Aşağıdaki hadis de, bir müslümanın, etrafındaki varlıkları ruhsuz, basit varlıklar olarak görmemesi, onlara merhamet ve sevgiyle yaklaşması gerektiğini bize anlatmaktadır:

كان النبي صلى الله عليه وسلم يخطب إلى جذع فلما اتخذ المنبر تحول إليه فحن الجذع فأتاه يمسح يده عليه

‘Resulullah (asm), bir hurma kütüğüne dayanarak hutbe verirdi. Bir minber yapılıncaya, onun üzerinde hutbe vermeye başladı. Hurma kütüğü, (Resulullah’ın (asm) kendisini terketmesi üzerine) inleyip ağlamaya başladı. Bunun üzerine Resulullah (asm) eliyle kütüğü meshedip, okşadı.’³¹⁷

Mescid-i Nebevî’de cemaatin artmasıyla arkada kalanlar, Resulullah’ın (asm) konuşmalarını yeterince işitemez oldular. Bunun üzerine hutbelerin yüksekçe bir yerden verilmesi zaruret haline geldi ve bir minber inşa edildi. Bu olay mescidde çok

³¹³ Buhârî, Enbiyâ 52

³¹⁴ Tirmizi, Birr 16

³¹⁵ Buhari, Megâzî 76

³¹⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi’l-Buhârî*, VII, 377

³¹⁷ Buhârî, Menâkıb 22

sayıda kişinin huzurunda meydana geldiğinden pek çok sahabe tarafından rivayet edilmiştir. Lafzî, mütevâtir bir hadistir.³¹⁸

Sonuç olarak kâinattaki varlıklar, sadece insanlara fayda sağladıkları için yaratılmamışlardır. Aynı zamanda Onlar, kâinat üzerinde var olan dengenin de bir unsurudurlar. Bu kadar çeşitli sayıda canlıyı, diğer varlıkları ve bunların uydukları kanunları Allah'ın yaratmasındaki hikmetlerden biri de hiç şüphesiz, insan hayatının sürekliliğini ve güzelliğini sağlamak, kâinatı yaşanan, sevilen ve ibret alınan bir yer kılmaktır.³¹⁹ İnsanın, kâinattaki varlıkların, Allah'ın âyetlerinden bir âyet, bir nimet olduğunu ve O'nu tesbih ve tenzih ettiğini bilmesi ve bu yüzden onları sevmesi gereklidir. Bu sevginin insan hayatında görünür tezâhürlerinin de olması gereklidir. Bu göstergelerin en önemlisi, dünyâ nimetlerinden yararlanırken israf etmemek ve çevre kirliliğine sebebiyet vermemektir. İnsanlar yaşadıkları doğal çevreye yabancılaşıp, zarar vermeye, doğal kaynakları kirletip yok etmeye başladıklarında, yani ona sevgi ve merhamet gözüyle bakmayı bıraktıklarında neler olacağını yine Kur'ân-ı Kerîm bildirmektedir:

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

‘Allah'ın buyruklarını umursamayan şu insanların kendi tercihleri ile yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) bozukluk ortaya çıktı, nizam bozuldu. Doğru yola ve isabetli tutuma dönme fırsatı vermek için, Allah, yaptıklarının bazı kötü neticelerini onlara tattırır.’³²⁰

Az veya çok herhangi bir şeyin normal durumundan çıkmasına ‘fesad’ adı verilir.³²¹ Karada ve denizde nizamın bozulması, Hz. İbn Abbas’a (r.a.) göre, kulların amelleri sebebiyle –tevbe etsinler diye- bereketin eksilmesi, deniz av hayvanlarının yok olmasıdır. Bir başka açıklamaya göre de fesad, piyasanın durgunlaşması, geçim darlığı çekilmesi, zulmün artması, gelişmenin durmasıdır. Allah Teâlâ'nın âyette ‘bazı kötü neticelerini’ diye buyurması, cezanın büyük bölümünün âhirette oluşundandır.³²² Karada ve denizde nizamın bozulmasını Zemahşerî (v.538/1144), kıtlık, yağmurun kesilmesi, tarım ürünlerinde verimliliğin azalması, ticari kazançta

³¹⁸ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ y., Ankara 1992, XV, 442

³¹⁹ İbrahim Özdemir, ‘Kur’ân ve Çevre’, *İslâmî İlimler Dergisi*, 2006, sy. 2, s. 173

³²⁰ er-Rûm, 30/41

³²¹ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, II, 192

³²² Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, 30/41 hk., XIV, 40

azalma, insan ve hayvanlarda toplu ölümlerin meydana gelmesi, yangın ve su baskınlarının artması, kara ve deniz hayvanlarının ve her şeyin bereketinin azalması olarak açıklamaktadır.³²³ İnsanların Allah'a şirk koşup ahlaksızlık ve haksızlık yapmaları, beşerî hırslarının çoğalması sebebiyle fitrî nizam bozulmuş, hem kâinat, hem de toplum düzeninde uygunsuz durumlar ortaya çıkmıştır.³²⁴ Bugüne baktığımızda doğal çevremizdeki yoğun çürüme ve tahribat, bu tahribatın tetiklediği ekolojik felaketler, toprak, hava ve suyun sanayi atıklarıyla geri dönüşümsüz bir şekilde kirlenmesi, bitki örtüsü ve denizlerin zehirlenerek türlerin yok olmaya başlaması da bu âyetin kapsamına girmektedir.³²⁵ Allah Teâlâ, kâinatta yarattığı tüm varlıklar arasında zorunlu yaşamsal bağlar ve dengeler kurmuş, yarattığı hayatın devamını da bu dengelerin korunmasına bağlamıştır. Şu halde Kur'ân'ın işaret ettiği gibi, insan doğal kaynakları bilinçsizce tüketip israf ederek, yarattığı çevre kirliliğiyle türlerin yok olmasına sebep oldukça ortaya çıkan olumsuzluklar insan neslini de tehdit edecektir.

Sonuç olarak, yaşadığı doğal çevreyi sevdiğini söyleyen bir müslümanın dünya nimetlerinden yararlanırken, sınırsız ve sorumsuz bir tüketim anlayışına girmemesi, iktisatlı hareket etmesi gereklidir. Dünyadaki kaynakların sınırlı olduğunun anlaşıldığı, lüks tüketim anlayışıyla var olan kaynakların da tüketildiği günümüzde bir müslüman, doğal çevresiyle ilişkisinde aşırılık, keyfilik ve savurganlıktan kaçınmalıdır. Küresel kirlenmenin ciddi boyutlara ulaşması sebebiyle tüm kâinatın doğal kaynaklarının niteliğini bozacak, biyolojik ve kimyasal kirlenmeye sebep verecek ürünlerin kullanımında bilinçli ve duyarlı olmalıdır. Bir müslüman, Allah Teâlâ'nın bir âyet, kendisine musahhar kılınmış bir nimet, bir emanet ve O'nu tesbih ve tenzih eden bir varlık olarak tanımladığı doğal çevresini sevdiğini ancak doğal kaynakları temiz tutarak, tüketirken israf etmeyerek kanıtlayabilir.

³²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki 't-tenzîl*, 30/41 hk., III, 488

³²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 30/41 hk., VI, 279

³²⁵ Süleyman Akkuş, 'Çevre Kirliliği, Temizlik ve İman', *EKEV Akademi Dergisi*, 2008, sy. 37, s. 4

2.4. DİĞER DİNLERDE SEVGİ

Sevgi kavramı, yeryüzündeki tüm toplum ve dinlerin büyük önem verdiği bir kavramdır. Diğer dinlerin, insanın diğer varlıklar ve yaratıcısıyla olan ilişkisinde sevgiye nasıl baktığı konusunu bu bölümde ele alacağız.

2.4.1. HRİSTİYANLIKTA SEVGİ

Kitab-ı Mukaddes'te her şeyden çok sevilmesi istenen varlık 'Tanrı'dır.'³²⁶ Tanrı sevgisi, kulların Tanrı'yı³²⁷ ve Tanrı'nın kulları sevmesi³²⁸ şeklinde iki yönlü olarak ifade edilmektedir. Hristiyanlığın sevgi konusundaki hassasiyeti, Matta İncil'inde, yahudi din adamlarından birinin sorusu üzerine, Hz. İsa'nın söylediği şu sözlerde özetlenmektedir: 'Ve Ferisiler, İsa'nın Sadukileri susturduğunu işittikleri zaman, bir araya toplandılar. Onlardan bir fakih, İsa'yı deneyerek ondan sordu: 'Ey Muallim, şeriatte büyük emir hangisidir?' İsa ona dedi: 'Allah'ın Rabb'i bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün fikrinle seveceksin.'³²⁹ Büyük ve birinci emir budur. Buna benzeyen ikinci emir de şudur: 'Komşunu kendin gibi seveceksin.'³³⁰ Bütün şeriat ve peygamberler bu iki emre bağlıdır.'³³¹

Hz. İsa'ya göre, Tanrı sevgisinin yerini başka hiç bir sevgi tutamaz. Bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: 'Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Çünkü ya birinden nefret eder ve ötekini sever, ya da birini tutar, ötekini hor görür. Siz aynı anda hem Tanrı'ya hem de Mammona kulluk edemezsiniz.'³³² Burada geçen, 'mammon' kelimesi aramice bir kelimedir ve her türlü maddi zenginlik anlamına gelmektedir.

Hz. İsa, Eski Ahid'de yer alan, komşunun sevilmesi anlayışını düşmanların sevilmesini de içine alacak şekilde genişletmiştir: 'Komşunu sevecek,³³³ düşmanından nefret edeceksin denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim:

³²⁶ Matta, 12/30; Luka, 22/37

³²⁷ Matta, 10/37; Luka, 10/27

³²⁸ Tesniye, 7/7-8; Korintliler, 9/7

³²⁹ Tesniye, 6/5

³³⁰ Levililer, 19/18

³³¹ Matta, 22/34-40

³³² Matta, 6/24

³³³ Levililer, 19/18

Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki, siz de göklerde olan babanızın oğulları olasınız.³³⁴

Daha sonraki yüzyıllarda teşekkül edecek olan hristiyan mistikleri de Yeni Ahid’de yer alan, Yuhanna mektuplarındaki şu ifadeden yola çıkmışlardır: ‘Ey sevgililer, birbirimizi sevelim, çünkü sevgi, Tanrı’dandır. Her seven adam, Tanrı’dan doğmuştur ve Tanrı’yı bilir. Sevmeyen adam, Tanrı’yı bilmez çünkü Tanrı sevgidir.’³³⁵

Westminster inanç açıklaması, bize Hristiyanlığın Tanrı ve Tanrı’nın sevgisi konusundaki görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: ‘Hristiyanlıkta, diri ve gerçek olan, varlıkta ve yetkinlikte sınırsız ve tümüyle pak olan Ruh, gözle görülemeyen, bedeni ya da farklı kısımları olmayan, doğasında tutkularına göre farklılık göstermeyen, sınırsız, değişmeyen, ebedi, kavranılamayan, her şeye gücü yeten, en bilge, en kutsal, en özgür, en mutlak olan, her şeyi en doğru ve değişmez olan isteğine göre kendi yüceliği için yönlendiren, en sevecen, en lütufkâr, en merhametli, en sabırlı olan, iyiliği bol olan, günahları, suçları ve kötülükleri bağışlayan, kendisini itinayla arayanları ödüllendiren, hükümlerinde en adil ve en korkunç olan, her türlü günahı nefret eden ve suçluyu asla haklı çıkarmayan yalnızca tek bir Tanrı vardır.’³³⁶ Hristiyanlık inancında Tanrı, kendisini, insanlara tanıtmaya çalışır. Doğa bu yollardan biridir. İnsan doğaya bakarak Tanrı’nın yarattığı şeylerde, O’nun sevgisini ve yüceliğini görür.³³⁷ Burada şu hususa dikkat etmemiz gerekmektedir. Hristiyanlıkta Tanrı anlayışının temelini ‘teslis inancı’ oluşturmaktadır. Dolayısıyla sevilmesi istenen böyle bir tanrıdır. Bu tanrı, dünyanın sahibi olan, ahlakî bir kişiliği simgelemektedir.³³⁸ Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adı altında, ‘üç kişilikte tek bir Tanrı’nın’ varlığını tasdik eden teslis inancına göre, Baba, kâinatı yaratmıştır, Tanrı’nın inkarnasyonu olan Oğul, günahın esaretinden insanlığı kurtarmak üzere bedenleşmiş, kendini çarmıhta feda etmiştir. Kutsal Ruh ise, ilahî sevgiyi insanın kalbine vermektedir.³³⁹ Bu Tanrı, her zaman, her yerde bulunmakta, her şeyle ilgilenmekte, sevgisi hiç eksilmeyip, değişmemektedir.³⁴⁰ Teslis aracılığıyla, İsa’ya

³³⁴ Matta, 5/43-45

³³⁵ Yuhanna’nın I.Mektubu, 4/7-8

³³⁶ *Westminster İnanç Açıklaması ve Kısa İlmihal*, Çev: Baturalp Bal, Türk Dünyası Presbiteryen Kilisesi, İstanbul 2001, s. 17

³³⁷ E.G. White, *Hakikat Yolu Ve Hayatımız*, Zafer y., İstanbul 1998, s. 65

³³⁸ Hüseyin Yurtaydın, *Dinler Tarihi*, Gündüz Matbaacılık, Ankara 1978, s. 196

³³⁹ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, D.İ.B. y., Ankara 2010, s. 95

³⁴⁰ Jacob Xavier, *Hristiyan İnanç*, Çev: Leyla A. İberti, Müjde y., İstanbul 1994, s. 41

inananların ruhlarına bu sevgiden yerleştirmektedir. Böylelikle insanlar da O'nu sevebilecek güce ulaşmış olurlar.³⁴¹ Tanrı, insanların emirlerini öğrenip, yerine getirmelerini, kendisini sevmelerinin bir tezahürü olarak ortaya koymuştur: 'Kim buyruklarımı bilir ve yerine getirirse, işte beni seven odur. Beni seveni, Babam da sevecektir. Ben de onu seveceğim ve kendimi ona göstereceğim. Beni seven sözüme uyar, Babam da onu sever.'³⁴²

İnsanı yaratan Tanrı'nın isteği, kişinin O'nu tanınması, sevmesi ve O'na hizmet etmesidir. O'nun isteği, insanların Tanrı adına birbirlerini sevmeleri ve yardımlaşmaları, böylece ölümsüz yaşama varmalarıdır.³⁴³ Papa II. John Paul'e göre de tarih, Tanrı'nın faaliyetinin insanlık lehine olduğunu gösteren bir sahnedir. İnsan lehine faaliyette bulunan Tanrı, bu yolla sevgisini göstermekte, ondan da kendisini sevmesini istemektedir.³⁴⁴ Eğer Tanrı sevgisi insanların hayatlarında bir değişikliğe yol açmıyorsa bu sevgi, gerçek sevgi değildir. Çok mal ve mülk sahibi olup sadece kârından küçük bir miktar veren hristiyanlar, samimi değildir ve bu yolla gerçek Tanrı sevgisine ulaşılmaz.³⁴⁵ İnsanlarda Tanrı sevgisinin olmaması, Tanrı'nın lanetini gerektirmektedir. 'Rabbi sevmeyene lanet olsun'³⁴⁶ ifadesi bunu açık vurgulamaktadır.

Bultmann'a göre Hz. İsa'da sevgi, temelini Tanrı'ya itaatte ve nefsin eğilimlerini red fikrinde bulur. Kişinin düşmanını sevmesi, insan sevgisinin değil insanın nefsine hâkimiyetinin zirvesidir. Sevgi sadece bir itaat gereğidir. Sevgi bu itaatin hayatta nasıl uygulanabileceğini ve nasıl uygulanması gerektiğini gösterir. Tanrı'nın istediği gerçek sevgi, sempati ve hayranlık sonucu oluşacak bir sevgi değil, 'seveceksin' buyruğundaki iradeye seslenen karar sevgisidir. Sevgi, iradenin bir davranışı olarak değerlendirilmektedir.³⁴⁷

Sonuç olarak, Kitab-ı Mukaddesi oluşturan Eski Ahid ve Yeni Ahid'de yer alan sevgi ile ilgili bölümler incelendiğinde görülmektedir ki, bu kitaplar vahye dayanmakla beraber din adamlarının oluşturdukları dini geleneklerin tesiri altında bırakılmışlar, içlerine kendilerini çevreleyen kültürlerin unsurları da girmiştir. Bu nedenle bu dökümanları anlamak ve yorumlamak ancak vahyî bilgiyi saf olarak

³⁴¹ Reinhard Bonnke, *Ateşli Müjdecilik*, Çev: Levent Kınran, Yeni Yaşam y., İstanbul 1997, s. 147

³⁴² Yuhanna, 14/20-24; 15/9-10

³⁴³ Jacob, *Hristiyan İnancı*, s. 30

³⁴⁴ Papa II. Jean Paul, *Akıl ve İman*, Çev:İsmail Taşpınar, İyiyadam y., İstanbul 2001, s. 35

³⁴⁵ Avilalı Teresa, *Yaşam Öyküsü*, Çev: Dominik Pamir, Müjde y., İstanbul 1995, s. 69-70

³⁴⁶ 1. Korintliler, 16/22

³⁴⁷ Yıldırım, *Kur'an'a Bakışlar*, Işık Akademi y., İzmir 2012, II, 49

aktaran başka bir döküman ile mümkün hale gelmektedir ki bu da Kur'ân-ı Kerîm'dir. İşte Kur'ân-ı Kerîm'in, Kitâb-ı Mukaddes açısından anlam ve fonksiyonu budur.³⁴⁸ Zaten, Kur'ân'ın önceki vahiy metinleri üzerinde hakem olduğu da belirtilmektedir.³⁴⁹ Kitab-ı Mukaddes'te yer alan yukarıdaki metinleri, Kur'ân'ın rehberliğinde gözden geçirdiğimizde, teslis kavramının reddedildiğini ve bunu söyleyenlerin 'kâfir' olarak nitelendirildiğini görmekteyiz.³⁵⁰ Böylelikle 'üç kişilikte tek bir Tanrı'nın varlığına gösterilecek sevgi' de islâm tarafından reddedilmiş olmaktadır.

2.4.2. MUSEVİLİKTE SEVGİ

Yahudilikteki 'seçkin kavim inancı' Tanrı'nın İsrailoğulları'na olan sevgisine de yansımıştır. Tesniye kitabında yer alan ifadelerle bakıldığında Tanrı'nın İsrailoğulları'nı sevmesi, onların sayısal üstünlükleri ve ırkları sebebiyle değildir. Tanrı'nın onları sevmesi, Tanrı ile yaptıkları ahid gereğidir. İsrailoğulları, Tanrı ile yaptıkları ahde vefa gösterdikleri sürece Tanrı da onları seveceğine söz vermiştir:

'Çünkü sen, Allah'ın Rabb'e mukaddes bir kavimsin. Allah'ın Rabb, yeryüzündeki bütün kavimlerden kendine has kavim olarak seni seçti. Rabb'inin sizi sevmesi ve sizi seçmesi bütün kavimlerden daha çok olduğunuz için değildi. Çünkü siz, bütün kavimlerden azdınız. Fakat Rabb, sizi sevdiği ve atalarınıza verdiği sözü tutmak için sizi kudretli elle çıkardı ve kölelik evinden, Mısır kralı Firavunun elinden sizi kurtardı. Ve bil ki, Allah'ın Rabb, Allah olan O'dur, kendisini sevenler ve emirlerini tutanlar için bin nesle kadar ahdi ve inayeti koruyan sâdık Allah'tır.'³⁵¹

Hiz. Davud'a nisbet edilen ve geç döneme ait bir metin olan Mezmurlar'da ise, Tanrı'nın herkese karşı bir sevgisi olduğu ve çok merhametli olduğu belirtilir: 'Rabb, Rauf'tur ve Rahim'dir. Çok sabırlı ve inayeti büyüktür. Rabb, herkese iyidir. Merhameti, bütün işlerinde görülür.'³⁵²

Tanrı'nın İsrailoğulları'na olan sevgisi, Eski Ahid'de, metaforlar vasıtasıyla, baba ve annenin oğula veya eşlerin birbirine olan sevgisine benzetilmiştir. Bu durumun misalleri şu şekildedir:

³⁴⁸ Mehmet Paçacı, *Kur'ân'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, Nun y., İstanbul 1994, s. 307

³⁴⁹ el-Mâide, 5/48

³⁵⁰ El-Mâide, 5/72-73

³⁵¹ Tesniye, 7/6-10

³⁵² Mezmurlar, 145/8-9

‘Oğlum, Rabb’in tedibini hor görme ve O’nun azarlamasından usanma. Çünkü baba memnun olduğu oğlunu nasıl azarlarsa, Rabb de sevdiğini azarlar.’³⁵³

İşaya kitabında ise şöyle denilmektedir: ‘Fakat Sion dedi: Yehova beni bıraktı ve Rabb beni unuttu. Kadın emzikteki çocuğunu unutabilir mi ki kendi rahminin oğluna acımasın. Evet onlar unutabilirler fakat ben seni unutmam.’³⁵⁴

Hoşea kitabında da şöyle denilmektedir: ‘Ananızla (İsrailoğulları) çekişin, çekişin. Çünkü o benim karım değil, ben de onun kocası değilim.’³⁵⁵

Tevrat’ta yer alan ve Hz. Musa’ya verilen levhalarda yazılı olduğu kabul edilen ‘On Emir’in’ ilk maddesinde, kendisine Tanrı tarafından yardım edileceğine söz verilen kimselerin, ‘Allah’ı sevenler’ olduğu belirtilmektedir.³⁵⁶ Tanrı’yı sevmek, O’nun emirlerini yerine getirmekten önce zikredilmekte, böylece yerine getirilecek bir emrin ilâhî sevgiye dayanması gerektiği belirtilmektedir.

Tesniye kitabında da Tanrı, kendisini sevenlerin gelecek bin neslini koruyacağını vaad ettiği gibi, kendisinden nefret edenleri daha bu dünyada iken ‘yüzlerine karşı’ cezalandıracağından söz etmektedir: ‘Ve bil ki, Allah’ın Rabb, Allah olan odur, kendisini sevenler ve emirlerini tutanlar için bin nesle kadar ahdi ve inayeti koruyan ve kendisinden nefret edenleri yok etmek için yüzlerine karşı ödeyen, sadık Allah’tır. Kendisinden nefret edene ödemekte gecikmeyecek, yüzüne karşı onu ödeyecektir.’³⁵⁷

Eski Ahid’de, İsrailoğullarının Tanrı’ya olan sevgisi, onların ahde gösterecekleri vefa ve O’nun yolundaki hizmetleriyle ölçülmektedir. ‘Ve şimdi ey İsrail, Allah’ın Rabb’den korkmaktan, onun bütün yollarında yürümekten ve O’nu sevmekten ve bütün yüreğinle ve bütün canınla Allah’ın Rabb’e hizmet etmekten, bugün iyiliğin için sana emretmekte olduğum Rabb’in emirlerini ve kanunlarını tutmaktan başka, Allah’ın Rabb senden ne istiyor?’³⁵⁸

Tevrat’ın Levililer kitabında ‘başkalarını sevme’ ile ilgili, ‘komşunu kendin gibi seveceksin’ emri başlangıçta sadece İsrailoğullarını içermektedir. Ancak söz konusu emrin muhtevası zamanla İsrail topraklarına sığınanları da içerecek şekilde genişletilmiştir. ‘Ve diyarınızda bir garip sizinle misafir olursa, onu mağdur

³⁵³ Süleyman’ın Meselleri, 3/11-12

³⁵⁴ İşaya, 49/14-15

³⁵⁵ Hoşea, 272

³⁵⁶ Çıkış, 20/6; Tesniye, 5/10

³⁵⁷ Tesniye, 7/9-10

³⁵⁸ Tesniye, 10/12; 11/13

etmeyeceksin. Sizinle misafir olan garip aranızda yerli gibi olacak ve onu kendin gibi seveceksin. Çünkü Mısır diyarında gariptiniz.’³⁵⁹

Tanrı, İsrailoğulları dışındaki yabancıları sevdiği için, İsrailoğulları’nın da kendi kavimlerinden olmayanları sevmelerini istemektedir. ‘Çünkü Allah’ınız Rabb, o ilahların Allah’ı ve rablerin Rabb’ı, şahısları saymayan ve rüşvet almayan, büyük, kudretli ve heybetli Allah’tır. Öksüz ve dul kadın için adalet eder ve garibe ekmek ve esvab vermekle onu sever. Siz de garibi sevin.’³⁶⁰

‘Komşunu kendin gibi seveceksin’ ve ‘yabancıları seveceksin’ ifadeleri Yahudi din bilginlerince farklı şekillerde yorumlanmıştır. Yahudi olmayan bir kimse, ‘Yahudilik nedir?’ diye Yahudi bilgelerinden Hillel’e (1. yy.) sorduğunda, o şöyle cevap vermiştir: ‘Hoşuna gitmeyen bir şeyi başkasına yapmamandır.’ Hillel’in bu ifadesi, daha sonraları Tevrat’ın Aramice tercümesi olan Jonathan Targum’unda Levililer’in ilgili sözünün tercümesinde aynen kullanılmıştır. Rabbi Akiba ise, bu emrin ‘Tevrat’ta yer alan en önemli ilkelerden biri’ olduğunu belirtir.

İslam dünyasında yaşamış olan Ortaçağ’ın büyük Yahudi düşünürü Meymonides, ‘komşunu kendin gibi seveceksin’ emrini daha çok ahlaki bir anlayışla ‘Onun hakkında iyi sözler söylemek ve ilmine saygı göstermek’ şeklinde açıklamıştır. 13. yy.’da yaşamış olan Nahmanides ise, ‘kendin gibi’ ifadesinden hareketle, kişinin başkasına olan sevgisinin kendine olan sevgisi kadar güçlü olması gerektiğini ifade etmiştir. Öyle ki, insan kalbindeki her türlü kıskançlığı yok etmeli ve komşusuna karşı kendinden daha fazla hayır dilemelidir.²¹ Bununla beraber, Levililer’de yer alan ‘komşun’ ifadesinin tam olarak kime işaret ettiği tartışmalıdır. Kimilerine göre bu ifade sadece İsrailoğulları’na işaret etmekte iken, bazılarına göre İsrailoğulları dışındakileri de kapsamaktadır. Ancak şu bir gerçek ki, söz konusu ifade tarih boyunca Yahudiler tarafından içinde bulundukları duruma ve şartlara göre yorumlanmıştır.³⁶¹

Sonuç olarak, Eski Ahid’de yer alan, ‘seçkin kavim’ inancı ve bu ‘seçkin kavmin’ Tanrı’yla olan ilişkisinde, anne/baba-oğul ve eşler arası ilişki metaforlarının kullanılması İslam açısından kabul edilemez görüşlerdir.

³⁵⁹ Levililer, 19/33-34

³⁶⁰ Tesniye, 10/17-19

³⁶¹ İsmail Taşpınar, ‘Dinlerde Sevgi’, *Köprü Dergisi*, 2008, sy. 101, s. 5

2.4.3. BUDİZMDE SEVGİ

Budizm, MÖ 6. Asırda kuzey Hindistan'da yaşadığı kabul edilen, Siddharta Gautama Sakyamuni'nin öğretilerine dayalı olarak gelişen inanç sistemini ifade etmektedir. Mensuplarınca Budda-dharma (Budda'nın şeriatı), Budda-vacana (Budda'nın sözleri) veya Budda-sasana (Budda'nın öğretileri ve mesajı) diye bilinen bu inanç sisteminin, günümüzde dünyanın her tarafında mensupları bulunmaktadır. İki bin beş yüz yılı aşan tarihsel süreçte Budizm, Hint kültürünün yanı sıra Orta ve Güney Doğu Asya'nın yerel kültürleriyle de karşılaşmış ve sonuçta bu bölgelere ve kültürlerine egemen olmuştur.³⁶² Bu din, duyguları dizginleme, ahlâken temizlenme, insanları eşit görme, insanlara ve diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanmaktadır. Buda, kendisine inanan kişilere, dünyayı dolaşmalarını, barış, sevgi, ve hikmeti yaymalarını söylemiştir.³⁶³ Hayat acılarla doludur, insanların hayatın acılarından kurtularak aydınlanması, 'mutlak huzur' ve 'dış dünyaya karşı sevgi ve merhametle dolmak' anlamına gelen 'Nirvana'ya' ulaşması gerekmektedir. Bunu sağlayacak yegâne şey de, acı ve sıkıntıların nedeni olan arzulardan vazgeçmek, insanları, hayvanları, bitkileri ve tüm evreni sevmektir.³⁶⁴

İnsanın dünyadaki acılardan kurtularak mutlak hikmet ve evrensel sevgiye ulaşmasının çeşitli yolları vardır. Bu yollardan biri de sevgiye dayalı bir meditasyon tekniği olan 'Brahma Vihara' veya 'Dört Latif Hal' doktrini'dir. Kişi bu dinsel temaları sürekli düşünerek ve uygulayarak evrensel sevgiye ulaşır. Bu doktrine göre, tefekkür edilecek ve uygulanacak sevgiye dayalı 'dört latif hal' şunlardır:

- 1.) Evrensel Sevgi (Metta): Tüm canlılara koşulsuz sevgi beslemek ve iyi niyetli olmak.
- 2.) Merhamet (Karuna): Acı çeken her canlı varlığa merhamet etmek.
- 3.) Sempatik Sevinç (Mudita): Başkalarının başarı, zenginlik ve mutluluğundan sevinç duymak.
- 4.) Hayatı Bütünüyle Kabul Etmek (Upekkha): Hayatın getirdiklerini huzur ve sukûnetle karşılamak.³⁶⁵

³⁶² Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 307

³⁶³ Günay Tümer, 'Budizm' md, *DİA*, VI, 352

³⁶⁴ Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 321

³⁶⁵ Taşpınar, , 'Dinlerde Sevgi', s. 3

Yaşayan en önemli Budist rahiplerden Thich Nath Hanh, Brahma Vihara'dan (Dört Latif Hal) şu ilkeleri formüle etmiştir:

‘Hayatın yok edilmesinin sebep olduğu acının farkında olarak merhameti yaygınlaştırmaya, insanların, hayvanların ve bitkilerin hayatlarını koruma yollarını öğrenmeye kendimi adadım. Toplumsal adaletsizlik, çalma ve baskının sebep olduğu acının farkında olarak, sevgi dolu insaniyeti yaygınlaştırmaya, insan, hayvan, bitki ve minerallerin iyiliği için çalışmaya kendimi adadım. Gerçekten ihtiyacı olanlarla zamanımı, enerjimi ve maddi kaynaklarımı paylaşarak cömertlik göstermeye kendimi adadım. Düşüncesiz konuşmanın ve başkalarını dinlememenin sebep olduğu acının farkında olarak, sevgi dolu konuşmaya, dikkatlice başkalarını dinlemeyi yaygınlaştırmaya ve bu şekilde başkalarına neşe ve mutluluk getirerek onların acılarını azaltmaya kendimi adadım. Anlaşmazlık, ihtilâf oluşturabilecek, bir topluluğun veya ailenin dağılmasına neden olabilecek sözler sarfetmekten kaçınacağım. Bütün ihtilâfları çözme ve insanların arasını bulma konusunda her türlü çabayı göstereceğim.’

Sonuç olarak diyebiliriz ki, öğretisini, insanın aydınlanması ve ‘Nirvana’ya’ ulaşması için bu dünyanın acılarından kurtulması öğretisi üzerine kuran Budizm, sevgiyi de bu perspektifte ele almaktadır. Nihâi amaç olarak ‘mutlak huzur’ ve ‘evrensel sevgiye’ ulaşmayı amaçlamakta, bu amaca ulaşma yollarını insanlara öğretmekte, böylelikle ‘sevgi’ kavramını dinin en önemli unsuru kılmaktadır.

3.BÖLÜM: KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE ALLAH'IN SEVDİĞİ KUL HASLETLERİ

Bu bölümde, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın sevdiğini belirttiği kul hasletleri, doğrudan 'Allah sever' (اللَّهُ يُحِبُّ) şeklinde gelen ifadeler temel alınarak tesbit edilmeye çalışılacaktır. Allah'ın sevdiği tüm kul özellikleri elbette sadece bu ifadeyle gelen özelliklerle sınırlı değildir. Allah'ın razı olduğunu, velisi olduğunu ifade ettiği kullar da bulunmaktadır. Bu kulları da Allah'ın sevdiği açıktır. Bununla beraber, çalışmamızda incelemeye çalıştığımız 'hubb' kelimesinin fiil sigasıyla 'Allah sever' şeklinde gelen özelliklerin de tesbit edilmesi önemlidir. Çünkü her müslümanın hedefi, Allah tarafından sevilme'dir. Allah'ın sevdiği kul hasletlerini bildiğimizde, kendi davranışlarımızı bu ölçüler içinde değerlendirmeye, düzeltme ve geliştirmeye gayret edebiliriz. Allah'ın sevdiği insanların aynı zamanda ahlaklı insanlar olduğu da açık olduğundan, bu hasletleri öğrenmemiz, müslüman bir kimsenin sahip olacağı ahlâkî prensiplerin tesbiti açısından da faydalı olacaktır. Aşağıda bu hasletler verilirken, Kur'ân'da en çok bahsedilen özellikten başlanarak verilmiş, aynı sayıda geçen özellikler de alfabetik sıraya göre yazılmıştır.

3.1. MUHSİN OLMAK

'Muhsin' kelimesi, 'güzel olmak' anlamındaki 'el-husn' (الحسن) kökünden gelmektedir. Bu kök, kişiye aklî, nefsî ve hissî olmak üzere üç yönden de güzel gelen şeyler için kullanılmakta³⁶⁶ ve türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de 165 ayette geçmektedir.³⁶⁷ Bu kökün if'âl bâbından masdarı olan 'ihsan' kelimesi ise, 'bir işi doğru, iyi, kaliteli yapmak, iyilik yapmak, yardım etmek' anlamlarında kullanılmaktadır.³⁶⁸ İhsan kelimesinin iki temel anlamı bulunmaktadır:

1-) Başkalarına yardım ve iyilikte bulunmak

³⁶⁶ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, I, 234

³⁶⁷ Abdülbâki, *el-Mu'cemul-mufehres*, s. 202

³⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, XIII, 114

2-) Bir işi iyi ve güzel bir şekilde yapmak.³⁶⁹

İf'al bâbının ism-i fâil kalıbı olan 'muhsin' (محسن) kelimesi de, 'yaptığı işi iyi ve güzel yapan, başkalarına yardım ve iyilikte bulunan' anlamlarına gelmektedir.³⁷⁰ İhsan, Kur'ân-ı Kerîm'deki anahtar ahlak terimlerinden biridir. En genel anlamı ile 'iyilik yapmak' demek olan 'ihسان', Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlarında, Allah'a karşı derin hürmet duymayı ve bu hürmetten doğan bütün amelleri içine almaktadır.³⁷¹

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de beş farklı ayette 'muhsin' kullarını sevdiğini bildirmektedir. Bu âyetlerin birincisi şudur:

1-)

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

'Allah yolunda malınızı harcayın da, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın ve hep güzel davranın. Çünkü Allah güzel hareket edenleri sever.'³⁷²

Ebû Davud, Tirmizî, İbn Hibban ve Hakîm'de yer alan bir rivayete göre, Hz. Eyyub el-Ensârî (ra), bu âyeti şu şekilde açıklamıştır: 'Bu âyet, biz ensar topluluğu hakkında inmiştir. Allah bize zafer nasib edip İslâmı muzaffer kılınca, Resulullah'ın (asm) haberi olmaksızın kendi aramızda şöyle konuştuk: 'Allah, Peygamberine zafer nasib edene kadar, biz Ona yardımcı olmak için âilemizi ve mallarımızı terkettik. Mallarımız zâyî oldu. Artık mallarımızın zayi olanını geri almak için çalışsak.' Biz bu şekilde düşünürken, Allah, bizler için gökyüzünden 'Allah yolunda malınızı harcayın da, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın' buyruğunu indirdi. Bu âyete göre tehlike, bizim mallarımızın başında durup o malları geri kazanmaya çalışmamız ve gazayı terketmemiz oluyordu.' Hz. Eyyub el-Ensârî (ra), İstanbul'da şehid edilinceye kadar Allah yolunda cihadı terketmemiştir.'³⁷³

Bu âyetle ilgili olarak Hz. Eyyub el-Ensârî'nin (ra) açıklamasına göre, Allah Teâlâ hangi şart altında olursa olsun kendisinin ve Resûlünün emirlerine uyan, böylelikle yaptığı amelleri güzel kılan, mal ve ailesine duyduğu sevgi, Allah ve Resulüne duyduğu sevginin önüne geçmeyen, bu uğurda uğrayacağı maddi kayıpları

³⁶⁹ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, I, 235

³⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, XIII, 115

³⁷¹ İzutsu, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 293

³⁷² el-Bakara, 2/195

³⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli'l-Kur'ân*, 2/195 hk., III, 590

hoşnutlukla kabullenen kullarını ‘muhsin’ olarak nitelendirmekte ve bu kullarını sevdiğini bildirmektedir.

Allah Teâlâ’nın ‘muhsin’ kullarını sevdiğini bildirdiği ikinci âyet şu şekildedir:

2-)

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

‘O müttakîler ki bollukta da, darlıkta da Allah yolunda harcarlar, kızdıklarında öfkelerini yutar, insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyi davrananları sever.’³⁷⁴

Bu âyette, ‘müttakî’ kulların aynı zamanda ‘muhsin’ olarak nitelendirildiğini görmekteyiz. Allah Teâlâ üç davranış şeklinden bahsetmekte, bu davranış şekillerini uygulayan kullarını ‘müttakî ve muhsin’ olarak nitelendirmekte ve onları sevdiğini belirtmektedir. Bu ‘muhsin’ kulların özellikleri aşağıdaki gibidir:

A-) Bolluk zamanında da, darlık zamanında da Allah için harcamak:

‘Bollukta da, darlıkta da Allah yolunda harcarlar’ ibâresinden kastedilen mana, fakirlik ve zenginlik, kolaylık ve zorluk, mutluluk ve hüzn zamanlarında insanlar için harcamayı bırakmamaktır.³⁷⁵

B-) Kızdığı zaman öfkelerini yutmak:

‘Öfkelerini yutanlar’, öfkelenedikleri zaman susan, sözlü veya fiili olarak öfkelerini belli edecek herhangi bir şey yapmayanlardır.³⁷⁶ ‘Onlar, zarar gördüğü kimselere karşı kudreti bulunduğu halde intikam almaya kalkışmayan, sabreden kimselerdir.’³⁷⁷

Resulullah (asm) bir hadisinde şu şekilde buyurmaktadır: ‘Allah, öfkesinin gereğini yerine getirebilecek güçte olduğu halde öfkelerini yutan kimsenin kalbini, emniyet ve imanla doldurur.’³⁷⁸

Resulullah’ın (asm) bir başka hadisi de şu şekildedir: ‘Güçlü kimse, güreşte hasmını yenen değildir. Güçlü kimse, kızdığı zaman nefesine hâkim olabilir.’³⁷⁹

³⁷⁴ Âl-i İmran, 3/134

³⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/134 hk., IX, 364

³⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/134 hk., IX, 365

³⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/134 hk., II, 409

³⁷⁸ Ebû Dâvud, Edeb 3

³⁷⁹ Buhârî, Edeb 76

Hz. Âişe'yi (r.a.) bir hizmetçisi öfkelenmiştir. O da 'Takva ne güzeldir. Öfke sahibine intikam alma fırsatını vermez' demiştir.³⁸⁰

C-) İnsanları affetmek: 'İnsanları affedenler', yapılan düşmanlığın karşılığını verebilme güçleri olduğu halde, kendilerine kötülük yapanlara hoşgörülü davranıp bağışlayanlar demektir. Bu da, nefsin dizginlenmesine bağlıdır. Güçlü bir kişilik, kuvvetli bir irade gerektirir. Öfkeyi yenmekten daha üstün bir basamaktır.³⁸¹

Hz. Aişe (r.a) şöyle buyurmuştur: 'Resulullah (asm), Allah yolunda cihad haricinde ne bir kadına, ne bir hizmetçiye, ne de herhangi bir kimseye eliyle vurmadı. Kendisine kötülük yapan kimseden intikam almaya kalkışmadı. Yalnız Allah'ın haram kıldığı şeyler yapılıncaya, o haramı yapandan Allah adına intikam alırdı.'³⁸²

Hayatıyla tüm müslümanlara örnek ve rehber olan Resulullah (asm), ömrü boyunca kendisine yapılan hata ve haksızlıkları affetmiştir. Aşağıdaki örnek de, O'nun (asm) düşmanlarına karşı bile ne kadar hoşgörülü, affedici davrandığını ve bu yolla insanların sevgisini kazanarak onların islamla şereflenmelerine vesile olduğunu bize göstermektedir:

Kureyşli müşrikler müslümanlara eziyetlerini çok artırınca, Resulullah (asm), Taif'e gitmeye ve orada İslam dinini tebliğ etmeye karar verdi. Fakat Taif ileri gelenleri Resulullah'ın (asm) gelişini hoş karşılamadılar, bir misafire yapılmayacak kabalıklar yaptılar. Taif'den ayrılırken, ileri gelenlerin kışkırtmasıyla Resulullah (asm), halk tarafından taşlandı. Öyle ki mübarek ayakları, kanlar içinde kaldı. Taif'den üzüntü içinde Mekke'ye dönerken, Hz. Cebail (as) kendisine gelerek, Allah'ın dağlar meleğini emrine verdiğini söyledi. Dağlar meleği de, kendisine gelerek, eğer isterse iki dağı Taif'lilerin üzerine yıkarak onları helak edebileceğini bildirdi. Buna Resulullah (asm), şöyle cevap vermiştir: 'Hayır bunu istemem. İsteğim, Allah'ın onların neslinden kendisine ibadet eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan bir nesil yaratmasıdır.'³⁸³

Gönlü insanlara sevgi ve merhametle dolu olan Allah Resul'ü (asm), bütün insanlara hatta düşmanlarına bile her zaman affedici ve hoşgörülü olmuştur. Bir

³⁸⁰ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-munîr*, 3/134 hk., IV, 88

³⁸¹ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-munîr*, 3/134 hk., IV, 88

³⁸² Müslim, *Fedâil* 20

³⁸³ Müslim, *Cihad* 39

hadisinde şöyle buyurmaktadır: ‘Sadaka, malı azaltmaz. Allah, affeden kulun ancak izzetini artırır. Allah için tevâzu gösteren kimseyi, Allah yüceltir.’³⁸⁴

Bu âyetin bildirdiğine göre Allah, kötülüğe iyilik ve ihsanla karşılık verenleri sever. Bu üç şekilde olur: Kötülük yapana iyilik yaparak veya o kötülüğüne misliyle karşılık vermeyerek (böylelikle onu, dünyada başına gelecek bir zarardan korumuş olur) veyahut ahirette alacağı hakları affederek.³⁸⁵ Ayrıca bu âyet, başkalarına iyilik yapmanın tüm yollarını göstermektedir: Başkasına iyilik yapmak (ihsan) ya ona fayda vermek veya ondan zararı gidermek suretiyle olur. Başkasına faydalı olmak, âyetle ‘Onlar darlıkta da, bollukta da infak ederler’ kısmı ile ifade edilmiştir. Başkasından zararı gidermek dünyevî olursa kötülüğe kötülükle karşılık vermemekle olur ki, bu durum âyetle ‘kızdıkları zaman öfkelerini yutarlar’ kısmı ile ifade edilmiştir. Başkasından zararı gidermek uhrevî olursa, ahiretteki alacağını helal etmekle olur, bu da âyetle ‘başkalarının kusurlarını affederler’ kısmıyla anlatılmıştır.³⁸⁶

Âyetle yeralan ‘el-muhsinîn’ (الْمُحْسِنِينَ) kelimesindeki ‘belirlilik takısı’ (lâm-ı ta’rif) eğer cins içinse, bu âyetle yer alan güzel davranışlar da dahil olmak üzere tüm güzel davranışları Allah’ın sevdiğini, eğer ahid içinse, sadece bu âyetle yer alan güzel davranışları Allah’ın sevdiğini ifade eder.³⁸⁷

Allah Teâlâ’nın ‘muhsin’ kullarını sevdiğini bildirdiği üçüncü âyet aşağıdaki gibidir:

3-)

فَاتِيهِمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

‘Allah’da onlara hem dünya mükafatını, hem de o güzelim âhiret mükafatını verdi. Allah elbette muhsinleri, hep iyi davrananları sever.’³⁸⁸

Bu âyetten önce gelen âyetlerde, Uhud savaşında müslümanların durumundan bahsedilmektedir. Şöyle ki, Uhud savaşı esnasında Resulullah (asm), okçu birliğine kendisinden emir gelmedikçe yerlerinden ayrılmamalarını söylemişti. Bununla beraber, savaş esnasında Allah Resul’ünün (asm) kâfırları bozguna uğrattığını düşünen okçu birliği, ganimet elde etmek için yerlerini terkederek savaş meydanına

³⁸⁴ Müslim, Birr 19

³⁸⁵ Zuhayli, *et-Tefsîru’l-munîr*, 3/134 hk., IV, 88

³⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 3/134 hk., IX, 366

³⁸⁷ Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-tevîl*, 3/134 hk., I, 181

³⁸⁸ Âl-i İmran, 3/148

koştu. Okçuların yerlerini terkettiklerini gören ve Uhud savaşında müşrik saflarında komutan olarak yer alan Hz. Halid bin Velid (ra), müslümanların üzerine hücum ederek birliklerini dağıtmış, onlara ağır kayıplar verdirmiştir. Bu arada Resulullah'ın (asm) şehid edildiği yalanı da müslümanlar arasında yayılmış ve müslümanların morali iyice bozulmuştu. Bazıları savaş meydanından kaçmaya başlamışlardı.³⁸⁹ Daha sonra Allah Teâlâ, müslümanlara, geçmiş peygamber ve ümmetleri misal vererek onların çok daha kötü durumlarla karşılaştıklarını, buna rağmen hak davalarından ve savaştan kaçmadıklarını, müslümanların da onlar gibi olması gerektiğini söylemektedir.³⁹⁰ Bu kimseler, Allah yolunda karşılaştıkları sıkıntı ve eziyetler karşısında sabretmişler, kaçmamışlar ve ölümden korkmamışlardır. Bilakis böyle durumlarda Rab'lerine yönelip O'ndan kendilerinin hata ve kusurlarını bağışlamasını, düşman karşısında mağlup olmamak için ayaklarını sabit kılmasını ve kafirlere karşı kendilerini zafere ulaştıracak bir yardım lütfetmesini istemişlerdir.³⁹¹ Allah Teâlâ da, bu güzel insanlara hem dünyevî başarı ve kazançlarını vermiş, hem de âhiret mükafat ve nimetlerinin en güzelini ihsan etmiştir. Zira Allah Teâlâ, sadece gelip geçici dünya nimetlerini düşünmeyen, hem iyi hem de zor zamanda, üzerine düşen görevleri, büyük bir sabır ve metanetle, karşılığını yalnızca Allah'dan bekleyerek, eksiksiz bir şekilde yerine getirmeye çalışan, ortaya çıkan olumsuz durumlarda büyük bir güven ve ümitle tekrar Rabbine yakaran kimseleri sevmektedir.³⁹²

Allah'ın 'muhsin' olarak nitelendirdiği bu kullarına 'dünya mükafatı' vermesi; Allah'ın yardımı, ganimet, düşmana karşı zafer, güzel bir şöhret, iman nuru ile kalplerin huzur bulması, kalpteki şüphelerin giderilmesi, günah ve kötülüklerin affedilmesidir. Âhiret sevabı ise şüphesiz cennet ve içindeki lezzetler, sevinçler ve faydalardır. Allah Teâlâ, bu kulların cennetteki mükâfatlarının ne kadar büyük olduğuna dikkat çekmek için 'o güzelim âhiret mükâfatı' tâbirini kullanmış, dünya mükafatını, azlığı, zararlarla karışık oluşu ve fâniliği sebebiyle bu şekilde vasıflandırmamıştır.³⁹³

³⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/142 hk., IX, 382

³⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, 3/147 hk., IV, 228

³⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, 3/147 hk., IV, 231

³⁹² Muammer Erbaş, 'Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler', B.D.Ü.İ.F., *Elmi Dergisi*, Nisan, 2009

³⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/148 hk., IX, 382

Âyette geçen, Allah'ın 'muhsin' olarak nitelendirip sevdiğini bildirdiği kulların genel özelliklerine bakıldığında, bu kulların başladıkları her işe öncelikle işledikleri büyük ve küçük günahlardan tevbe ederek başladıkları görülmektedir. Tevbe ve istiğfardan sonra Rab'lerinden, başladıkları işte ayaklarını sâbit kılmasını istemişlerdir ki, bu da Allah'ın onların kalplerindeki korkuyu ve gönüllerindeki şüpheli düşünceyi yok etmesiyle olur. Daha sonra da Allah'dan kâfir topluluklarına karşı kendilerine zafer getirecek bir yardım istemişlerdir.³⁹⁴

Allah'ın 'muhsin' kullarını sevdiğini bildirdiği dördüncü âyet şudur:

4-)

فِيمَا نَقُصُّهُمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَأَعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

‘İşte o Yahudileri, verdikleri kesin sözü bozduklarındandır ki lânetledik, onların kalplerini katılaştırdık. Böylece onlar kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler. Kendilerine tebliğ edilen hususlardan pek çoğunu unuttular. Onların pek azı hariç olmak üzere, onlar tarafından devamlı olarak hainlik görürsün. Yine de sen onları affet, aldırma. Çünkü Allah iyilik edenleri sever.’³⁹⁵

Bu âyet, doğru yolda yürüyeceklerine dair Allah'a kesin söz veren fakat O'nun emir ve yasaklarına uymayan yahudiler hakkında inmiştir. Resulullah (asm), Medine etrafında bulunan üç yahudi kabilesine (Benî Kaynuka, Benî Nâdir, Benî Kureyza) her zaman iyi davranmıştır. Medine'ye hicret ettikten sonra onlarla ‘Medine Vesikası’ olarak bilinen bir barış anlaşması yapmış, barış içinde yaşamak üzere sözleşmiştir. Onlar da, Resulullah'a (asm) karşı savaşmayacak, düşmanlarına destek vermeyeceklerdi. Bu şekilde davrandıkları takdirde canları ve malları emniyet içinde bulunacak, tam bir hürriyetten faydalanacaklardı. Ancak yahudiler ahitlerini bozdular, Hz. Peygamber'e (asm) hâinlik ettiler. Kureyş kampına katıldılar ve müslümanlara karşı savaşta, müşrik araplarla ortak hareket ettiler. Hz. Peygamber de, (asm) onları Medine civarından uzaklaştırmakla yetindi. Hâinliklerine, anlaşmayı bozmalarına karşın onları cezalandırmadı.³⁹⁶

Âyet, kendilerine dosdoğru yol gösterildikten sonra bu yolda yürüyeceklerine dâir Allah'a kesin söz veren fakat O'nun emir ve yasaklarına uymayanların, doğru yolu bulmuşken ondan sapmış ve onu yitirmiş olacaklarını, bu sebeple büyük bir

³⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/148 hk., IX, 379

³⁹⁵ el-Mâide, 5/13

³⁹⁶ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-munîr*, 5/13 hk., VI, 127-128

hataya ve helâke düşeceklerini ifade etmektedir. Nitekim İsrâiloğulları'nın büyük çoğunluğu da zaman içerisinde ihtiraslarına yenik düşerek ahitlerini bozdular ve Allah'a verdikleri sözü yerine getirmedi. Bu yüzden Allah, onları lânetledi, rahmetinden uzaklaştırıp gazâbına uğrattı. Yapıp ettikleri yüzünden kalpleri katılaştı. Artık yapılan nasihatler, verilen öğütler onlara tesir etmez oldu. Dünya tutkusu, ruhlarını o derece sardı ki, Allah katındaki sorumluluklarını unuttular ve istediklerini yapabilmek için Allah'ın kelâmını tahrif etmeye, değiştirmeye ve keyiflerine göre yorumlamaya başladılar. Bu davranış bozukluğu, nesilden nesile intikal ederek devam etti ve Hz. Peygamber (asm) zamanında da kendini gösterdi. Nitekim Medine yahudileri, Resulullah'ın (asm) varlığını ortadan kaldırmak için –düşmanla işbirliği dâhil- her türlü tuzağı kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Buna rağmen Hz. Peygamber'e (asm) onlara iyi davranması ve onları affetmesi emredilmiştir.³⁹⁷

Âyette geçen, Yahudilerin Allah'a verdikleri 'kesin sözün' detayları şu şekildedir: Yüce Allah, İsrâiloğulları'ndan Peygamberi Hz. Musa (a.s.) aracılığıyla, Allah'ın kendileri için seçmiş olduğu şeriatlerinin yer aldığı Tevrat gereğince amel edeceklerine dâir söz almış, onlarla şu ilâhî ahdi yapmıştı. 'Andolsun eğer namazı dosdoğru kılar, nefislerinizi arındırıp temizler, mallarınızın zekâtını verir, Musâ'dan sonra sizlere gönderilecek peygamberlerime iman eder, sizlere getirecekleri vahiyde onları doğrular, onlara yardımcı olup düşmanlarına karşı onları himaye ederseniz, Ben de sizin günahlarınızı affedip bağışlayacağım. Sizleri cennetime sokacağım.'³⁹⁸ Âyette geçen yahudilerin 'kesin sözü bozmaları' ise şu hususlarda olmuştur: 1-) Peygamberlerini yalanlayıp, öldürmüşlerdir. 2-) Hz. Muhammed'in (asm) hak peygamber olduğu kendilerince bilindiği halde bunu gizlemişlerdir. Âyette geçen 'hâine' (حَائِنَةٌ) kelimesi bir sıfat olup buna göre manası, 'Sen onlardan hâin bir grup, hâin bir kimse ya da hâin bir işle dâima karşılaşacaksın' anlamına gelmektedir. Yine âyette bahsedilen 'onların pek azı hâriç' ifâdesi, küfür üzere kaldıkları halde ahitlerine vefa gösteren, sözlerinde hâinlik etmeyen kimseler hakkındadır.³⁹⁹

Yahudilerin 'kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif etmeleri', kelimeleri ya takdim, te'hir, fazlalık ve eksiklik ile tahrif ya da asıl maksatlarından başka manalara te'vil etmeleri suretiyle olmuştur.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/13 hk., II,185-187

³⁹⁸ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-munîr*, 5/13 hk., VI,121

³⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/13 hk., XI,324

⁴⁰⁰ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-munîr*, 5/13 hk., VI,125

Sonuç olarak, İsrâiloğulları'nın tüm düşmanca ve haince tavırlarına karşın Resulullah'ın (asm) şahsında tüm müslümanlara emredilen şey, onların yaptıklarını affetmek, kötülüklerini bağışlamak ve onlara iyi davranmaktır. Şüphesiz Allah, affeden, kötülük yapanları bağışlayan iyi kimseleri sever ve bu iyilikleri karşısında onları mükâfatlandırır. İşte bizzat yardım ve zafer de budur. Seleften bazıları şöyle demiştir: 'Sana kötülük yaparak Allah'a âsi olan kimseye karşı, senin iyilik yaparak Allah'a itaat etmen kadar güzel bir şey olamaz. Umulur ki bu şekilde, onların kalbi seni sever, Allah onlara hidayet nasib eder de hak üzere bir araya gelirler.'⁴⁰¹

Allah'ın 'muhsin' kullarını sevdiğini bildirdiği beşinci ve son âyet de şu şekildedir:

5-)

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا
ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

'İman edip iyi ve yararlı işler yapanlara, bundan böyle Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve imanlarında sebat ile iyi ve yararlı işlerine devam ettikleri, sonra takvâları ve imanları tam sağlamlaşıp kökleştiği, daha sonra da bu takvâ ile beraber, başkalarına iyilik eden ve her yaptığını güzel yapan ihsan mertebesine erdikleri takdirde, daha önce yiyip içtiklerinden dolayı kendilerine bir vebal yoktur. Allah da böyle güzel davrananları sever.'⁴⁰²

Rivâyete göre içkiyi haram kılan ayet indikten sonra sahabe, 'Bizim kardeşlerimiz, Uhud günü içki içtiler, daha sonra şehid edildiler. Onların durumu ne olacak?' diye sordular. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur ki, manası da şu şekildedir: 'Bu hususta onlara bir günah yoktur, çünkü onlar içkiyi helal olduğu bir zamanda içmişlerdi.'⁴⁰³

Âyette takva kelimesi, üç kere geçmektedir. İlk geçtiği yerde, Allah ve Resul'ünün (asm) emrettiği ve yasakladığı şeyleri kabul etmek, ikinci geçtiği yerde, tüm bu hususlarda itaate devam etmek, üçüncü geçtiği yerde de, Allah'ın razı olduğu nafîle ve güzel şeyleri işlemek anlamına gelmektedir.⁴⁰⁴ Ayrıca burada takvanın kişisel, toplumsal ve ilâhî boyutundan da bahsedilmiş olmaktadır: Kişinin kendisine karşı takvalı olması, vicdan muhasebesi yaparak inandığından emin olması, çevresine

⁴⁰¹ Zuhayli, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 5/13 hk., VI, 127

⁴⁰² el-Mâide, 5/93

⁴⁰³ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 5/93 hk., XII, 424

⁴⁰⁴ Taberî, *Câmiu 'l-beyân an tevîli 'l-Kur'ân*, 5/93 hk., X, 576

karşı takvalı olması, imana dayalı iyi davranışlar sergilemesi, Allah’a karşı takvalı olması da, ihsan mertebesine yükselme çabası ile olur. Âyetteki iman, salih amel, takva ve ihsan kavramlarıyla ilgili tekrarlar, imanın güçlenerek varlığını korumasını, tökezlemeler olsa da derhal imanın etkisiyle itaate, samimi kulluğa dönülmesini, Allah ile ilişkinin ihsan boyutuna ulaşabilmesi için sürekli çaba sarfedilmesini teşvik ve telkin maksadı taşımaktadır. Günah ile takva arasında zıt bir ilişki bulunmaktadır. Şayet kişi, inancını, davranışlarını ve Allah’a layık kul olma iradesini kontrol altında tutabiliyorsa günaha girme riski asgari düzeye inmiş olacak, bu bilinci koruduğu sürece dünya nimetlerinden yararlanması, onun âhiret hayatını tehlikeye sokmayacaktır.⁴⁰⁵ Âyete göre ihsan sahibi muttakî bir kul, salih amel işleyen muttakî bir kula göre daha faziletlidir.⁴⁰⁶

Yukarıda zikredilen beş âyete bakıldığında, Allah Teâlâ’nın sevdiğini bildirdiği ‘muhsin’ kullarında şu özelliklerin olduğu görülmektedir:

- İman etmek
- Yararlı işler (amel-i salih) yapmak.
- Takva sahibi olmak.
- Mal ve ailesine duyduğu sevgi, Allah ve Resûl’üne duyduğu sevginin önüne geçmeyip Allah yolunda mal infak etmek.
- Her türlü koşulda Allah için maddî, manevî infakta bulunmak.
- Öfkesini göstermemek.
- İnsanları affetmek.
- Bir işe başlarken, yaptığı günahlardan dolayı Allah’a istiğfar edip başarılı olmak için dua etmek.
- Kendisine düşmanlık edenin yaptığı kötülükleri affedip düşmanına iyi davranmak.

Resulullah da (asm) meşhur ‘Cibril hadisinde’ ihsanı şu şekilde tarif etmektedir: ‘İhsan, Allah’ı görüyormuşcasına O’na ibadet etmendir. Sen O’nu görmesen de, şüphesiz ki O, seni görmektedir.’⁴⁰⁷ Şu halde ihsan, İslâmın kemâlindendir. Allah katında güzel olan bir işi, lâıkiyla, gereği gibi yapıp o işin, o amelin özündeki güzelliği, dış güzelliğiyle süsleyip ortaya koymak demektir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/93 hk., II, 270-271

⁴⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’ân*, 5/93 hk., VI, 297

⁴⁰⁷ Buhârî, *İman* 37

⁴⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/112 hk., I, 386

‘İhsan’, bütün farzları yerine getirmek, kendin için istediğin şeyleri diğer insanlar içinde istemek, mümin bir kişinin imanının daha çok artmasını, kâfir bir kimsenin müslüman olmasını arzu etmek, yaptığın işi ihlasla yapmaktır.⁴⁰⁹

Sonuç olarak Allah Teâlâ, iman eden, sâlih amel işleyen, takva sahibi, muhsin kullarını sevmektedir. En genel tâbiriyle ‘Allah rızasını düşünerek başkasına güler yüzle bakmaktan, tüm insanlığı zulüm ve küfürden kurtarmak için çalışmaya kadar’ yaptığı tüm işleri en güzel şekilde yapmak, bu işleri yaparken aynı zamanda güzel hareket etmek demek olan ‘ihsan’, İslâmın en önemli sevgi kaynaklarından bir tanesidir. Çünkü genel olarak bakıldığında, iyilik ve güzellik arttığında sevgi artmakta, iyilik ve güzellik azaldığında da sevgi azalmaktadır.

3.2. ADALETLİ OLMAK

‘Muksid’ kelimesi, ‘adaletli olmak’ anlamındaki ‘القسط’ kökünden gelmekte olup ‘adaletli olan kimse’ demektir.⁴¹⁰ Bu kök, ‘başkasının payını adaletli ve insafli bir şekilde vermek’ anlamına gelmektedir.⁴¹¹ Adâlet ise düzeltmek, eğri bir yoldan doğru bir yola koymak, eşit, muâdil, dengede olmak, dengede tutmak, ölçülü olmak, haddi aşmamak anlamlarına gelmektedir.⁴¹²

Adâlet, genel anlamda istikâmet üzere olmak demektir. Dini olarak ise, dinin yasak kıldığı şeylerden sakınmak suretiyle doğru yol üzere bulunmaktır.⁴¹³ Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de, üç farklı âyette âdil kullarını sevdiğini bildirmektedir. Bu âyetlerin birincisi şudur:

1-)

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّخْتِ فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا
وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

‘Yalan dinlemeye çok meraklı, haram yemeye pek düşkünlüdürler. Sana gelirlerse ister aralarında hükmet, istersen hükmetmekten geri dur! Geri durursan onlar sana asla bir zarar veremezler. Şayet hükmedersen, aralarında adaletle hükmet! Çünkü Allah âdilleri sever.’⁴¹⁴

⁴⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/90 hk., XX, 263

⁴¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, VII, 377

⁴¹¹ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, II, 241

⁴¹² İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, XI, 430

⁴¹³ Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Tâ’rifat*, Dâru’l-kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1985, s. 191

⁴¹⁴ el-Mâide, 5/42

Yahudilerden bir grup, Hz. Peygamber'e (asm) götürmek istedikleri bir dava hakkında münafıklarla istişare ederek Hz. Peygamber (asm) onların isteklerine uygun bir şekilde hüküm verirse kabul edilmesini, aksine hüküm verdiği takdirde reddedilmesini kararlaştırmışlardı. Yahudiler ve münafıklar, öteden beri Hz. Peygamber'in (asm) aleyhinde bağınazca tavırlar sergiliyor, haince tuzaklar kuruyor, bilerek gerçekleri saptırıyor, yalan, hile, aldatma ve benzeri yollarla O'nu (asm) başarısızlığa uğratmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu tür münafıkların daima bulunabileceğine işaret etmek ve gerçek müminlerin bunlara karşı uyanık olmalarını sağlamak için Allah, bunların şahıslarını değil vasıf ve özelliklerini tanıtmaktadır. Bunların yalan dinlemeye çok meraklı, haram yemeye alışkın oldukları özellikle kendilerinden rüşvet aldıkları kişiler lehine yalancı şahitliği kabul ettikleri vurgulanmakta, böylelikle haksız karar veren yahudi hâkim ve hakemlere işaret edilmektedir.⁴¹⁵ Yahudilerin dava hakkında hüküm vermesi için Hz. Peygamber'e (asm) başvurmaları, adaletin tecellisi için değil, sırf kendi arzularına göre bir hüküm bulmak içindi. Âyet, onların samimiyetsizliğini bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Zira onların davalarını -içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat'ı bırakıp- peygamber olduğuna inanmadıkları Hz. Muhammed'e (asm) getirmeleri, kendi kitaplarına olan imanlarının ne derece asılsız olduğunu sonra Hz. Peygamber'in (asm) verdiği hükme razı olmayıp ondan yüz çevirmeleri de kendi isteklerinden başka hiçbir şeye samimi olarak inanmadıklarını göstermektedir.⁴¹⁶

Sonuç olarak Yahudiler, ellerinde Tevrat olduğu halde Resulullah'ın (asm) hükmüne başvurmuşlar sonra bu hükmü kabul etmeyip (hak ve gerçek olduğunu bildikleri halde) kendi çıkarlarına uygun olan bâtıl bir hükmü kabul etmişlerdir. Bu olayda yahudilerin cehalet ve inadları üç şekilde ortaya çıkmıştır:

A-)Kendi kitaplarının hükmünü kabul etmediler.

B-)Hak olmadığına inandıkları bir kimsenin hükmüne başvurdular.

C-)Resulullah'ın (asm) hükmüne başvurdıkları halde bu hükmü de kabul etmediler.⁴¹⁷

Yahudilerin Resulullah'ın (asm) hükmüne başvurmadaki gayeleri, doğruya ulaşmak değil O'nu (asm) yanıltarak kendi çıkarlarına uygun yanlış bir hüküm vermesini sağlamaya çalışmak olmuştur. Eğer amaçları doğruya ulaşmak olsaydı

⁴¹⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/41-42 hk., II, 219-221

⁴¹⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/43 hk., II, 222

⁴¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/44 hk., XI, 358

zaten ellerinin altında bulunan Tevrat'ın ya da Resulullah'a (asm) başvurduktan sonra O'nun (asm) hükmüne razı olurlardı. Resulullah (asm), böyle bir durumda tam adaletle hükmetmiştir. Bir müslüman da, hüküm vermesi gereken durumlarda, öfke ve kin duyma, nefret etme, etki altında kalma, intikam alma, gönül kazanma gibi adaletle karar vermesini engelleyen duyguların etkisinde kalmamalı, Kur'ân-ı Kerîm'in koyduğu kanunlar çerçevesinde âdil olmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ, her şart altında adaletten ayrılmayan kullarını sevmektedir.

Allah Teâlâ'nın âdil kullarını sevdiğini bildirdiği ikinci âyet de şu şekildedir:

2-)

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

‘Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle vuruşursa, onların aralarını bulun. Buna rağmen biri öbürüne saldırırsa, bu saldıran tarafla, Allah'ın emrine dönünceye kadar siz de vuruşun. Döndüğü takdirde aralarını hakkaniyetle düzeltin ve hep âdil olun, çünkü Allah âdil davrananları sever.’⁴¹⁸

Âyet’e, ‘eğer iki topluluk’ diye tesniye ile başlanıldığı halde fiilde, ‘ikisi vuruşurlarsa’ denilmeyip çoğul sigası ile ‘onlar vuruşurlarsa’ buyurulmuştur ki, böylelikle az olarak başlayan bir savaşın bastırılmadığı takdirde genişleyeceği hatırlatılmaktadır. Bunun için derhal iki grubun arasını düzeltmek, nasihat etmek, şayet bir şüphe varsa onu gidermek, yoksa Allah'ın hükmüne çağırarak barıştırmak gereklidir. Barış teşebbüsü yapıldığı, şüphe varsa giderildiği halde gruplardan biri barışa yanaşmayıp haksızlıkla üste çıkmaya kalkıştırsa o zaman, saldırgan grupla Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşmak gereklidir. Eğer saldıran grup, savaşı bırakırsa bu takdirde her hususta adalet ve hakkaniyeti gözeterek her hak sahibine haktan hissesini vermek, saldırı ve zulümden kaçınmak gereklidir.⁴¹⁹ Müslümanlar, birbirlerinin kardeşi olup inanan kimselere yakışan şey, kardeşler arasında ayrım yapmak değil, tam tersine hepsine adalet ve eşitlikle yaklaşmaktır.⁴²⁰

Allah Teâlâ'nın âdil kullarını sevdiğini bildirdiği üçüncü âyet de şu şekildedir:

لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الدِّينِ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ

⁴¹⁸ el-Hucûrât, 49/9

⁴¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 49/9 hk., VII, 79

⁴²⁰ Erbaş, ‘Kur'ân-ı Kerîm’de Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler’, s. 42

‘Dininizden ötürü sizinle savaşmayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmeden, adalet ve insaf gözetmeden menetmez. Çünkü Allah âdil olanları sever.’⁴²¹

Allah Teâlâ, müslümanlara, kendileriyle barış içinde geçinen, din hususunda savaşmayan, yurtlarından çıkarmayan gayr-ı müslimlere karşı sıla-i rahim, komşuluk, misafir etme gibi iyilik ve hayırları yapmayı yasaklamamaktadır. Aynı şekilde sözünde durma, emaneti yerine getirme, satın alınan şeylerin parasını eksiksiz ödeme gibi onların hakkı olan şeyleri vermekten de men etmemektedir. Çünkü Allah, âdil davrananları sever ve onlardan razı olur.⁴²² Âlimlerin çoğunluğuna göre, âyette geçen ‘sizinle savaşmayan’ ibaresiyle kastedilenler, Resulullah’la (asm) savaşmamak ve düşmanlarına yardım etmemek hususunda O’nunla (asm) anlaşma yapmış olanlardır.⁴²³

Yukarıda yer alan âyetlere toplu olarak bakıldığında, Allah Teâlâ’nın, iletişimde bulunduğu insanlara duyduğu (olumlu ya da olumsuz) herhangi bir duygusunun etkisinde kalmayarak, O’nun koyduğu kanunlar çerçevesinde, adaletle hareket eden müminleri sevdiği sonucuna ulaşılabilir. Resulullah da (asm), hayatı boyunca söz ve davranışlarıyla hep adalet örnekleri sunmuştur. Bir hadis-i şerîfi şu şekildedir: ‘Sizden öncekilerin helak olma sebepleri şuydu: Onlardan asil bir kimse hırsızlık yaparsa onu cezalandırmaz bırakırlar, fakir ve kimsesiz bir kimse hırsızlık yaptığında ise ona ceza uygularlardı. Allah’a yemin ederim ki, Muhammed’in kızı Fâtıma hırsızlık yapmış olsaydı muhakkak onun da elini keserdim.’⁴²⁴

Hz. Ömer’in (r.a.) halifelik döneminde, Basra valisi Hz. Ebu Musa el-Eşari’ye (r.a.) yazdığı mektup da, âdil olmanın temel kurallarını içermektedir: ‘Sana sunulan delilleri dikkatlice incele. Şunu iyi bil ki: Uygulamaya konulmayan bir haktan söz etmek faydasızdır. İnsanlarla birlikteyken, onlarla görüşürken ve haklarında hüküm verirken onlara eşit davran ki, hiçbir nüfuzlu kimse, senin onu kayıracağın kuruntusuna kapılmasın ve hiçbir zayıf da, senin adaletinden ümid kesmesin.’⁴²⁵

⁴²¹ el-Mümtehine, 60/8

⁴²² Zuhayli, *et-Tefsîru’l-munîr*, 60/8 hk., XXVIII, 135

⁴²³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 60/8 hk., XXIX, 525

⁴²⁴ Buhârî, Hudud 11

⁴²⁵ İbn Kayyım, *İlâmu’l-muvakkı’în*, Dâru’l-cîl, Beyrut 1973, I, 85

Yine Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ebu Musa el-Eşari'ye (r.a.) yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: 'Daha önce verdiğin bir hükmün yanlışlığını anlar ve doğru hükmü bulursan hiçbir şey, seni hakka dönmekten alıkoymasın ve aynı konuda yeni bir karar vermene engel olmasın. Şunu bil ki; hakka dönmek, batılda ısrar etmekten hayırlıdır.'⁴²⁶

En genel anlamıyla adalet, herşeyi layık olduğu yere yerleştirmek, hakkı yerine koymaktır ki; azgınlığın, başka bir ifade ile haksızlık ve zulmün zıddıdır. Adalet; insaf, haklılık ve doğruluk manalarını kapsayan bir denkleştirmedir. Terazinin dili gibi aşırılık ve ihmalkarlık arasındaki birleşme noktasıdır. Adalet, kâinatın nizamıdır. Amel ve ibadette vacip gibi sayılan ahlâkî bir fazilettir. Şüphe yok ki, her hakkın başı Yüce Allah'ın hakkı olan ilahlık haklarıdır. İlahlık haklarının birincisi ise Allah'ın birliğine inanmaktır. Bundan dolayı adaletin başı, Allah'ın birliğine inanmaktır.⁴²⁷ Adalet, başkalarının gelişi güzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen tutarlı bir doğruluk, ruhî bir denge ve ahlâkî bir olgunluktur.⁴²⁸ Dengenin ayrılmaz bir parçası olan orta yolu izlemenin, her şeyi yerli yerinde, vakti zamanında, israf ve cimrilik yapmaksızın, öne almaksızın veya geciktirmeksizin, olması gerektiği ölçü ve biçimde kullanmak ve yapmak demektir.⁴²⁹

Sonuç olarak adaletin en temel ilkesi, Allah'ın birliğine inanmak daha sonra da Allah'ın koyduğu kanunlar çerçevesinde insanlara eşit davranmaktır. Allah'ın birliğine, O'nun kitabı ile Resul'üne (asm) inananlar, O'nun koyduğu temel ve evrensel adalet ilkelerinin neler olduğunu bilir, bu ilkelere göre hareket eder, gerçek adalet temsilcileri olarak yaşar ve Allah Teâlâ'nın sevdiğini bildirdiği kullar arasına girerler.

3.3 TAKVÂ SAHİBİ OLMAK

Takvâ kelimesi, 'VKY' (و-ق-ي) kökünden gelmektedir. Fiili, 'vekâ' (وقي) masdarı, ' vikâyetün'dür (وقيّة). Kelimenin masdar hali, 'bir şeyi korumak, muhafaza etmek' anlamlarına gelmektedir.⁴³⁰ 'Müttakî' (متقي) kelimesi, vekâ' (وقي) kökünden, iftiâl babından ism-i fâil kalıbı olup 'takvâ sahibi kimse' demektir. Kelimenin kökünde, 'bir şeyi, kendisine eziyet ve zarar veren başka bir şeyden

⁴²⁶ Serahsî, Muhammed bin Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-mârif, Beyrut, XVI, 60

⁴²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 16/90 hk., V, 280

⁴²⁸ M.Kemal Atik, 'Güvencemiz Adalet', *Diyanet İlmi Dergisi*, 1996, sy. 71, s. 44

⁴²⁹ İbn Arabî, *Allah Kimleri Sever?*, s. 59

⁴³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, XV, 401

korumak' anlamı da bulunmaktadır. Takvâ, şer'î olarak, nefsin kendini, günaha sokan şeylerden koruması olup bu da dinen sakıncalı olan şeylerden korunmakla olur. Kişi, sakıncalı şeyleri terketmenin yanında bazı mubah şeyleri de terkederek takvaya ulaşabilir.⁴³¹ Bu gerçek, bir hadis de şu şekilde açıklanmaktadır:

الحلال بين والحرام بين وبينهما مشبهات لا يعلمها كثير من الناس فمن اتقى المشبهات استبرأ لدينه وعرضه

'Helal belli, haram da bellidir. İkisi arasında bir takım şüpheli şeyler vardır ki, insanların çoğu bunları bilmezler. Şüpheli şeylerden korunan kimseler (takva sahipleri) ırzını ve dinini korumuş olurlar.'⁴³²

Takvâ, Allah'ın korumasına girmek, emrini tutup azabından korunmaktır.⁴³³ Bir kimsenin, davranışlarının zararlı ve kötü neticelerinden kendini koruması demektir. Hem bu dünya, hem öbür dünya için kişinin Allah'a olan sorumluluklarını yerine getirememekten duyduğu endişeden kaynaklanan bir korkudur. Davranış insana ait olmakla beraber o davranışın iyiliğine ve kötülüğüne karar vermek için gerekli ölçü, Allah'a aittir. Böylelikle takva, ahlâkî gerilimler alanına demirleyip Allah'ın sınırlarına sıkı sıkıya perçinlemektir.⁴³⁴

Râzî'ye (v.606/1208) göre, Kur'ân-ı Kerîm'de takva kelimesi ile kastedilen ilk mana, kişinin Allah'a iman etmesi ve tevhiddir.⁴³⁵ Takva kelimesinin diğer anlamları da, günahlardan tevbe etmek,⁴³⁶ Allah'a itaatkar bir kul olmak,⁴³⁷ günah olan her şeyden kaçınmak⁴³⁸ ve yaptığı tüm işlerde ihlaslı hareket etmektir.⁴³⁹

Beydâvî'ye (v.685/1286) göre de takva, kişinin, âhirette kendisine zarar verecek şeylerden nefsinin korumasıdır. Takvanın üç mertebesi bulunmaktadır. İlk mertebe, Allah'a şirk koşmayarak ebedî azaptan korunmak,⁴⁴⁰ ikinci mertebe, küçük günahlar da dahil olmak üzere bütün günahlardan sakınmak,⁴⁴¹ üçüncü ve olması arzu edilen mertebe ise bütün varlığıyla Allah'a yönelerek O'nun rızasından

⁴³¹ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, II, 530

⁴³² Buhârî, İman 37

⁴³³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 48/26 hk., VII, 158

⁴³⁴ Fazlurrahman, *Ana hatlarıyla Kuran*, s. 75-77

⁴³⁵ el-Feth, 48/26; eş-Şu'ara, 26/11

⁴³⁶ el-A'râf, 7/96

⁴³⁷ en-Nahl, 16/2

⁴³⁸ el-Bakara, 2/189

⁴³⁹ Râzî, *Me'âtihi'l-gayb*, 2/2 hk., II, 258

⁴⁴⁰ el-Feth, 48/26

⁴⁴¹ el-A'râf, 7/96

alıkoyacak her şeyden korunmaktır. Bu durumun misali de aşağıdaki âyet-i kerîmedir:⁴⁴²

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ

‘Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekirse öylece sakının! Ona lâayık olduğu tazimi gösterin ve ancak O'na teslim olan Müslüman olarak can verin.’⁴⁴³

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de üç farklı ayette ‘takvâ’ sahibi kullarını sevdiğini söylemektedir. Bu âyetlerin birincisi şudur:

1-)

بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

‘Hakikat öyle değıl, kim ahdini yerine getirir ve haramlardan sakınırsa, bilsin ki Allah’da o sakınanları sever.’⁴⁴⁴

Allah Teâlâ, bu âyetten önceki âyetlerde, ehl-i kitabın beşerî ilişkiler ve taraflar arası dialog konularında yapmakta oldukları bazı olumsuz davranışları anlatmaktadır. Bu olumsuz davranışların kapsadığı konular sahabe, tabiîn ve bazı müfessirlerce şu şekilde açıklanmıştır:

A-) Tevrat’ı tahrif ediyorlar ve ilâhi kelamla kendi uydurduklarını birbirine karıştırıyorlardı.

B-) Müminlerin içine kuşku düşürmek amacıyla sabahleyin İslâm’a girdiklerini, akşam da İslâm’dan çıktıklarını açıklıyorlardı. Bunu da Hz. Muhammed’in (asm) getirdiğı mesaja sırf inatlarından dolayı karşı çıkmadıkları, aksine objektif bir yaklaşım içinde oldukları izlenimini vermek için yapıyorlardı. Zaman zaman O’nun (asm) bildirdiklerini onaylayan bir tavır takınıp, kısa bir süre sonra da bunları inkâr yönüne gidiyorlar ya da O’nun (asm) bildirdiklerinin bir kısmını tasdik edip bir kısmını inkâr etme şeklinde bir şaşırtma planı uyguluyorlardı.

C-) Tevrat’ta yer alan Hz. Muhammed (asm) ile alakalı muhkem ve müteşâbih âyetleri birbirine karıştırıp fikir karmaşası meydana getiriyorlardı.

D-) Muhammed (asm), Musa’nın hak peygamber olduğunu itiraf ediyor, Tevrat da Musa şeriatinin nesh edilemeyeceğini bildiriyor, şeklindeki istidlallerle zihinleri karıştırıyorlardı.

⁴⁴² Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-tevîl*, 2/2 hk., s. 95

⁴⁴³ Âl-i İmrân, 3/102

⁴⁴⁴ Âl-i İmran, 3/76

E-) Yahudi din adamları, Tevrat'ta Hz. Muhammed'in (asm) peygamberliğine delâlet eden âyetleri, sokaktaki halktan gizlemek için bir bütün olarak ele alıp anlaşılmasını önleyecek biçimde davranıyorlardı.

F-) Bazı yahudi din adamları, yahudilerin kendi dinlerinden olmayanlara karşı yapacakları haksızlıklardan ötürü sorumlu olmayacakları yorumunu yapmışlardı. Kutsal bir kitabı olmayan Arapların ya da Müslüman Arapların mallarını, haklı bir gerekçe olmaksızın yiyebilecekleri ve bu yüzden de hiçbir veballerinin olmayacağı iddiasında bulunuyorlardı. Bununla beraber Yüce Allah, hiç kimse veya zümreye başkalarının haklarını gasbetme izni vermemiştir. Nitekim Allah Resul'ü (asm) şöyle buyurmuştur: 'Câhiliye döneminin (kötü olan) her şeyi ayaklarımın altındadır. Emanete gelince, sahibi iyi olsun kötü olsun o yerine verilir.'⁴⁴⁵ Şu halde Müslümanlar, onlara özenerek veya misilleme yaparak birtakım menfaatler uğruna hak gasbına tevessül etmemeli, ahlâkî değerlerin korunmasında titiz davranarak dünyaya örnek olmalıdırlar.⁴⁴⁶ Allah Teâlâ, Ehl-i Kitab'ın bu tür olumsuz özelliklerinden bahsettikten sonra 'Hakikat öyle değil, kim ahidini yerine getirir ve haramlardan sakınırsa, bilsin ki Allah da o sakınanları sever.'⁴⁴⁷ âyetindeki, 'hakikat öyle değil' ibâresiyle, emânete ihanet edenlerin yaptıklarını reddetmiş, sözlerini nefyetmiş olmaktadır.⁴⁴⁸ Ahit; kişinin başkası için yerine getirmeyi üstlendiği şey demektir. Eğer bu yükümlülük iki taraflı olursa 'ahitleştiler' ifadesi kullanılır. Allah'a olan ahit ise, 'Allah'ın kitabında indirmiş olduğu peygambere iman ve emanete ihanet etmemektir'.⁴⁴⁹ Allah Teâlâ, 'ahde vefâ' gösterenleri, takvâ sahibi olarak nitelendirmekte ve bu kullarını sevdiğini ifâde etmektedir. Kişinin Allah'a itaat etmesi, Allah'ın emrine saygı, mahlukâtına şefkat göstermesiyle olur. 'Ahde vefâ' bu iki hususu da kapsamaktadır. Çünkü 'ahde vefâ' göstermek insanların yararıdır ki, böylelikle kişi, Allah'ın mahlukâtına şefkatli davranmış olur. Allah Teâlâ emrettiği için 'ahde vefâ' göstermekle de kişi, Allah'ın emirlerine saygı göstermiş olur. 'Ahde vefâ', başkası hakkında olabileceği gibi kişinin kendisi hakkında da olabilir. Çünkü kendi ahidini ve sözünü yerine getiren kimse, Allah'a itaat etmiş ve haramları terketmiş olur.⁴⁵⁰ Vefâ ve takva bütün erdemlerin temelidir.

⁴⁴⁵ İbn Mâce, Menâsik 84

⁴⁴⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/70,71,72,73,74,75,76 hk., I, 445-450

⁴⁴⁷ Âl-i İmran, 3/76

⁴⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/76 hk., VIII, 255

⁴⁴⁹ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-munîr*, 3/76 hk., III, 265

⁴⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/76 hk., VIII, 255

Her muttakî, ahde vefâlıdır fakat aksi daima geçerli değildir. Bu sebeple, takva sahiplerinin Allah sevgisine mazhar olacakları söylenmiştir.⁴⁵¹

Allah Teâlâ'nın muttakî kullarını sevdiğini bildirdiği ikinci ve üçüncü âyet, aynı surede iki âyet arayla gelmekte ve açıklama olarak birbirini tamamlamaktadır. Bu iki âyet şu şekildedir:

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتَيْتُمُوهُمْ إِلَيْهِمْ عَاهَدْتُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

‘Ancak kendileriyle antlaşma yapmanızdan sonra, şartları hiç bir şey eksiltmeksizin tamamen yerine getiren ve sizin aleyhinizde hiçbir kimseye destek vermeyen müşrikler, bu hükmün dışındadırlar. Bunlarla sözleşmenin müddeti tamamlanıncaya kadar antlaşma şartlarına riayet edin. Allah, Kendisine karşı gelmekten, özellikle ahdi bozmaktan sakınanları sever.’⁴⁵²

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

‘O müşriklerin Allah yanında, Resulü yanında nasıl olup da bir ahitleri olabilir ki! (olamaz, zira onlar daima hainlik edip verdikleri sözden dönerler). Mescid-i Haram'ın yanında antlaşma yaptıklarınız bundan müstesna olup, onlar size karşı dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın. Allah, Kendisine karşı gelmekten, özellikle ahdi bozmaktan sakınanları sever.’⁴⁵³

Tevbe suresinin ilk âyetlerinde, Mekke'nin fethinden sonra müslümanların bu bölgede yaşayan müşriklerle olan ilişkileri düzenlenmiştir. Bu bölgede yaşayan müşriklerden ya İslam dinini kabul etmeleri, ya da Mekke civarını terketmeleri istenmiş fakat bu noktada müşrikler arasında bir ayrıma gidilmiştir. Kendileri müslümanlarla savaşmayan, müslümanlarla savaşanlara da yardım etmeyen böylelikle Allah Resulü (asm) ile daha önce yaptıkları anlaşmaya bağlı kalan müşriklere ahde vefa gösterilmesi ve aralarındaki anlaşma müddeti sona erinceye kadar onlara müdahale edilmemesi istenmiştir.⁴⁵⁴ Allah Teâlâ, müşriklerle yaptıkları

⁴⁵¹ Neysâbûrî, Muhammed bin İsmail bin Münzir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru'l-maâsır, Medine 2002, 3/76 hk., II, 290

⁴⁵² et-Tevbe, 9/4

⁴⁵³ et-Tevbe, 9/7

⁴⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/7 hk., XV, 528

anlaşmaya -karşı taraf bozmadığı sürece- bağlı kalıp ahde vefa gösteren müslümanları, muttakî olarak nitelendirmiş ve bu kullarını sevdiğini belirtmiştir.

Sonuç olarak, insanî ilişkilerin sağlıklı bir biçimde sürdürülmesinde, toplumsal düzenin tesisi ve korunmasında antlaşma ve sözleşmeler çok önemli bir yere sahiptir. Sözleşmelerin güvenilir olması ve işlevini ifa edebilmesi de ahde vefa ilkesinin korunmasına bağlıdır. Kur'ân-ı Kerîm de ahid kavramı üzerinde önemle durmuştur. Daha peygamberlik öncesi dönemde yakın çevresi tarafından güvenilir, sözünde duran bir kişi olmasıyla tanınan Hz. Muhammed (asm), peygamberliği süresince karşılaştığı bütün zorluklara rağmen bu ilkedен ödün vermemiş, bu konuda çevresindeki müminlere iyi örnek olmak için büyük çaba göstermiştir.⁴⁵⁵ Allah Teâlâ, üç âyette de, müşrik de olsalar düşmanlarına karşı gerekçesiz olarak haksızlıkta bulunmayan ve ahde vefa gösteren müslüman kullarını takva sahibi olarak nitelendirmekte ve bu kullarını sevdiğini bildirmektedir.

3.4. TEMİZ OLMAK

Temiz kelimesi, 'tuhr' (طهر) kelimesinden gelmektedir. Bu kelime, temiz ve arı olmak anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁵⁶ Kur'ân-ı Kerîm'e göre temizlik, cismin ve ruhun temizlenmesi olmak üzere iki çeşittir. Her iki kullanım da âyetlerde mevcuttur.⁴⁵⁷

Allah'ın maddî ve manevî kirlerden arınan kullarını sevdiği, iki âyette geçmektedir. Bu âyetlerin birincisi şudur:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ
مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

'Bir de sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: Bu, bir rahatsızlıktır, Onun için, âdet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar, kendilerine cinsel yaklaşımda bulunmayın! Temizlendikten sonra, Allah'ın izin verdiği şekilde onlara yaklaşın! Allah tövbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever.'⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 9/7 hk., III, 6

⁴⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, IV, 504

⁴⁵⁷ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, II, 33

⁴⁵⁸ el-Bakara, 2/222

Medine’de yaşayan müslümanların yahudilerle yakın ilişkileri vardı. Burada yaşayan kabilelerin çoğu, yahudilerin bazı örf ve adetlerinden etkilenmişlerdi. Bunlardan biri de, yahudilerin hayız halindeki kadını her yönden pis saymaları, ona dokunmamaları, hatta oturduğu mindere bile oturmamalarıdır. Yahudilerin tesirinde kalan bazı kabileler de, hayızlı kadına bu şekilde davranıyorlardı. Hz. Peygamber (asm) Medine’ye gelince bu durum kendisine sorulmuş, gelen bu âyetle de durum açıklığa kavuşmuştur. Cinsel ilişkide bulunmamak şartıyla, hayızlı bir kadınla kocası arasında herhangi bir sınırlama olmadığı belirtilmiştir.⁴⁵⁹ Bu ayette belirtilen temizlik, hem maddi hem de manevi temizliği kapsamaktadır. Hayız olan kadının hayız hali bitince gusül ile temizlenmesi emredilerek, maddi temizlik,⁴⁶⁰ bir erkeğin hayız halindeki kadınla cinsel ilişkide bulunmaması, bu haramdan kaçınması emredilerek de manevî temizlik emredilmektedir.

Allah Resulü (asm) bir hadisinde şu şekilde buyurmaktadır:

إن الله طيب يحب الطيب نظيف يحب النظافة كريم يحب الكرم جواد يحب الجود

‘Allah güzeldir, güzelliği sever, temizdir, temizliği sever, kerimdir, ikram edeni sever, cömerttir, cömerti sever.’⁴⁶¹

Konu ile ilgili ikinci âyet de şudur:

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٍ أُسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

‘O Mescid-i Dırar’da hiç bir zaman namaz kılma! Ta ilk günden, temeli takvâ üzere kurulan mescidde namaza durman daha münasıptır. Orada, maddî ve manevî kirlerden arınmayı seven kimseler vardır. Allah da temizlenenleri sever.’⁴⁶²

Resulullah’ın (asm) Medine’ye hicretiyle birlikte bu şehirde islam toplumu inşa edilmeye başlanmış, bu arada müslümanları parçalayıp yok etmek isteyen münafıklar da çeşitli hile ve tuzaklar kurmaya başlamışlardı. Medine’nin uzağında oturan yaşlı müslümanların Mescid-i Nebevî’ye gelemediklerini bahane ederek, Salim bin Avf kabilesinin bulunduğu yerde yeni bir mescid inşa etmişlerdi. Bu mescidi kurmadaki amaçları, İslam toplumunu ikiye bölmek, bunun için yapacakları planları tasarlayıp geliştirecekleri bir yere kavuşmaktı. Burayı müslümanlara güzel

⁴⁵⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/222 hk., I, 241

⁴⁶⁰ Karagöz, *Sevgi ve Dostluk*, s. 88

⁴⁶¹ Tirmizi, Edeb 41

⁴⁶² et-Tevbe, 9/108

bir yer olarak göstermek için de, orada namaz kılmak üzere Hz. Peygamberi (asm) davet etmişlerdi. Allah Teâlâ, bu âyetle Resulullah'ı (asm) uyarmış, O da (asm) bu mescidi yıktırmıştır.⁴⁶³ Allah'ın Resulüne (asm) namaz kılmasını emrettiği, 'temeli takvâ üzere kurulu' mescidin hangi mescid olduğu hususunda ihtilaf vardır. İbn Abbas, Dehhâk ve Hasan Basrî'ye göre bu mescid, Kuba mescididir. Bu husustaki delilleri ise âyette geçen 'ta ilk günden' ifadesidir. Resulullah (asm), Mekke'den Medine'ye hicret ederken Kuba'da konaklamış ve Mescid-i Nebvî'den önce burayı inşa etmiştir. Hz. Peygamber (asm) bu âyet inince, Kuba ehline 'Allah, sizi temizlik hususunda övüyor, sizler nasıl temizlik yapıyorsunuz? diye sormuş, Onlar da 'Ey Allah'ın Resulü (asm), biz büyük ve küçük abdestin ardından su ile yıkıyoruz' diye cevap vermişlerdir.⁴⁶⁴ Âyette, Mescid-i Dırar'ı inşa edenlerin amaçlarının küfrü, fitneyi yayıp müslümanlara zarar vermek, 'temeli takvâ üzerine kurulu' mescidi inşa edenlerin amaçlarının ise, maddî ve manevî yönden temizlenip arınmak olduğu, Allah'ın da temizlenip arınan kullarını sevdiği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak islamda temizlik, maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Maddi temizlik, kişinin bedenini, giyeceklerini ve çevresini temiz tutması, manevi temizlik ise, kalbi şirk, nifak, hased, riya, gıybet gibi kötü ahlak özelliklerinden, sonunda da Allah haricindeki her şeyden temizlemesidir.⁴⁶⁵ Allah maddî ve manevî temizliği seven kullarını sevdiğini bildirmektedir.

3.5. ALLAH YOLUNDA SAVAŞMAK

Allah, kendi yolunda savaşan müminleri sevdiğini şu âyette bildirmiştir:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَتْهُمْ بُتْيَانًا مَرْصُوصًا

'Allah, taşları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saflar halinde, Kendi yolunda savaşanları sever.'⁴⁶⁶

İslam'ın ilk döneminde müslümanlara Allah düşmanlarıyla savaşma izni verilmemişti. Bir çok müslüman, eğer savaş izni verilirse Allah yolunda savaşacağını söylemesine rağmen, Uhud günü Resulullah'ın (asm) yanından kaçanlar olmuştu. Allah, bir önceki âyette bu müslümanlara 'Ey iman edenler, niçin

⁴⁶³ İbn Kesir, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, 9/108 hk., IV, 211

⁴⁶⁴ İbn Kesir, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, 9/108 hk., IV, 212

⁴⁶⁵ Mahâmîd, *el-Hubb*, s. 65

⁴⁶⁶ es-Saff, 61/4

yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz'⁴⁶⁷ buyurarak onların bu tutumlarını kınamış ve her konuda olduğu gibi savaş konusunda da baştan verdikleri sözü tutan, Kendi yolunda savaşan kullarını sevdiğini bildirmiştir. İçlerinde Hz. Abdullah bin Revaha'nın (r.a.) da olduğu ensardan bir grup, bir mecliste: 'Keşke, Allah'a en sevimli olan amelin hangi amel olduğunu bilseydik. Ölünceye kadar o ameli işlerdik' demişlerdi. Allah Teâlâ, bu âyeti indirdikten sonra Hz. Abdullah bin Revaha (r.a.): 'Ölünceye kadar Allah yolunda savaşığım' demiş ve şehit olana kadar da Allah yolunda savaşmıştır.⁴⁶⁸

Allah Teâlâ'nın sevdiğini buyurduğu, Kendi yolunda, taşları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saflar halinde savaşan müslümanların ortaya koyduğu yapı, öyle bir yapıdır ki; bu yapıda bütün taşlar birbiriyle yardımlaşmakta, birbirine dayanmakta ve kenetlenmektedir. Her taş, kendi görevini yerine getirmekte ve yanındaki taş görev icabı ileri veya geri hareket ettiğinde onun yerini alarak, üstündeki, altındaki ve yanındaki diğer taşlarla bütünleşmektedir. Bu yapılmadığı takdirde, bina yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Bu ifade, İslam Cemaat'i içindeki müslümanların birbirleriyle olan bağlarını anlatmaktadır. Aynı inançla, belirlenen bir düzen içinde, belirlenen bir hedefe doğru yönelen müslümanları harekete geçiren bağın nasıl olması gerektiği tasvir edilmektedir.⁴⁶⁹

3.6. HER İŞİNDE ALLAH'A MÜTEVEKKİL OLMAK

Tevekkül kelimesi, bir başkasına güvenmek, dayanmak, itimat etmek manalarına gelen 'VKL' (وَكَّلَ) kökünden gelmektedir. Allah'a 'mütevekkil olmak', bütün işlerinde Allah'a güvenmek demektir.⁴⁷⁰ Râzî'ye (v.606/1208) göre tevekkül, bir işin olması için zahirî sebepleri yerine getirdikten sonra kalben o sebeplere değil de Allah'ın koruyuculuğuna ve himayesine dayanıp güvenmektir.⁴⁷¹ Zuhaylî'ye (v.1975) göre, Allah'a güzel bir şekilde itimad etmek, güvenmek ve sebepleri yerine getirdikten sonra da sonuçları O'na havale etmektir.⁴⁷² Kurtubî'ye (v.671/1273) göre, kişinin kendi acizliğini bilmesi ve Allah'a dayanıp güvenmesidir.⁴⁷³ İbn Kayyım'a (v.751/1350) göre de tevekkül, kalbin Allah'a iman etmesinden ve O'nu layık olduğu

⁴⁶⁷ es-Saff, 61/2

⁴⁶⁸ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 61/4 hk., VIII, 107

⁴⁶⁹ Kutub, *Fi Zılâli'l Kur'an*, 61/4 hk., VI, 3555

⁴⁷⁰ İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, XI, 734

⁴⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/159 hk., IX, 393

⁴⁷² Zuhayli, *et-Tefsîru'l-munîr*, 3/159 hk., IV, 142

⁴⁷³ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, 3/159 hk., IV, 253

şekilde bilmesinden doğan bir haldir. Bütün kâinatı ve içindekileri O'nun yönettiğini, her türlü fayda ve zarar vermenin O'nun izni ile olduğunu, insanlar istese bile Allah'ın istemediği hiç birşeyin olmayacağını, insanlar istemese de Allah'ın istediği her şeyin olacağını bilmektir. Bu şekilde kulun kalbi Allah'a güvenir, itimad eder, işlerini O'na havale eder, O'nunla mutmain olur ve tevekkül ettiği konuda Allah'ın ona kafi geleceğini bilir.⁴⁷⁴ Bu tanımlara bakıldığında, gerçek bir tevekkülün oluşmasının şu şartlara bağlı olduğu görülür: 1-) Allah'ın birliğine, kudretine ve her şeyden münezzeh olduğuna inanıp güvenmek. 2-) Tevekkül ettiği iş hususunda yapılması ve tamamlanması gereken tüm sebepleri, Allah'ın emirlerine uygun olarak yapmak. 3-) İş devam ederken 'Allah bize yardımcı olacak, bizi muzaffer kılacaktır' inancını korumak. 4-) İşin sonunda elde edilen sonucun ilâhî kaza ve kadere uygun olduğuna inanmak 5-) Bu sonuç beklentiye uygun olsun olmasın şükretmek, verilmediği takdirde de sabretmek.⁴⁷⁵

Allah 'mütevekkil' kullarını sevdiğini şu âyette bildirmektedir:

فِيمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَئِنَّ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِظَ الْقَلْبُ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ
وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

'İnsanlara yumuşak davranman da Allah'ın merhametinin eseridir. Eğer katı yürekli, kaba biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi. Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile, ve işleri onlarla müşavere et! Bir kere de azmettin mi, yalnız Allah'a tevekkül et! Allah muhakkak ki Kendisine dayanıp güvenenleri sever.'⁴⁷⁶

Uhud savaşında müslüman askerler savaş için saf tuttuklarında Resulullah, (asm) sırtlarını Uhud dağına doğru vermelerini söylemişti. Daha sonra okçu grubunu dağın tepe bir noktasına yerleştirmiş, düşmanın arkadan saldırmaması için kendilerini oklarıyla korumalarını ve Kendisinden (asm) bir talimat gelmedikçe yerlerinden ayrılmamalarını emretmişti. Savaşın başlarında müslümanlar müşrikleri bozguna uğratmak üzereyken bunu gören okçuların bir bölümü, ganimetten pay alabilmek telaşıyla Peygamberin (asm) emrine muhalefet ederek yerlerinden ayrıldılar ve savaşan arkadaşlarının arasına katıldılar. Bunu fırsat bilen müşriklerden bir grup da, müslümanlara arkadan saldırdılar. Bu ani saldırı karşısında müslümanlar

⁴⁷⁴ İbn Kayyım, *Medâricu's-sâlikîn*, I, 81

⁴⁷⁵ Fikret Karaman, 'Tevekkül İnancı Üzerine Bir Araştırma', *F. Ü. İ. F. D.*, 1996, sy. 1, s. 70

⁴⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/159

dağılmaya ve bazıları Resulullah'ı (asm) bırakarak kaçmaya başladı. Bu sırada Resulullah'ın (asm) yüzü yaralandı ve dişi kırıldı. Müslümanların tekrar toparlanmaya başlamasıyla da müşrikler kaçarak uzaklaştılar.⁴⁷⁷ Müslüman okçulardan bir grubun Hz. Peygamber'in (asm) emrine muhalefet edip ganimet elde etme arzusuyla yerlerinden ayrılmaları neticesinde müslümanlar, galip gelecekleri bir savaşta yenilmiş oldular. Hz. Peygamber (asm), yerlerinden ayrılan okçu grubu cezalandırmamış, emrine muhalefet ederek islam ordusunun yenilmesine sebep olan ve müslümanları yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getirenleri affedip onlara merhametle muamele etmiştir. Eğer Allah Resulü (asm), onlara katı davransa ve sert bir şekilde cezalandırırsaydı, çevresindekiler dağılıp giderlerdi. İslam'ın eğitim metodlarından biri de, affetmektir. Yerine göre af, cezadan daha etkili olur. Bu sebeple Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e (asm) onları affetmesini, bağışlanmaları için dua etmesini emretmiştir. Hz. Peygamber'in (asm) sahabeye karşı yumuşak ve merhametli davranması sahabe üzerinde büyük etki göstermiştir. Nitekim Uhud savaşında hataları affedilen sahabiler, bir daha böyle bir hata yapmamaya gayret göstermiş ve girdikleri bütün savaşlarda Hz. Peygamber'in (asm) ve kumandanlarının emirlerine titizlikle uyarak zaferler kazanmışlardır. Hz. Peygamber'in (asm) müslümanlara karşı bu derece merhametli davranması neticesinde birçok kimsenin müslüman olduğu da rivayet edilmiştir.⁴⁷⁸ Allah Teâlâ, Resulüne ashabının kusurlarını affetmesini, onlar için mağfiret dilemesini emretmekte ayrıca bir konuda karar vermeden önce arkadaşlarına danışmasını, onlarla tartışmasını ve istişare sonunda kararını verince de artık Allah'a güvenerek uygulamaya geçmesini buyurmaktadır.⁴⁷⁹

Sonuç olarak, Allah Teâlâ, karşılıklı danışma ve dayanışma içinde işlerin nasıl yapılacağına karar veren, alınan kararlar sonucu üzerine düşeni tüm tedbirleri alarak eksiksiz yerine getirmeye çalışan ve ortaya çıkacak netice için de Allah'a güvenip yalnız O'ndan yardım bekleyen kullarını sevmektedir. Çünkü Allah'a tevekkül etmek, O'na sâdık bir imanla bağlı olmanın göstergesidir. Bu tevekkül, Allah'ın büyüklüğünü, kudretini ve O'na muhtaç olduğunu idrak etmeyi ve bütün isteklerini O'na arz etmeyi bilmeyi de kapsamaktadır. Kişinin Rabb'ine olan bu

⁴⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/159 hk., IX, 374

⁴⁷⁸ İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/159 hk., IV, 145

⁴⁷⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/159 hk., I, 521

güzel tutumu, O'na olan sevgisini gösterir ki, bu da Allah'ın ona olan sevgisinin bir göstergesidir.⁴⁸⁰

3.7. MÜMİNLERE KARŞI ALÇAKGÖNÜLLÜ, KÂFİRLERE KARŞI ONURLU OLMAK

Allah Teâlâ, müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu olan, Kendi yolunda mücadele eden ve bu uğurda kendini kınayanların kınamasına aldırış etmeyen kullarını sevdiğini şu âyette bildirmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِيَ اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

‘Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allahı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda mücahede eder ve bu hususta dil uzatan hiçbir kimsenin ayıplamasından korkmazlar. İşte bu, Allah'ın öyle bir lütfudur ki dilediğine verir. Allah vâsi ve alîmdir (ihسانı boldur, herşeyi hakkıyla bilir).’⁴⁸¹

İslam dininden dönmek ; müslüman olduktan sonra tekrar kâfir olmak veya başka bir dine geçmek veya zekat gibi İslâm dininin rükünlerinden bir tanesini açıktan, ısrarla yapmayarak inkar etmektir.⁴⁸² Allah Teâlâ, gelecekte hakkı bırakıp bâtıla dönen, İslam dininden çıkanlar olduğunda onların yerine kendilerinde beş özelliğin bulunduğu başka bir topluluk getireceğini bildirmektedir. Bu özellikler şunlardır:

1-) Allah Teâlâ onları sever: Yani yaptıkları ibadetleri en güzel şekilde kabul ederek bu ibadetlere bol mükafat ve sevap verir. Onları hayırlı işlerde başarılı kılarak onlardan övgüyle söz eder ve razı olur. Allah sevgisine nail olan kimseler, O'nun yardımına dolayısıyla başarı ve kurtuluşa yakındırlar. Çalışma, ilerleme ve başarıma hususunda Allah'ın yardımı daima onlarla beraberdir.

2-) Onlar Allah Teâlâ'yı severler: Yani Allah'ın emirlerine uyar, yasaklarından kaçınır ve rızasına nail olmaya çalışırlar. Allah sevgisi, O'nun yüceliğini ve nimetlerini düşünme neticesinde kişinin kalbinde meydana gelen bir

⁴⁸⁰ İbn Aşur, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 3/159 hk., IV, 152

⁴⁸¹ el-Mâide, 5/54

⁴⁸² Zuhayli, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 5/54 hk., VI, 229

duygudur. Bu duyguya sahip olanlar, Allah'a karşı saygılıdırlar. Böylelikle O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınırlar. Allah yolunda ve din uğrunda gayret göstermekten, mallarını ve canlarını feda etmekten kaçınmazlar. Kur'ân-ı Kerîm'in ana gayesi, insanlığı tevhid inancına ve Allah'ı her şeyden çok sevmeye duyusuna ulaştırmaktır. İnsanla Yaratıcısı arasındaki en yüksek ilişki, sevgi ilişkisidir.⁴⁸³

3) Müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar: Yani müminlere şefkat ve merhametle muamele ederler. Bu kişiler yaşadıkları toplumda rütbe sahibi, şerefli ve faziletli kimselerdir. Tevazu kanatlarını bütün müslümanlara indirerek onlara şefkatli ve merhametli davranırlar. Kâfirlere karşı onurlu ve zorlu olmak ise, onlara karşı her durumda üstün gelmek demektir.⁴⁸⁴

4-) Allah yolunda mücadele ederler: 'Mücadele etmek'; gayret etmek, çaba sarfetmek, zahmet çekmek, çok çalışmak anlamlarına gelmektedir. İnsanın Allah yolunda canı, malı ve tüm varlığıyla mücadele edip gayret göstermesi demektir. Cihad, düşmanla, şeytanla ve nefisle yapılır.⁴⁸⁵ Cihad, samimi müminlerin en önemli özelliklerinden ve ayırıcı vasıflarındandır.

5-) Bu hususta kendilerine dil uzatan kimselerin sözlerinden etkilenmezler: Yani bu kimseler hakkı yerleştirip bâtılı ortadan kaldırmak, iyiliği ve güzelliği yayıp kötülüğü ve çirkinliği önlemek böylece Allah rızasına ulaşmak için çaba sarfederken kendilerini tenkid edip kınayan, aşağılayıp azarlayan ve alay edenlerin sözlerinden etkilenmezler. Çünkü onların Rabb'lerine ve dinlerine olan imanları çok kuvvetlidir.⁴⁸⁶

Allah Resulü (asm), âhirete irtihal edince, daha önce müslüman olan bazı kabileler irtidad ettiler. 'Biz namaz kılarız fakat zekat vermeyiz' diyerek İslam dininin farzlarını birbirinden ayırmaya çalıştılar. Bu durum üzerine Hz. Ebu Bekir (ra): 'Şayet Allah ve Resulünün farz kıldıklarından bir deve yularını bile bana vermeyecek olurlarsa mutlaka onlarla savaşırım' diyerek irtidad eden gruplara savaş açmış ve yapılan tüm savaşlarda isyan eden kabileleri yenmiştir.⁴⁸⁷ Hasan el-Basrî'ye göre Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in (asm) vefatından sonra irtidad edenlerin olacağını bu âyetle bildirdiğinden bu âyet, gaybî bir haberdur. Âyetin haber verdiği

⁴⁸³ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/54 hk., II, 235

⁴⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl*, 5/54 hk., I, 681

⁴⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 'CHD' md., III, 133

⁴⁸⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 5/54 hk., VI, 233

⁴⁸⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 5/54 hk., VI, 235

olay tahakkuk etmiş, böylelikle Allah'ın bir mucizesi gerçekleşmiştir. Râzî, bu âyetin Hz. Ebu Bekir (ra) hakkında indiğini kabul etmenin vacip olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁸ Zuhaylî ise, bu âyetin bütün müminler hakkında olduğu görüşündedir.⁴⁸⁹

Sonuç olarak yukarıda bahsi geçen güzel özellikler, Allah'ın dileyip lâayık gördüğü kullarına bir lütfudur. Zira Allah'ın lütfu ve ilmi, kimsenin erişemeyeceği şekilde eşsiz ve sonsuzdur. Müslümanların gerçek dostları, Allah Teâlâ, O'nun Resûlü ve namazını kılıp, zekatını veren diğer müminlerdir. Her kim bunları sever, dost ve veli edinirse nihai zafere ulaşacak olanlar da yalnız onlardır.⁴⁹⁰

3.8. SABIRLI OLMAK

Sabır kelimesi, arapça 'SBR' (صبر) kökünden gelmektedir. Tahammül ve sebat etmek, sakin ve metanetli olmak, acele etmemek, musibet anında dengeli hareket etmek,⁴⁹¹ başına gelen kötülükleri Allah'dan başkasına şikayet etmemek⁴⁹² gibi anlamlara gelmektedir. Aklın ve şeriatın emrettiği şeyleri nefsin yapmasını sağlamak da sabırdır. Başa gelen bir musibet karşısında güçlü olmak, savaşta, savaşın güç ve sıkıntılarına karşı cesur hareket etmek, bir sırrı muhafaza etmek ve söz söylenmemesi gerekli olan yerde susmak sabrın kısımlarındandır.⁴⁹³ Râzî'ye göre sabır, bedenî ve ruhî olmak üzere iki çeşittir: Bedenî sabır, bedene güç şeyler yükleyip bunları yapmakla olur. Ruhî sabır da, kişinin nefsinin, şehvetinin ve tabiatının arzu duyduğu şeylerden alıkoymasıyla gerçekleşir. Eğer bu sabır, bedenî ve cinsî arzulara karşı gösterilirse iffet, bir musibete karşı gösterilirse sabır, savaşın sıkıntılarına karşı gösterilirse şecaat, dünya nimetlerine karşı gösterilirse zühd, öfke ve kızgınlığı bastırmada gösterilirse hilm olarak adlandırılır.⁴⁹⁴ İzutsu'ya göre de sabır, başa gelen bela ve musibetler karşısında ruhen itidali korumak, her türlü zorluk karşısında inancını yaşamakta sebat etmek için gerekli güce sahip olmaktır.⁴⁹⁵ Hadislere göre sabır üç çeşittir: Başa gelen musibetlerde, günah işlememekte ve

⁴⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/54 hk., XII, 377

⁴⁸⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 5/54 hk., VI, 236

⁴⁹⁰ Erbaş, 'Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler', s. 54

⁴⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 'SBR' md., IV, 437

⁴⁹² Cürçânî, *et-Tâ'rîfat*, s. 172

⁴⁹³ Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, I, 565

⁴⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/155 hk., IV, 128

⁴⁹⁵ İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 145

Allah'a kulluk etmekde gösterilen sabır.⁴⁹⁶ Allah Resulü (asm) buyurmuştur ki: 'Makbul sabır, musibetle karşılaştığın ilk anda gösterdiğin sabırdır.'⁴⁹⁷ Musibet başa geldiğinde, kalbe hücum eden duygulara kapılmayıp sebat etmek makbul sabırdır. Hattâbî (v.388/998), musibet aniden meydana geldiğinde ortaya konan sabrın övülmeye değer olduğunu, zaman geçtikten sonra kişinin sakinleşmesinin ise sabır olarak değerlendirilemeyeceğini söylemektedir. Kişi, başına gelen musibet sebebiyle sevap kazanmaz, çünkü o işin müsebbibi kendisi değildir. Ancak o musibet karşısındaki metanet ve güzel sabrı sebebiyle sevap kazanır.⁴⁹⁸

Allah Teâlâ, sabreden kullarını sevdiğini şu âyette bildirmektedir:

وَكَايْنٍ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلْ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ
الصَّابِرِينَ

'Nice peygamberler gelip geçti ki onlarla beraber, kendisini Allah'a adanmış birçok rabbanîler savaştı. Onlar, Allah yolunda başlarına gelen zorluklar sebebiyle asla yılmadılar, zayıflık göstermediler, düşmanlarına boyun da eğmediler. Allah böyle sabırlı insanları sever.'⁴⁹⁹

Bütün peygamberler ve onların çağrısına icabet eden müminler, sırf inançlarından dolayı zulme hedef olmuşlar, işkencelere uğramışlar ve inkar edenlere karşı savaşmak zorunda kalmışlardır. Aynı şekilde Allah Resulü (asm) ve O'nun ashabına da Kur'ân'ın getirdiği ilkeleri benimsemeyenler tarafından zulmedilmiş ve savaş açılmıştır. Allah Teâlâ, bu âyetle müslümanlara geçmiş peygamberleri ve onların ümmetlerini örnek göstermektedir. Onlar, inançlarından dolayı başlarına gelen belâ ve musibetlere sabretmiş, ümitsizliğe kapılmadan yollarına kararlı bir şekilde devam etmişlerdir. Bu sabır, inandıkları esasları tebliğde ısrarlı ve kararlı olmalarını sağlayan, mücadelelerine devam gücü veren bir sabır olmuştur. Bu şekilde ortaya konan sabır sayesinde müslümanlar, karşılaştıkları engeller karşısında ruhen çöküntüye uğramazlar, düşmanın bitmek bilmeyen saldırıları karşısında inançlarında yenilmez bir kararlılıkla sebat ederler.⁵⁰⁰ Âyette geçen sabır, (savaş alanında, düşmanla karşı karşıya gelindiğinde) kişiyi savaşmaktan alıkoyan ve huzursuz eden

⁴⁹⁶ Canan, *Kütüb-i Sitte Ansiklopedisi*, IX, 540

⁴⁹⁷ Buharî, Ahkam 11

⁴⁹⁸ el-Aynî, Bedreddin, *Umdetu'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buharî*, Şerike Mektebe, Kahire 2006, XII, 272

⁴⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/146

⁵⁰⁰ Recep Önal, 'Kur'ân'da Sabır', *C. Ü. İ. F. D.*, 2008, sy. 2, s. 445

etmenler karşısında sebat etmeyi, savaşın doğasından kaynaklanan acılara tahammül etmeyi ifade etmektedir. Böylelikle sabır, şaşırtıcı bir kahramanlık göstererek inanç uğruna şehid olmayı veya başka acılara katlanmayı mümkün kılan ahlaki bir güce dönüşmektedir.⁵⁰¹

Sonuç olarak, Allah Teâlâ, savaşın tüm zorluklarına sabreden, savaş alanından kaçmayan, gevşeklik göstermeyen, düşmandan korkmayan, ayaklarını savaş alanında sabit kılması için kendisine dua eden müslüman kullarını sevmektedir.

3.9. TEVBE ETMEK

Tevbe kelimesi, ‘TVB’ (توب) kökünden gelmektedir. Pişman olmak, günahdan dönmek, günahı bırakıp itaate yönelmek anlamlarını içermektedir.⁵⁰² Tevbe, kul hakkında masiyetten dönmeyi, Allah Teâlâ hakkında ise cezalandırmaktan dönmeyi ifade eder. Tevvâb ise, tevbenin ism-i fâil kalıbının mübalağa binasıdır ki⁵⁰³, Allah Teâlâ’nın sıfatı olarak kullanıldığında, itaate yönelerek O’na dönen kulunun istediği bağışlanmayı kabul eden, onu huzuruna alıp affeden anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ, kullarının tevbelerini, O’na her yönelişlerinde rahmet ve mağfiretiyle kabul eder.⁵⁰⁴ Tevbe fiili hem lâzım, hem de ‘alâ’ edatı ile birlikte müteaddî olarak kullanılır. Allah Teâlâ hakkında her zaman ‘alâ’ edatıyla kullanılır. Meselâ: ‘تاب الله على العبد’ dediğimizde ‘Allah, kulunu tevbe etmeye muvaffak kıldı, kul da tevbe etti.’ demektir. İlgili fiil, kul için ‘Allah’a tevbe etmek’ anlamında kullanıldığında ya lâzım fiil olarak ya da ilâ edatıyla birlikte kullanılır. Aşağıda geçen âyet de bu duruma örnektir:

وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا

‘Kim tevbe edip, güzel ve makbul işler yaparsa, gereğince tevbe eden işte odur.’⁵⁰⁵

Bir tevbenin sahih olabilmesi için kulun işlediği günahı terketmesi, geçmişte işlediği benzer günahlar için pişmanlık duyması, aynı günahlara bir daha dönmemeye azmetmesi ve bu üç şeyi bir daha yapmaktan korkup çekinmesi gereklidir.⁵⁰⁶ Hz.

⁵⁰¹ İzutsu, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 146

⁵⁰² İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘TVB’ md., I, 233

⁵⁰³ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 315

⁵⁰⁴ Cihad Tunç, ‘Tevbe Hakkında Bazı Meseleler, *A.Ü.İ.F.D.*, 1990, sy. 1, s. 393

⁵⁰⁵ el-Furkân, 25/71

⁵⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 2/37 hk., III, 426

Ali'ye (ra) göre gerçek tevbe, altı şeyi yerine getirmekle mümkün olur: İşlediği günahlar için pişman olmak, yapmadığı farzların kazasını eda etmek, hak sahiplerine haklarını iade etmek, günahlarla büyüyen nefsi, Allah'a itaatle terbiye etmek, daha önce günah işlerken zevk alan nefsi, ibadetle eğitmek, gülerek işlediği günahlar için ağlamak.⁵⁰⁷ Resulullah (asm): 'الَّذِمُّ تَوْبَةٌ', 'Pişmanlık, tevbedir.' buyurarak, gerçek tevbenin yaptığından pişman olarak bir daha aynı fiile dönmek üzere yapılan tevbe olduğunu bildirmiştir.⁵⁰⁸ Yine Allah Resülü (asm), insan olması hasebiyle herkesin hatalarının olabileceğini fakat hata işleyenlerin en hayırlılarının tevbe edenler olduğunu⁵⁰⁹, günahına tevbe eden kimsenin, o günahı hiç işlememiş gibi olacağını⁵¹⁰ buyurarak tevbe etmenin temel prensiplerini ortaya koymuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ, tevbe eden kullarını sevdiğini şu âyette bildirmektedir:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ
مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

'Bir de sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: Bu, bir rahatsızlıktır, Onun için, âdet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar, kendilerine cinsel yaklaşımda bulunmayın! Temizlendikten sonra, Allah'ın izin verdiği şekilde onlara yaklaşın! Allah tövbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever.'⁵¹¹

Bu âyetle erkeklere, hayız olan eşleriyle temizleninceye kadar cinsel ilişkiye girmemeleri gerektiği, temizlendikten sonra Allah'ın emrettiği şekilde kendilerine yanaşabilecekleri ifade edilmiştir. Bu durumda pek çok kimse, geçmişte bu konuda yaptığı hataları düşünerek kendilerine ne olacağını merak etmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ilgili âyetin sonunda genel bir ifade ile geçmişte böyle hatalar yapan kullarını, eğer tevbe ederler ve tevbelerinde sadık kalırlarsa, affedeceğini ve seveceğini bildirmektedir.⁵¹² Burada geçen ifade tarzının hususi değil umumi olması,

⁵⁰⁷ Âlûsî, *Rûhu 'l-meânî fî tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, 42/24 hk., XXV, 36

⁵⁰⁸ Ahmed bin Hanbel, 6/37

⁵⁰⁹ İbn Mace, Zühd 30

⁵¹⁰ İbn Mace, Zühd 30

⁵¹¹ el-Bakara, 2/222

⁵¹² Erbaş, 'Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler', s. 36

bu affın sadece bu suçla ilgili değil tüm hatalar hakkında, sürekli ve herkes için geçerli olduğunu beyan etmektedir.⁵¹³

⁵¹³ Zemahşeri, *el-Keşşâf an hakâiki 't-tenzîl*, 2/222 hk., I, 294

4. BÖLÜM: KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE ALLAH'IN SEVMEDİĞİ KUL HASLETLERİ

4.1. FESAD ÇIKARMAK

Fesad, dengede olan bir şeyi dengesinden saptırmak⁵¹⁴, zulmederek zorla bir şeye sahip olmak⁵¹⁵, bozmak, kötülük yapmak, çorak ve verimsiz olmak gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelimenin ism-i fâil kalıbı olan 'fâsid' kelimesi ise 'fesada uğratan kimse' demektir.⁵¹⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ'nın fesadı sevmediği üç âyette geçmektedir. İlk âyet şu şekildedir:

وَإِذَا تَوَلَّى سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ

'Senin yanından ayrılınca, ülkede fesat çıkarmaya çalışır, ürünleri ve nesilleri mahvetmek için uğraşır. Allah, elbette fesadı (bozgunculuğu) sevmez.'⁵¹⁷

Bu âyet, Ahnes bin Şerif es-Sakafî isimli bir münafık hakkında inmiştir. Medine'de, Resulullah'ın (asm) huzuruna gelerek müslüman olduğunu söylemiştir. Konuşma ve ikna gücü yüksek olan bu kimse, Peygamber'in (asm) huzurundan ayrıldıktan sonra bir grup müslümanın ekinlerini yakarak eşeklerini kesmiştir.⁵¹⁸ Bu şahsın, doğal dengenin iki ana unsuru olan bitki ve hayvan türünü katletmesi ifsat olarak nitelendirilmiş ve Allah'ın böyle bir bozgunculuğu sevmediği ifade edilmiştir.⁵¹⁹ Allah Teâlâ, bir topluluğu bazı kötü niteliklerini göstererek yerdğinde bundan o kişilerin zâtını değil niteliklerini yerdği anlamı çıkar. Şu halde bu kötü nitelikleri taşıyan herkes yergiyi hak ediyor demektir. Böylece bu âyet, Hz. Peygamber (asm) dönemindeki bir veya birkaç münafık hakkında inmiş olsa da münâfıklık, riyâkarlık, bozgunculuk, tahripçilik gibi kötü huy ve davranışlar gösteren herkesi kapsamaktadır. Riyâkar ve münafık tabiatlı kimseler, insanın yanında hoşâ

⁵¹⁴ Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 'FSD' md., II, 191

⁵¹⁵ Firûzâbâdî, *el-Kâmusu'l Muhît*, s. 391

⁵¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 'FSD' md., III, 335

⁵¹⁷ el-Bakara, 2/205

⁵¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli'l-Kur'ân*, 2/205 hk., IV, 238

⁵¹⁹ Necdet Çağır, 'Kur'ân Işığında Çevre Gerçeği ve Çevre Bilinci', *EKEV Dergisi*, 2008, sy. 36, s. 15

gidecek sözler söylerken yanından ayrıldıklarında veya yönetim makamına geldiklerinde, bencil istek ve tutkularını tatmin etmek uğruna insanların ürünlerini yani gelir kaynaklarını kurutmaya ve nesillerini bozmaya kalkışmaktadırlar.⁵²⁰

Allah'ın müfsid kimseleri sevmediğini bildirdiği ikinci âyet şudur:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

‘Yahudiler: "Allah'ın eli bağıldır." dediler. Hay kendi elleri bağlanasılar! Hay dediklerinden dolayı mel'ûn olası adamlar! Hayır, hiç de öyle değil! Allah'ın iki eli de açıktır. Dilediği şekilde infak eder. Rabbinden sana indirilen âyetler, mutlaka onlardan birçoğunun azgınlığını ve gâvurluğunu artıracaktır. Bununla beraber, Biz onların aralarına, kıyamete kadar sürüp gidecek bir kin ve nefret bıraktık. Her ne zaman onlar savaş çıkarmak için bir yangın tutuşturdularsa Allah onu söndürdü. Sırf fesat çıkarmak için dünyanın her tarafında koşup dururlar. Allah müfsitleri sevmez.⁵²¹

Peygamberlerin gösterdiği aydınlık yoldan ayrılan ve Allah'ın nimetlerine nankörlük eden yahudiler, asırlar boyu zillet ve mahrumiyet içinde yaşamışlar, kurtuluş ümitlerini yitirip itibarlarını kaybetmelerinden dolayı yas tutmaya başlamışlardı. Son peygamberin de kendi içlerinden çıkma ümidi yok olunca içlerinden bazı küstahlar, Allah'ı suçlamaya kalkıştılar. Uğradıkları sıkıntı ve felaketler karşısında ümitlerinin kalmadığını, Allah'ın kendilerine karşı cimrileştiğini ve hazinelerini kapattığını ifade etmek için ‘Allah'ın eli bağıldır’ sözünü sarfettiler.⁵²² Esasen, Allah'a inanan ve ilahî bir dinin mensubu olan yahudilerin dinlerinde de, Allah hakkında saygısızca sözler söylemek kabul edilebilir bir davranış değildir. Bu çirkin sözü, halkın kendisine itibar ettiği bir din adamı veya liderin söyleyip diğer insanların da bunu cahilce tekrar etmelerinden dolayı tüm yahudi toplumuna nisbet edilmiş olması muhtemeldir. Başka bir görüşe göre de, Müslümanlar, Medine'ye hicret ettikten sonra geçim darlığı ve fakirlik çekmeye başlamışlar, onların bu sıkıntılarını gören yahudiler de, alay etmek için bu çirkin

⁵²⁰ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/205 hk., V, 197

⁵²¹ el-Mâide, 5/64

⁵²² Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/64 hk., II, 242

sözü söylemişlerdir.⁵²³ Diğer bir görüşe göre de bu âyet, yahudilerin, inanç ve ahlaklarında bulunan kötü ve yanlış bir inanışa dikkat çekmektedir. Şöyle ki, yahudi alimleri, Allah Teâlâ'nın ilâhi kudret ve iradesinin tabiat kanunları ile sınırlı olduğunu tabiat kanunlarının işleyişine müdahale edemeyeceğini diğer bir deyişle, kâinatı yarattıktan sonra dinlenmeye çekilip, hüküm ve kudretini yarattıklarına tevdi ettiğini iddia etmişlerdir. Bunun sonucu olarak yahudilerde, Allah Teâlâ'nın dilediği şekilde ihsanda bulunabileceği veya ceza verebileceği inancı zaafa uğramış, rahmetinden ümidi keserek gazabından korkmamaya başlamışlardır. Allah'ın, ihtiyaçları olduğunda kendilerine yardım edemeyeceğini iddia ederek aşırı tutumlu ve cimri bir hale gelip fakirlere yardım etmeyi bırakmışlardır.⁵²⁴ Bu sözü söyleyenlerin, Allah Teâlâ'nın bunca nimet ve ikramı, evrendeki mutlak gücü karşısında kendi cimrilik ve acizliklerine bakmaları gerekir. Daha sonra gelen ifadeyi de iki şekilde yorumlamak mümkündür: Ya 'Hay kendi elleri bağlanasılar' şeklinde, müslümanlara onlara beddua etmelerini öğreten bir 'inşâ cümlesi', ya da 'Bu dedikleri söz sebebiyle kendi elleri bağlandı ve lânet olundular.' şeklinde, bir 'ihbar cümlesi'dir.⁵²⁵ Burada –yahudilerden bir örnek verilerek- kullanılan sert ifadenin, Allah hakkında saygısızca sözler söyleyen herkesi kapsayan genel bir uyarı olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır.

Ayetin devamında, Allah Teâlâ'nın cömertliğinin ve nimetlerinin sonsuz olduğu hiçbir şekilde O'na cimrilik izafe edilemeyeceği ifade edilmektedir. Allah Teâlâ, hikmeti ve kullarının iyiliği neyi gerektiriyorsa o şekilde nimetlerini bahşeder.⁵²⁶ Sonraki âyetlerde Allah Teâlâ, kâfirlerin azgınlık, yalan ve küfürlerinin arttığını söylemektedir. Yani Allah'ın Müslümanlara verdiği Kur'an nimeti, iman etmeyen yahudiler ve benzerleri için bir kızgınlık ve kin tutma sebebidir. Çünkü Kur'an, onların sahtekarlıklarını ve yalanlarını ortaya çıkarmakta ve durumlarını açıklamaktadır. Allah Teâlâ, onların bu olumsuz düşünce ve davranışlarına karşılık tüm hristiyan ve yahudi kesimlerin arasına düşmanlık ve nefret koymuştur. Bunlar Allah Resulü (asm) ve müminlere tuzak hazırlayıp toplumlar arası fitne ve savaşı körüklemek istedikleri her seferde Allah onları başarısızlığa uğratmış, hile ve

⁵²³ İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/64 hk., VI, 249

⁵²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/64 hk., III, 1728

⁵²⁵ İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/64 hk., VI, 250

⁵²⁶ Zemahşeri, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl*, 5/64 hk., I, 689

tuzaklarını boşa çıkarmıştır. Allah Teâlâ, yeryüzünde fitne çıkarıp insan ve toplumları birbirine düşürenleri ve savaşı körükleyenleri sevmez.⁵²⁷

Allah'ın müfsid kimseleri sevmediğini bildirdiği üçüncü âyet şudur:

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

‘Allah'ın sana ihsan ettiği bu servetle ebedî âhiret yurdunu mâmur etmeye gayret göster, ama dünyadan da nasibini unutma! (ihtiyacına yetecek kadarını sakla). Allah sana ihsan ettiği gibi sen de insanlara iyilik et, sakın ülkede nizamı bozma peşinde olma! Çünkü Allah bozguncuları sevmez.’⁵²⁸

Bu âyetten önceki âyetlerde, Karun isimli bir kimseden bahsedilmektedir. Karun, İsrailoğullarından, Hz.Musa'nın (as) amcasının oğluydu. Allah kendisine o kadar çok mal vermişti ki, hazinelerinin anahtarlarını bir grup insan zorlukla taşıyordu. Servetinin çokluğu sebebiyle kibirlendi, halkına zorbalık yapıp onlara zulmetti ve kendisine itaat etmelerini istedi. Halkının ileri gelenlerinden inançlı bir grup, Karun'a nasihat etti. Servetinin ve gücünün çokluğu sebebiyle gururlanmaması gerektiğini sadece dünya hayatını düşünüp ahireti unutmasının yanlış olduğunu, Allah'ın bağışladığı bol mal ve geniş nimeti, Rabbine itaat yolunda harcayarak ahiret hayatını kazanması gerektiğini söylediler. Bunun yanında Allah'ın mubah kıldığı dünya nimet ve zevklerini terk etmemesi, Allah Teâlâ'nın ona iyilikte bulunduğu gibi onun da insanlara iyilik etmesi gerektiğini hatırlattılar. ‘Kibirlenip, zulüm yaparak, haddi aşarak, insanlara kötülük yaparak, yeryüzünde fesat çıkarma, çünkü Allah fesat çıkarıcıları cezalandırır, rahmetinden, yardımından, sevgisinden mahrum kılar’ diyerek onu akıbeti hususunda uyardılar. Fakat Karun bu nasihatı dinlememiş, bu serveti kendisinde bulunan bir ilim sayesinde elde ettiğini söyleyerek Allah'a değil elindeki bilgi, tecrübe ve servete güvenmiş, yaptığı kötülöklere devam etmiş, Allah Teâlâ da onu helak etmiştir.⁵²⁹

Sonuç olarak, kula zenginlik bahşeden Allah Teâlâ'dır. Kişi kendindeki nimet ve zenginlikler için Allah'a şükretmek yerine bunları kendi nefsinden bilirse, Allah'ın cezalandırması yakın demektir. Zengin ve güçlü kimselerin şımarıp fakir kimseleri küçümsememeleri, onlara kötü davranmamaları, zulmetmemeleri bilakis

⁵²⁷ Zuhayli, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 5/64 hk., I, 479

⁵²⁸ el-Kasas, 28/77

⁵²⁹ Zuhayli, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 28/77 hk., XX, 158

muhtaç insanlara, maddî, manevî ve ahlakî yönden iyilikte bulunmaları, dünyayı imar etmeye çalışmaları ve dünyadan bozgunculuk, isyankarlık ve zulmü kaldırmak için çaba göstermeleri gerekmektedir. Eğer zengin ve güçlü kimseler böyle yapmak yerine ellerindeki servet ve gücü yeryüzünde fesat çıkarmak için kullanırlarsa Allah onları asla sevmez ve onlardan razı olmaz.

4.2. HADDİ AŞMAK

‘el- İ’tidâ’ (الاعتداء) kelimesi, zulmetmek, aşırı gitmek, verilen emri yerine getirmede haddi aşmak gibi anlamlara gelmekte olup ism-i fâil kalıbı olan ‘el-Mu’tedî’ (المعتدي) kelimesi ise zulmeden, verilen emri yerine getirmede haddi aşan, saldıran, hak çiğneyen gibi anlamlara gelmektedir.⁵³⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ’nın haddi aşan kimseleri sevmediği üç âyette geçmektedir. İlk âyet şudur:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

‘Sizinle savaşanlara karşı, siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez.’⁵³¹

Allah Teâlâ, bu âyette, müslümanlara kendilerine saldıran düşmanlarıyla savaşmalarını emrederken aynı zamanda haksız saldırıda bulunmayı, zulmetmeyi yasaklamıştır. İbn Abbas (ra) bu âyetin nüzul sebebini şu şekilde açıklamıştır: Resulullah (asm) ve ashabı, Medine’den umre yapmak niyetiyle Mekke’ye doğru giderken Hudeybiye’ye vardıklarında, Mekke’ye girmeleri müşrikler tarafından engellenmişti. Yapılan barış antlaşmasına göre Müslümanlar o sene umre yapmadan geri dönecekler, buna karşılık ertesi yıl umre yapmak üzere Mekke’ye girebileceklerdi. Ertesi sene geldiğinde Resulullah (asm) ve ashabı, kaza umresi yapmak için yola koyuldu. Müslümanlar, savaşmanın haram olduğu aylarda bulunduklarından Mescid-i Haram’a gittiklerinde müşriklerin taşkınlık yapmalarından ve onlarla savaşmak zorunda kalmalarından korkuyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, haram ayda ve Mescid-i Haram bölgesinde dahi olsa Müslümanların kendilerine saldıran düşmana karşı savaşmalarını buyurmuştur.⁵³² Zemahşerî, âyetin, kadın, çocuk, yaşlı, din adamı gibi savaşla doğrudan alakası bulunmayan insanların öldürülmesini, kendileriyle anlaşma bulunan bir topluluğa

⁵³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘A’DV’ md., XV, 31

⁵³¹ el-Bakara, 2/190

⁵³² Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 2/190 hk., II, 176

saldırılmasını yasakladığını ifade etmiştir.⁵³³ Taberî, din adamlarına, işçi ve çiftçilere, tek taraflı ateşkes ilan edip barış yapmak isteyenlere de saldırılmaması gerektiğini bildiren rivayetlere yer vermiştir.⁵³⁴ Bu âyet, haksız saldırıyı, gereksiz kan dökmeyi, çevreyi tahrip etmeyi ve ağaçları kesmeyi de yasaklamıştır.⁵³⁵

Sonuç olarak, Allah Teâlâ, zulmeden kullarını sevmediğini bize haber vermektedir. Kişinin düşmanına zulmedebilmesi için ondan daha üstün bir durumda olması gerekir. Böyle bir üstünlük durumunda dahi kul, Allah karşısındaki aciziyet ve fakriyetini hatırlamalı ve haddi aşmamalıdır.

Allah Teâlâ'nın haddi aşanları sevmediğini bildirdiği ikinci âyet de şudur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

‘Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı o güzel ve temiz nimetleri kendinize haram kılmayın, haddi aşmayın. Çünkü Allah haddini aşanları asla sevmez.’⁵³⁶

Taberî’de bu âyetin nüzul sebebi şu şekilde geçmektedir: Hz. İbn Abbas (ra) buyurmuştur ki: Bu âyet, biri Hz. Osman bin Maz’un (ra) olan sahabiden birkaç kişi hakkında nazil olmuştur. Bu sahabiler, bekar ise evlenmeyecekleri, evli iseler bir daha hanımlarıyla ilgilenmeyecekleri, dünyanın tüm zevk ve arzularını terkedip sürekli ibadet ederek yaşayacakları hususunda sözleştiler. Bu sözler Resulullah’a (asm) ulaşınca onları yanına çağırarak şöyle buyurmuştur: Ben (asm), bazen oruç tutarım bazen tutmam, hanımlarımla beraber olurum, geceleyin hem namaz kılarım, hem uyurum. Benim sünnetimi takip eden bendendir, sünnetimi takip etmeyen benden değildir.⁵³⁷ Bu âyetle müminlere, Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için kendilerini ve başkalarını, hayatın helal olan güzelliklerinden mahrum bırakmamaları emredilmiştir. Eski zamanlardan beri insanların kendi iradeleriyle bazı yasaklar koyup bunları gelenek haline getirdikleri, bu gelenekleri Allah’ın isteği gibi gösterdikleri bilinen bir gerçektir. Bu âyet, dinin yasaklamadıklarını beşerî irade ile ve dine mal ederek yasaklamaktan insanları men etmektedir.⁵³⁸ Taberî, âyette geçen tayyibât (طَيِّبَات) kelimesini kalbin meylettiği, nefsin zevk aldığı hayatın güzellikleri

⁵³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki 't-tenzîl*, 2/190 hk., I, 262

⁵³⁴ Taberî, *Câmiu 'l-beyân an tevîli 'l-Kur'ân*, 2/190 hk., III, 564

⁵³⁵ Reşit Rıza Muhammed, *Tefsiru 'l-menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetü li'l-kitâb, Mısır 1990, 2/190 hk., II, 168

⁵³⁶ el-Mâide, 5/87

⁵³⁷ Taberî, *Câmiu 'l-beyân an tevîli 'l-Kur'ân*, 5/87 hk., X, 518

⁵³⁸ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/87 hk., II, 262

olarak açıklamaktadır.⁵³⁹ Kişinin keten ve pamuk kumaştan yapılmış kıyafetler giymeye gücü yettiği halde kalitesiz kumaşlardan yapılmış kıyafetler giymesi aynı şekilde sağlıksız şeyler yemesi ve bu şekilde artırdığı parayı ihtiyaç sahiplerine harcayarak hayır yapığını söylemesi doğru bir davranış değildir. Çünkü insana öncelikli olarak gerekli olan, nefsinin salâhı ve Rabbine itaat hususunda nefesine yardımcı olmaktır. Âyette üç davranış şekli haram kılınmıştır: Birincisi Allah Teâlâ'ya yaklaşmak amacıyla hayatın helal olan maddî zevk ve lezzetlerini kendine ve çevresine haram kılmak, ikincisi, hoş ve helal şeyleri kullanmakta aşırıya kaçarak israf etmek, sonuncusu da Allah'ın helal sınırlarını aşarak haramlarını işlemektir. Bu durum İslâmın itidali tavsiye etmesi ile ilgilidir. Hayatın helal olan maddî zevk ve lezzetlerinden kaçınmak, istekleri baskı altına almak, nefse işkence etmek, bedeni mahrum bırakıp zayıf düşürmek haramdır. Aynı zamanda arzu duyulan ve zevk alınan şeylerden normalin ve İslâmın emrettiği orta yolun üstünde aç gözlülükle faydalanmak ve israf etmek de haramdır.⁵⁴⁰

Sonuç olarak, Allah Teâlâ, helal olan dünya nimet ve zevklerini, kendisine ve çevresine haram kılan bunu da Allah'a yakın olabilmek için yapan kullarını sevmediğini haber vermektedir. Çünkü kişinin üzerinde kendi nefsinin, ailesinin ve çevresinin de hakları vardır. Herkesin ihtiyacını en iyi şekilde bilen Allah Teâlâ, bu ihtiyaçları gözeterek bazı dünya nimet ve zevklerini helal kılmıştır. Kişinin kendi aklıyla bu helal şeylerden kendini ve çevresini mahrum bırakması farklı problemlere yol açabilir.

Allah Teâlâ'nın haddi aşanları sevmediğini bildirdiği üçüncü âyet de şudur:

أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

'Rabbimize için için yalvararak, başka nazarlardan uzak, gizlice dua edin. Gerçekten O, haddi aşanları hiç sevmez.'⁵⁴¹

Allah Teâlâ, kullarına, başka kimsenin kendilerine yardım edemeyeceğinin bilincinde olarak ihlasla, bu ihlası bozacak riyadan kaçınmak için gizlice, kalpten gelen bir itaat ve tevazu ile yalvararak dua etmelerini buyurmaktadır.⁵⁴² Dua eden bir kul, istediği şeye muhtaç ve onu elde etmekten aciz, Rabbinin ise onu iştirip

⁵³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli'l-Kur'ân*, 5/87 hk., X, 513

⁵⁴⁰ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-munîr*, 5/87 hk., VII, 15

⁵⁴¹ el-A'râf, 7/55

⁵⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli'l-Kur'ân*, 7/55 hk., XII, 485

ihtiyacından haberdar ve ihtiyacını gidermeye muktedir olduğunu bilir. Dolayısıyla kul, dua ederek Allah karşısındaki acizliğini ve fakirliğini, Allah Teâlâ'nın ise rububiyetinin yüceliğini idrak eder. Bütün ibadetlerdeki en yüksek gaye de bu bilince erişmektir. Kul kendisinin Allah katındaki acziyet ve fakriyetine, Sübhân olan Rabbinin ise ilim, kudret, rahmet ve yüceliğinin sonsuzluk ve kemaline inandığı zaman Allah Teâlâ'ya yalvarır. Kişi, bu ihlase eriştiği zaman da, riyadan korunmak için duanın gizli yapılması gerekir.⁵⁴³ 'Allah'ın haddi aşanları sevmediği' ifade edilirken belirlilik takısı kullanılması, lafzın umumiliğine delâlet etmekle birlikte duada da haddi aşanları sevmediği ifade edilmiş olmaktadır. Resulullah (asm) şu şekilde buyurmuştur: 'İleride duada, haddi aşacak kavimler olacaktır.'⁵⁴⁴ Dua ederken haddi aşmak çeşitli şekillerde olabilir: Bağırarak dua etmek, peygamber olmayı istemek gibi mümkün olmayan şeyler için dua etmek, günah bir işin ve bir kötülüğün meydana gelmesi için dua etmek gibi.⁵⁴⁵

4.3. ÖVÜNMEK ve KENDİNİ BEĞENMEK

'Muhtal' (مختال) kelimesi, 'HYL' (خيل) kökünden gelmektedir. İsm-i fâil olan bu kelime, kibirli, gururlu, kendini beğenen, kimsenin sözüne değer vermeyen, fakir olan akraba ve komşularına karşı kibirli davranan, onlarla görüşmeyen anlamlarına gelmektedir.⁵⁴⁶ 'Fehûr' kelimesi de, aşırı derecede kibirli ve kendini beğenen manasına gelmekte olup, 'FHR' (فخر) kökünün ism-i fâil kalıbının mübalağa sigasıdır.⁵⁴⁷ Allah Teâlâ kibirli, başkalarına değer vermeyen, kendini beğenen, övünüp duran kullarını sevmediğini üç âyetle bildirmektedir. İlk âyet şudur:

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ
وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا

'Yalnız Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi şerik yapmayın. Anneye, babaya, akrabalara, yetimlere, fakirlere, yakın komşulara, uzak komşulara, yol arkadaşına, garip ve yolculara, ellerinizin altındaki (köle, cariye, hizmetçi, işçi) lere de güzel muamele edin. Bilin ki Allah kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri sevmez.'⁵⁴⁸

⁵⁴³ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 7/55 hk., XIV, 286

⁵⁴⁴ İbn Mâce, *Duâ* 12

⁵⁴⁵ Taberî, *Câmiu 'l-beyân an tevîli 'l-Kur'ân*, 7/55 hk., XII, 486

⁵⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 'HYL' md., XI, 226

⁵⁴⁷ Râgıb, *el-Müfredât fî Garibi 'l-Kur'ân*, 'FHR' md., II, 180

⁵⁴⁸ en-Nisâ, 4/36

Taberî'ye göre 'fehûr' kelimesi âyette, kibirlenip, kendine güzel gelen davranışlarını sürekli başkalarına anlatıp duran, böbürlenlen, 'muhtal' kelimesi ise kibirlenen anlamında kullanılmıştır. Bu iki olumsuz niteliği taşıyan kimseler, fakir akraba ve komşularına ve âyette bahsi geçen diğer gruplara karşı büyüklük taslar, cimrilik eder ve kötü davranırlar.⁵⁴⁹ Zuhaylî'ye göre de, 'muhtâl', kibirli davranışlar sergileyen, 'fehûr' ise, güzel gördüğü davranışlarını sürekli anlatıp kendini öven, büyüklenen böylelikle sözleriyle kibre düşen kimse demektir. Bu şekilde söz ve hareketleriyle övünüp duran kibirli kimseleri Allah sevmez. Çünkü onlar kendileri gibi kul olan diğer insanları küçük görürler, onlara haklarını vermeyerek zulmederler. Bu kimseler, anne-babalarına, yakın-uzak akraba ve komşularına, çalışanlarına, arkadaş ve dostlarına iyilikte bulunmaz, yardımcı olmazlar. İyilikte bulunuyor gözükseler bile bunu bahsedilmek, şöhret ve ün kazanmak için yaparlar. Allah Teâlâ'nın kendilerine mal ve zenginlik verdiği bu kimseler, bu mallarını Allah'ın harcanmasını emrettiği yerlere harcamadıkları gibi çevrelerinde bulunan kimselere de cimri olmalarını öğütlerler.⁵⁵⁰

Allah Teâlâ'nın bu özelliklere sahip kullarını sevmediğini bildirdiği ikinci âyet de şudur:

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

'Kibirli davranarak insanlara yüzünü dönme, yerde çalımlı çalımlı yürüme! Çünkü Allah kibirle kasılan, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez.'⁵⁵¹

İnsanlarla konuşurken kibirlenerek ve küçümseyerek onlardan yüz çevirmek bu âyetle yasaklanmıştır. Bunun aksine insanlarla konuşurken alçak gönüllü, samimi, sakin ve güler yüzlü olunmalıdır. Ayrıca kişi yürürken de ölçülü olmalı, gururlanarak, şımararak, zorbalık yaparak ve insanları rahatsız ederek yürümemelidir. Allah Teâlâ, nefsin ve yaptıklarını seven, sürekli kendini metheden ama bu nimetleri kendisine veren Rabbine şükretmeyen, bu kibirli hali diğer insanlarla ilişkilerine ve yürüyüşüne yansıyan kullarını sevmemektedir.⁵⁵²

⁵⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi 'l-Kur'an*, 4/36 hk., V, 193

⁵⁵⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 4/36 hk., V, 68

⁵⁵¹ Lukmân, 31/18

⁵⁵² Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 31/18 hk., XXI, 151

Allah Teâlâ'nın övünen ve kendini beğenen kullarını sevmediğini bildirdiği üçüncü âyet de şudur:

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَيْكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

‘Bu da, elinizden çıkan şeylerden dolayı gam yememeniz, Allah'ın size nasib ettiği nimetlerle de şıarmamanız içindir. Allah övünüp duran, kibirli, kendini beğenmiş kimseleri sevmez.’⁵⁵³

Allah Teâlâ, bir önceki âyette, olan ve olacak her şeyin ezeli ilminde kayıtlı olduğunu haber vermektedir. Bunu kabul eden insan, elinden giden fırsatlar için kendisini yıpratacak derecede aşırı üzülmeyiz, Allah'ın kendisine verdiği imkanlarla da şımarıp kibirlenmez. Başa bir musibet geldiğinde yapılması gereken o olaydan gerekli dersleri çıkarmak ve öğrenilen şeylerin de gelecekteki davranışlara ışık tutmasıdır. Allah Teâlâ, kişiye nimet verdiğinde ise kişi, bu nimetin asıl kaynağının kendi aklı, bilgisi, becerisi ve çabası değil bizzat Allah Teâlâ olduğunu bilmelidir. Böylelikle kişi, övünüp böbürlenmek için bir sebep bulamaz bilakis bu nimetin yerine getirilmesi gereken sorumluluk ve yükümlülükleri olduğu bilinciyle hareket eder. İmtihan gereği başa gelebilecek musibetleri önlemek insanın gücü dahilinde değildir. Buna karşılık insanın asıl yükümlülüğü, Allah'dan gelen musibet ve nimetlere karşı nasıl davrandığıyla alakalıdır. Yani kişinin yükümlülüğü, iradesine bırakılan tutum ve davranışlarda, hür iradesiyle Allah'ın emir ve yasaklarına uyma noktasında başlamaktadır.⁵⁵⁴ Bu âyet ve bir sonraki âyet de, kendisine verilen dünya servetini aşırı derecede sevip bağlanan, bu servetle şımarıp böbürleneyen, elindeki imkanları sırf kendine ait görüp cimrilik yapan, üstelik başkalarının da bu şekilde davranmasını isteyen kullar ağır bir şekilde eleştirilmiştir.⁵⁵⁵ Allah Teâlâ tarafından hoş görülmeeyen üzüntü, kaza ve kadere rıza göstermeyerek, başa gelen musibete sabretmeyerek gösterilen üzüntüdür. Yasaklanan sevinç ise kişiyi şımarıklığa sevk eden, şükürü unutturan sevinçtir. Hz. İkrime, Hz. İbn Abbas'dan (ra) şöyle rivayet etmiştir: ‘Üzülmeyen veya sevinmeyen kimse yoktur. Siz sevincinizi şükre, üzüntünüzü sabra çevirin.’⁵⁵⁶

⁵⁵³ el-Hadîd, 57/23

⁵⁵⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 57/23 hk., V, 186

⁵⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 57/23 hk., XXIX, 472

⁵⁵⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 57/23 hk., XVII, 328

Sonuç olarak, sıkıntıların verdiği keder ve üzüntü ile sevinçlerin verdiği mutluluk, kişiyi Allah'dan uzaklaştırmamalı bilakis O'na yönelmek, iyi ve kötü günde O'nu akıldan çıkarmamak için vesile olmalıdır. Hem üzüntü hem de mutlulukta ölçüyü kaçırmamak önemlidir. Başına gelen her şeyin Allah'dan olduğunun bilincinde olan bir kimse diğer kişilere üstünlük taslamaz, kazancı dolayısıyla şımarmaz, cimrilik yapmaz, başkalarına da cimriliği tavsiye etmez. Fakat her şeyin Allah'ın bilgisi dahilinde ve O'nun takdiriyle olduğu gerçeğini kavrayamayanlar, Allah'ın verdiği servet, güç ve konumu kendilerinin kazandığını zannederek üstünlük duygusuna kapılırlar, şımararak cimri davranırlar ve bu hatalı tutumlarını normalleştirmek için başkalarına da cimri davranmalarını öğütlerler.⁵⁵⁷

4.4. ZÂLİM OLMAK

Zulüm kelimesi, ZLM (ظلم) kökünden gelmekte olup bir şeyi olması gereken yerden farklı bir yere koymak anlamına gelmektedir. Kelimenin diğer manaları da, doğru yoldan ayrılmak, haddi aşmak, bir şeyi eksik yapmaktır. Hak ve adaletin zıddıdır.⁵⁵⁸ Allah Teâlâ'nın zâlim kullarını sevmediği üç âyette geçmektedir. Birinci âyet şudur:

وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمُ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

‘İman edip makbul ve güzel işler yapanların ise mükâfatlarını tam tamına ödeyecektir. Allah zalimleri sevmez.’⁵⁵⁹

Allah Teâlâ, bu âyetden önceki âyetlerde, Hz. İsa'nın (as) kavmini imana davet ettiğini bir kısmının iman, bir kısmının ise inkar ettiğini bildirmektedir. Hz. İsa'yı (as) inkar edenler, ona eziyet etmişler ve öldürmeye karar vermişlerdir. Allah Teâlâ ise onu kendi katına yükselterek inkar edenlerin elinden kurtarmıştır. Hz. İsa'yı (as) inkar edip, onu yalanlayan ve ona zulmedenler bu günahları sebebiyle azap göreceklerdir. O'na iman edip peygamberliğini ve Allah tarafından getirdiklerini tasdik edenler, getirdiği emir ve yasaklara uyarak salih amel işleyenlere gelince, Allah, onların mükâfatlarını eksiksiz olarak verecektir.⁵⁶⁰ Böylelikle Allah'ın hak olarak gönderdiği Hz. İsa'nın (as) peygamberliğini inkar etmek, onun söylediklerini

⁵⁵⁷ Kutub, *Fi Zılâli'l Kur'ân*, 57/23 hk., VI, 3493

⁵⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 'ZLM' md., XII, 373

⁵⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/57

⁵⁶⁰ Zuhayli, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 3/57 hk., III, 239

yalanlamak, mucizelerini inkar etmek, ona eziyet etmek ve öldürmeye niyet etmek gibi davranışlar zulüm olarak nitelendirilmekte, Allah'ın bu tür davranışlar sergileyen zâlimleri sevmediği belirtilmektedir.

Allah'ın zâlimleri sevmediğini bildirdiği ikinci âyet şudur:

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

‘Şayet siz yara aldı iseniz, karşınızdaki düşman topluluğu da benzeri bir yara aldı. İşte Biz, Allah'ın gerçek müminleri ortaya çıkarması, sizden şehitler edinmesi, müminleri tertemiz yapıp kâfirleri imhâ etmesi için, zafer günlerini insanlar arasında nöbetleşe döndürür dururuz. Allah zalimleri sevmez.’⁵⁶¹

Bu âyet ve bundan bir önceki âyette, Bedir ve Uhud savaşlarının bir mukayesesini yapılmaktadır. Bedir savaşında, müşriklere karşı zafer kazanan müslümanlar, Uhud savaşında yenilmişlerdir. Allah Teâlâ, Uhud savaşında yenilgiye uğrayan Müslümanları teselli etmek ve cesaretlendirmek için onlara Bedir savaşını hatırlatarak buyuruyor: Eğer Uhud’da yenilgiye uğradıysanız hemen üzüntüye kapılıp cesaretinizi yitirmemeli ve zayıflık göstermemelisiniz. Bilmelisiniz ki düşmanlarınız da, Bedir’de benzer bir yenilgiye uğramışlardı. Fakat onlar yenildikleri için zayıflık göstermemişler, cesaretlerini yitirmemişler aksine sizinle savaşmak için azimli ve kararlı bir biçimde hazırlıklarını tamamlayarak Uhud savaşına gelmişler ve bu çabalarının karşılığını da almışlardır. Bu Allah'ın bir kanunudur. Allah onları sevdiği için değil, sabırlı ve kararlı bir şekilde mücadele ettikleri için zafere ulaşmışlardır. Sabır ve kararlılık içinde çalışıp gayret gösterenlerin Allah tarafından başarıya ulaştırılması ilahî bir kanundur. Ayrıca Müslümanların Uhud savaşındaki yenilgilerinin başka hikmetleri de vardır: Allah Teâlâ, bu şekilde, savaştan kaçmayan, düşmanlarına karşı sebat gösteren samimi Müminleri ortaya çıkarmış, onların bir kısmına şehitlik rütbesi nasib etmiş, başlarına gelen eza ve sıkıntılar sebebiyle günah ve kusurlarından arındırarak tertemiz hale getirmiştir. Eğer bütün savaşlarda inananlar yenen, inanmayanlar yenilen taraf olsaydı hayatın imtihan oluşunun bir değeri kalmadığı gibi serbest irade ile iman etme imkânı da ortadan kalkar, inanmayanlar ister istemez imana zorlanmış olurlardı. Allah Teâlâ’nın bazen mümin kuluna dünyada şiddetli meşakkatler vermesinin

⁵⁶¹ Âl-i İmran, 3/140

hikmetlerinden biri de günaha ve isyana meyleden kulunu terbiye etmektir. İşte bu gibi hikmetler sebebiyle Allah Teâlâ, zafer ve yenilgiyi inananlar ve inanmayanlar arasında döndürmekte ve her iki tarafa da acı ve tatlı günler yaşatmaktadır. Ancak müminlerin ölümlerine şehitlik mertebesi verip onları cennetine koyacağını müjdelerken, inanmayanların ölümlerini cehenneme koyacağını bildirmektedir. Böylelikle yaralanmak, öldürülmek, yenilgiye uğramak bir tarafa değer kazandırıp günahlardan arınma imkanı sağlarken diğer tarafa zillet ve kayıp getirmektedir. Nitekim Bedir’de müşriklerin yenilmeleri onlara zillet ve kayıp getirdiği halde Uhud’da müslümanların şehit olmaları ve yenilmeleri onlara günahlardan arınma ve manevi kirlerden temizlenme şerefi kazandırmıştır. Ayrıca sonraki savaşlar için de bir ders olmuştur.⁵⁶² ‘Allah zalimleri sevmez.’ ifadesiyle, Hz. İbn Abbas’a (ra) göre müşrikler kastedilmiştir. Allah, müşrik kimseleri zalim olarak nitelendirmiştir, çünkü insanın ilk vazifesi, Allah’ı, Kur’ân’ın tanıttığı gibi tanımak, kulluğunu O’nun istediği şekilde yapmaktır. Kişi, bu gerçeği kalbine ve benliğine gereği gibi yerleştiremezse düşünce ve davranışlarında çeşitli çelişkiler meydana gelecek,⁵⁶³ inanç ve fiillerinde kulluktan saparak zulüm işlemiş olacaktır. Ayrıca Allah’ın bazı durumlarda inanmayanlara zafer nasib etmesinin sebebi, onları sevmesi değil yukarıda bahsedilen fayda ve hikmetlerden dolayıdır ki ‘Allah zalimleri sevmez’ ifadesiyle bu duruma da işaret vardır.⁵⁶⁴

Sonuç olarak Allah, müminlerin savaş ve mücadele gibi olayların olumsuz sonuçlarından etkilenmemelerini, morallerini bozmamalarını ve dağılmamalarını istemiş onları teselli etmiştir. Ayrıca Allah’ın kâinat üzerindeki sünneti hatırlatılmış, sebep - sonuç ilişkisine değinilmiştir. Bununla beraber dilediğini var etmek konusunda Allah’ın mutlak kudretine iman da dile getirilmiştir. Müşriklerin Uhud savaşında zafer kazanmalarının sebebi sabır, kararlılık ve gayretleridir. Ancak nihai zafer her zaman Allah’ın peygamberlerinin ve inananların olacaktır. İnanmayanlar ise helak edilecektir. Allah, inananları düşmanları ile yeniden savaşılmaya teşvik etmekte, acze düşmelerini, tembellik etmelerini, dağılmalarını, düşmanla savaşı bırakıp pes etmelerini yasaklamaktadır. Yenilmek veya başa bir musibet gelmesi, insanı hatalarını düzeltmeye, gelecek olaylar için detaylı bir şekilde hazırlanmaya ve plan yapmaya sevk etmektedir. Eğer bu şekilde davranılırsa geçmişten ibret alınmış

⁵⁶² Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 3/140 hk., I, 504-505

⁵⁶³ Veli Ulutürk, ‘Kur’ân’da Zulüm Kavramı’, *Atatürk Ü.İ.F.D.*, 1990, sy. 9, s. 130

⁵⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 3/140 hk., IX, 370

ve geçmiş geleceğe güzel bir şekilde rehberlik etmiş olur. Böylelikle müslümanlar, Allah'ın yardımını elde eder ve zafer kazanırlar. Nitekim Uhud savaşından sonra Resulullah (asm) ve diğer halifeler zamanında müslümanlar, düşmanlarına karşı pek çok zafer kazanmışlardır.⁵⁶⁵ Allah, müşriklere bazen dünya zafer ve galibiyetlerini tattırır da, onları sevmez ve nihai zafer her zaman inananlarındır.

Allah'ın zalimleri sevmediğini bildirdiği üçüncü âyet de şudur:

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

‘Ama unutmayın ki haksızlığın karşılığı, yapılan haksızlık kadar olabilir, fazlası helâl olmaz. Bununla beraber kim affeder, haksızlık edenle arasını düzeltirse onun da mükâfatı artık Allah'a yaraşan tarzda olur.Şu kesindir ki Allah zalimleri sevmez.’⁵⁶⁶

Bu âyette, bireyler ve toplumlar arası ilişkilerde, hakka saldırı niteliği taşıyan bir eyleme karşı gösterilen tepkinin mahiyeti hususunda bilgi verilmektedir. Saldırıya karşılık verilmesi durumunda, haklılık sınırının aşılması, amaca uygunluk ve karşılık vermede denklik ilkelerine uyulması belirtilmektedir. İster sebepsiz, ister bir kötülüğe karşılık verirken sınırı aşmak suretiyle olsun başkalarına haksızlık edilmesi, Allah'ın sevmediği bir davranıştır. Eğer kötülük yapanı cezalandırma yolu seçilmişse yaptığı işin kötülüğünü ona hissettirecek ve o kötülüğe denk gelecek bir karşılık verilmelidir. Şahsi bir hakla ilgili bağışlama yolunun seçilmesi Allah katında değerli bir davranıştır. Diğer yandan haksız bir saldırıyı önlemeye çalışmak ve meşru müdafaa ölçüleri içinde karşılık vermek de yerine göre bir erdemdir. Olabildiğince sabredip özveride bulunmak da büyük bir erdemdir.⁵⁶⁷ Allah Teâlâ, zalimleri sevmediği halde onları affetmeyi teşvik etmiştir. Sevmediği zalimleri affetmeye kullarını teşvik eden Allah, böylelikle sevdiği mümin kullarının affedilmeye daha layık olduğuna dikkat çekmektedir.⁵⁶⁸

Sonuç olarak insanlara kötülük yapmamak esastır. Ancak zulme uğrayan kimsenin hakkını alması adalet, affetmesi erdemdir. Bununla birlikte zulme uğrayan da hakkını alırken adaletli davranmalı, haddi aşıp zulmetmemelidir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-munîr*, 3/140 hk., IV, 102

⁵⁶⁶ eş-Şû'râ, 42/40

⁵⁶⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 42/40 hk., IV, 648

⁵⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 42/40 hk., XXVII, 616

⁵⁶⁹ Ulutürk, ‘Kur'an'da Zulüm Kavramı’, s. 137

4.5. İSRAF ETMEK

İsraf kelimesi ‘سرف – SRF’ köküyle aynı anlamı ifade etmekte ve orta yoldan ayrılmak, sınırı aşmak, aşırı gitmek, çok fazla harcama yapmak, normal sınırların dışına çıkmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁷⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın israf edenleri sevmediği iki yerde geçmektedir. Bunlardan birincisi şudur:

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

‘Asmalı - asmasız bağ ve bahçeleri, mahsûlleri, çeşit çeşit hurma ve ekinleri, birbirine şekil ve renk yönünden benzer, tat bakımından benzemez tarzda yaratıp yetiştiren hep O’dur. Her biri mahsul verince ürününden yiyin, devşirildiği gün hakkını (öşürünü) da verin, israf etmeyin, çünkü O, müsrifleri sevmez.’⁵⁷¹

Allah Teâlâ, bu âyette önce kullarına ihsan ettiği nimetlerden bazılarını hatırlatmakta daha sonra bu nimetlerden yararlanılmasını ve haklarının verilmesini emretmektedir. Âyette geçen ‘hakkını verin’ ifadesi ürünlerden alınan zekâtı (öşür) ifade etmektedir. Yine âyette geçen ‘israf etmeyin’ ifadesiyle ilgili âlimler tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İlk görüşe göre, burada kastedilen mana, kişinin malının hepsini dağıtıp, kendisini ve ailesini muhtaç duruma düşürmesidir. Eğer kişi, malının tamamını dağıtarak ailesine bir şey bırakmazsa malını israf etmiş olur.⁵⁷² İkinci görüşe göre, kişinin farz olan zekatı vermeyerek haddi aşması israf olarak nitelendirilmektedir. Üçüncü görüşe göre malını günah ve haram işlerde harcayan kişi israf etmiş olur. Mücahid’den gelen bir rivayet şu şekildedir: ‘Bir adamın Ebu Kubeys dağı kadar altını olsa ve onu Allah yolunda harcasa malını israf etmiş olmaz. Allah’a isyan yolunda bir dirhem bile harcasa israf etmiş olur.’ Dördüncü görüşe göre de âyette, zekat toplarken vacib olan miktardan fazlasını isteyen idareciler kastedilmiştir. Allah, bu âyetle haddi aşma anlamına gelen her türlü israfı yasaklamıştır. İsraf etmek, malını harcarken Allah’ın koyduğu ölçülerin altında kalmakla veya üstüne çıkıp başkalarına muhtaç hale gelmekle olur. Bunu yapan herkes âyette ifade edilen ‘israf edenler’ sınıfına girer.⁵⁷³

Allah’ın israf eden kullarını sevmediğini bildirdiği ikinci âyet de şudur:

⁵⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, ‘SRF’ md., IX, 148

⁵⁷¹ el-En’âm, 6/141

⁵⁷² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 6/141 hk., XIII, 165

⁵⁷³ Taberî, *Câmiu’l-beyân an tevîli’l-Kur’ân*, 6/141 hk., XII, 176

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

‘Ey Adem’in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyinin. Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri asla sevmez.’⁵⁷⁴

Âyette geçen ‘zînetlerinizi alın’ ifadesiyle ‘güzel elbiselerinizi giyin’ manası kastedilmiştir. Salih insanlar, cuma ve bayram günlerinde, arkadaşlarıyla buluşacakları zamanlarda kaliteli ve güzel elbiselerini giyerlerdi.⁵⁷⁵ Hz. İbn Mesud’dan (ra) rivayet edilen bir hadis de, Allah Resulü (asm), ‘Kalbinde zerre ağırlığınca kibir bulunan kimse cennete giremeyecektir.’ buyurmuştur. Bir sahabinin, ‘Kişi elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasını sever. Bu konuda ne buyurursunuz?’ diye sorması üzerine de ‘ Muhakkak Allah güzeldir ve güzeli sever. Kibir, hakka karşı büyüklenmek ve insanları da küçük görmektir.’ buyurmuştur.⁵⁷⁶

Allah Teâlâ daha sonra cimriliğe ve israfa kaçmaksızın hoş rızıkların yenilip, içilmesini mübah kılmıştır. Allah Resulünün (asm) yemek yeme hususunda Müslümanlar için belirlediği ölçü de şu hadisle ifade edilmiştir: ‘Ademoğlu midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Ona, bünyesini ayakta tutacak birkaç lokmacık yeterlidir. Eğer mutlaka yiyecekse, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe ayırsın, üçte birini de boş bıraksın.’⁵⁷⁷

Sonuç olarak, Allah Teâlâ, kullarını inanç, söz, davranış ve sosyal ilişkilerinde aklın ve örfün uygun gördüğü yolu takip edip itidalli olmaya, her şeyi yerinde ve faydalı bir şekilde kullanmaya davet etmektedir.⁵⁷⁸ Dinimizde maddî ve manevî her türlü nimetin yaratılış gayesine aykırı kullanılması, lüzumsuz yere harcanması israf ve savurganlık olarak değerlendirilir.⁵⁷⁹

4.6. KÂFİR OLMAK

Küfür kelimesi, inkar etmek, isyan etmek, nankörlük etmek, inanmamak gibi anlamlara gelmektedir. İman etmenin zıddıdır. Kâfir kelimesi ise, nankör,

⁵⁷⁴ el-A’râf, 7/31

⁵⁷⁵ Zuhayli, *et-Tefsîru’l-munîr*, 7/31 hk., VIII, 188

⁵⁷⁶ Müslim, İman 39

⁵⁷⁷ Tirmizi, Zühd 47

⁵⁷⁸ Hikmet Akdemir, ‘Kur’ân’da İsrâf Kavramı’, *H.Ü.İ.F.D.*, 2001, sy. 1, s. 61

⁵⁷⁹ Osman Güner, ‘İsrâf’, *Yeni Ümit Dergisi*, 2013, sy. 102, s. 15

inanmayan, inkar eden anlamlarına gelmektedir.⁵⁸⁰ Küfür kelimesinin itikâdî ve amelî olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. İtikâdî olarak küfür, Allah'ın varlığı ve birliğine, peygamber ve din gönderdiğine, âhiret hayatına iman gibi mümin olabilmek için gerekli olan iman esaslarından birini kalben inkâr etmektir. Amelî yönden küfür ise, Allah'ın verdiği nimetleri inkâr edip şükretmemektir. Allah'ın nimetlerine küfür iki şekilde olur: Birincisi, nimetlerin, Allah'ın lütfu olduğunu inkâr etmektir ki bu aynı zamanda akide yönünden de küfürdür. İkincisi, Allah'ın verdiği nimetleri israf etmektir. Bu ise nimetlerin sahibine saygısızlıktır.⁵⁸¹ İman esaslarını ve nimetlerin Allah'ın lütfu olduğunu inkâr etmek, dünyada müslüman olarak kabul edilmemeye ve ahirette ebedî olarak cehennemde kalmaya sebebiyet verir. Nimet israfı ise, nimete karşı nankörlüktür ve günahdır ancak kişiyi imandan çıkarmaz.⁵⁸² Allah'ın kâfir kimseleri sevmediği Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette geçmektedir. Bu âyetlerden birincisi şudur:

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

‘De ki: ‘Allah'a ve Resulullah'a itaat ediniz. Şayet yüz çevirirlerse, bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.’⁵⁸³

Allah Teâlâ, bu âyette, müslümanlara, emir ve yasaklarına uymak suretiyle kendisine, sünnetine tâbi olup O'nun (asm) gösterdiği yoldan gitmek suretiyle de Resulüne (asm) itaat etmelerini emretmektedir. Hristiyanlar ve Museviler, Allah'ı sevdiklerini iddia ettikleri halde gönderdiği elçisi Hz. Muhammed'e (asm) inanmayarak emrine aykırı hareket etmişlerdir. Allah Teâlâ, kendi emrine aykırı hareket eden kâfirlerden razı olmaz, onları cezalandırır ve bağışlamaz. Çünkü onlar, Allah Resulüne (asm) uyup, İslam dinine tâbi olacakları yerde kendi hevâ ve heveslerine tâbi olmuşlardır. Bu âyet, Resulullah'a muhalefet etmenin küfür olduğunu, O'na (asm) muhalefet eden kimse, Allah'ı sevip, O'na yakın olduğunu iddia etse de, Allah'ın bu insanları sevmediğini ifade etmektedir.⁵⁸⁴

Allah'ın, kâfirleri sevmediğini bildirdiği ikinci âyet şudur:

⁵⁸⁰ İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, 'KFR' md., V, 144

⁵⁸¹ Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 'KFR' md., II, 303

⁵⁸² Lütî Şentürk, 'İman ve Küfür', *Diyanet Dergisi*, 1991, sy. 4, s. 12

⁵⁸³ Âl-i İmran, 3/32

⁵⁸⁴ Zuhayli, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 3/32 hk., III, 208

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

‘Zira Allah iman edip güzel ve makbul işler yapanları lütfu ile ödüllendirecektir. O kâfirleri asla sevmez.’⁵⁸⁵

Rum suresi, genel olarak Allah’ın varlığına ve birliğine delil getiren âyetleri ihtiva etmektedir. Evrende yer alan, Allah’ın varlık ve birliğine delalet eden nice âyetler üzerinde düşünüp iman eden, bu imanın gereklerine uygun davranarak ömürlerini faydalı işlerle geçirenleri Allah, rahmet ve lütfuyla mükafatlandıracaktır. Buna karşılık inanmayıp, isyan edenleri de cezalandıracaktır. Allah, ömrünü inkar ve nankörlükle geçiren kullarını sevmez. Âyette geçen ‘Allah’ın lütfuyla’ ifadesi, cennet ehlinin cennete, kendi çalışma ve gayretiyle değil, Allah’ın lütuf ve rahmetiyle gireceğini göstermektedir.⁵⁸⁶

4.7. GÜNAHKAR ve NANKÖR OLMAK

Allah Teâlâ’nın günahkar ve nankör kimseleri sevmediği şu âyette geçmektedir:

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ

‘Allah faizin bereketini eksiltir, zekât ve sadakaları ise nemalandırır. Hem Allah kâfirlikte ileri giden, günahta ısrarlı hiçbir kimseyi sevmez.’⁵⁸⁷

Âyette geçene ‘كفار – keffâr’ kelimesi, ‘KFR – kökünden türemiş bir mübalağa sigasıdır. Küfür içeren fiilleri yapmayı adet haline getiren, bu işleri çokca yapan kimse manasına gelmektedir.’⁵⁸⁸ ‘Esîm – اثم’ kelimesi ise ‘İSM – اثم’ kökünden türemiştir. ‘İSM – اثم’ kökü, günah, haksızlık yaparak haddi aşmak, kötülük ve suç gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca zulmetmek, adam öldürmek, faizle borç para vermek gibi başkalarının hakkını ilgilendiren büyük günahlar için de ‘İSM – اثم’ kelimesi kullanılır. İçinde hata barındırmayan, kasden işlenen günahlar da bu şekilde adlandırılır.⁵⁸⁹ Bu kökün ism-i fâil kalıbı olan ‘esîm’ kelimesi de, suçlu ve günahkar anlamına gelmekte olup helal olmayan şeyleri yapan günahkar kimse

⁵⁸⁵ er-Rûm, 30/45

⁵⁸⁶ Zuhayli, *et-Tefsîru l-munîr*, 30/45 hk., XXI, 100

⁵⁸⁷ el-Bakara, 2/276

⁵⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu l-gayb*, 2/276 hk., VII, 80

⁵⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu l-gayb*, 4/112 hk., XI, 215

için kullanılır. İşleyene ceza gerektiren, insanı hayır ve sevaptan alıkoyan fiiller ve bu fiilleri işlemekten doğan sorumluluklar ise ‘günah’ olarak adlandırılır.⁵⁹⁰

İslam dini, çalışma, gayret gösterme, karşılıklı sevgi, merhamet, dostluk, yardımlaşma, hak ve adalet dinidir. Çalışmadan kazanç sağlamayı caiz görmez. Güçsüzün sömürülmesini, kin ve düşmanlığa götüren her şeyi haram kılmıştır. Servetin küçük bir azınlığın elinde toplanmasını ve bu azınlığın topluma hükmetmesini de kabul etmez. İşte tüm bu sebeplerden Allah Teâlâ faizi haram kılmıştır.⁵⁹¹ Bazı kimseler, serveti sadaka vermenin azaltacağını, faiz almanın ise artıracığını düşünür. Âyet, bu düşüncenin isabetli olmadığını ifade etmektedir. Sadakanın artırılmasından maksat sadaka verenin servetinin bereketlenmesi, servetinden hayır görmesi ve amel defterinin sevapla dolmasıdır. Faizin bereketinin eksiltilmesi ise, rakam olarak büyüyen servetin bereketinin olmaması, sahibine yaramaması, günahını artırmasıdır. Toplum açısından sadakanın artırılmasına gelince, sadaka ve infak sayesinde çok sayıda insan servetten faydalanır, refah tabana yayılır, artan refah, talebi, artan talep ise, üretimi artırır ve bu da ülke zenginliğine sebep olur. Faiz ise üretmeden kazanmayı teşvik ettiği için bundan üretim olumsuz etkilenir, zenginle yoksul arasındaki uçurum daha çok açılır. Bu sosyal patlamalara, sosyal patlamaların sebep olduğu fitne ve kargaşa da faizden elde edilen servetlerin yok olmasına sebep olur.⁵⁹² Allah, faizi helal kabul etmek suretiyle küfründe devam edenleri ve faizi haram kabul etmekle beraber onu yemek suretiyle haddi aşarak, günah üzere ısrar edenleri sevmez.⁵⁹³

4.8. HÂİN OLMAK

Hâin, sözünde durmayan, insanları aldatan kimse demektir.⁵⁹⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın hâin kimseleri sevmediği şu âyette geçmektedir:

وَأَمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ

‘Seninle sözleşme yapan bir millette sözleşmeye aykırı bir hainlik alameti tesbit edersen, savaş açmadan önce anlaşmanın artık geçersiz kaldığını ilan et ki bunu bilme hususunda iki taraf da eşit olsun. Çünkü Allah hainleri asla sevmez.’⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ İbn Manzur, *Lisânu’l Arab*, ‘İSM’ md., I, 23

⁵⁹¹ Zuhayli, *et-Tefsîru’l-munîr*, 2/276 hk., III, 98

⁵⁹² Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/276 hk., I, 311

⁵⁹³ Zuhayli, *et-Tefsîru’l-munîr*, 2/276 hk., III, 84

⁵⁹⁴ İbn Manzur, *Lisânu’l Arab*, ‘HVN’ md., XIII, 144

Allah, bu âyetle müslümanlardan aralarında anlaşma olan bir topluluğun kendilerine ihanet ettiğinden şüphe ederlerse anlaşmanın sona erdiğini onlara bildirmelerini istemektedir. Eğer ihanetin delilleri sabit olursa, haber vermeden anlaşma bozulur.⁵⁹⁶ Karşı taraf anlaşmanın devam ettiğini düşünürken ve ortada kesin ihanet delilleri yokken savaş açmak, âyetle hainlik olarak nitelendirilmekte ve müslümanlara bu tür bir davranıştan kaçınmaları söylenmektedir.⁵⁹⁷

4.9. HÂİN VE GÜNAHKAR OLMAK

Allah, hâin ve günahkar olanları sevmediğini şu âyetle bildirmektedir:

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا

‘Ve kendi öz canlarına hıyanet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainlikte ve günahkârlıkta çok aşırı olanları asla sevmez.’⁵⁹⁸

‘Havvân – خوان ‘ kelimesi, hâin kelimesinin mübalağa sigası olup, söz ve fiillerinde ihaneti alışkanlık haline getiren kimseler için kullanılmaktadır.⁵⁹⁹ Bu âyetin iniş sebebi şudur: Tu’me, Medine’de yaşayan bir müslümandı. Kendisine emanet olarak bırakılan amcasının zırhını çalarak, bu zırhı bir un çuvalına sakladı ve o çuvalı da bir yahudiye verdi. Zırh geri istendiğinde zırha ne olduğunu bilmediğine dair yemin etti. Zırh, yahudi kimsenin evindeki un çuvalından çıkınca o yahudi hırsızlıkla suçlandı. Yahudi zât ve arkadaşları da bu çuvalı Tu’me’nin verdiğiine şahitlik ettiler. Tu’me ve kabilesi de Resulullah’a (asm) gelerek, (Tu’me’nin zırhı çaldığını bildikleri halde onu korumak maksadıyla) Tu’me’nin çalmadığına dair yemin ettiler. Resulullah (asm), kendisine verilen bilgiler ışığında Tu’me lehine karar veriyorken Allah, Resulüne (asm) bu âyeti indirerek gerçeği bildirmiştir. Rivayetlere göre Tu’me daha sonra Mekke’ye kaçmış, dinden dönmüş, orada hırsızlık yaparken üzerine bir duvar yıkılması sonucu ölmüştür. Allah Teâlâ, bu âyetle Resulüne (asm) ve onun şahsında bütün müslümanlara, müslüman olsun ya da olmasın insanlar arasında hüküm verirken hak ve adaletle hüküm vermelerini emretmektedir. Resulullah (asm) bir hadisinde şu şekilde buyurmaktadır: ‘Dikkat edin! Ben ancak bir beşerim. Sizden biriniz delil getirme konusunda diğerinden daha yetenekli

⁵⁹⁵ el-Enfâl, 8/58

⁵⁹⁶ Zuhayli, *et-Tefsîru’l-munîr*, 8/58 hk.

⁵⁹⁷ Razi, *Mefâtihu’l-gayb*, 8/58 hk.

⁵⁹⁸ en-Nisa, 4/107

⁵⁹⁹ İbn Manzur, *Lisânu’l Arab*, ‘HVN’ md., XIII, 144

olabilir. Ben ancak duyduğum şeyle hükmederim. Haksız yere kimin lehine, diğerinin aleyhine hükmetmişsem kimse hakkı olmayan şeyi almasın. Bu haksız hüküm, o kişi için kıyamet günü boynunda takılı olarak getireceği ateşten bir halkadır.⁶⁰⁰ Âyette geçen ‘kendi öz canlarına ihanet eden kimseler’, Tu’me ile onun hırsızlık yaptığını bilen akrabalarıdır. Tu’me ve kabilesi, başkalarına iftira atarak, onlara hainlik yaptıkları halde âyette ‘kendi öz canlarına ihanet edenler’ olarak nitelendirilmeleri aslında yapılan bu hainliğin ceza ve zararının bizzat onu yapana döneceğini vurgulamak içindir. Tu’me, hırsızlık yapıp bu işin suçunu başkasının üzerine atarak tek bir suç işlediği halde âyette, mübalağa sigasıyla ‘hainlik ve günahkarlıkta çok aşırı olanlar’ şeklinde bir ifadenin geçmesi de, Allah’ın bu kişinin içinde birçok günah ve ihanete eğilim olduğunu bilmesi sebebiyledir. Hz. Ömer (ra) bir hırsızın elinin kesilmesini emrettiğinde annesi ağlayarak gelmiş bunun oğlunun ilk suçu olduğunu söyleyerek affetmesini istemiştir. Hz. Ömer (ra), ‘Allah, kulunu ilk suçuyla cezalandırmaz’ demiştir. Bir kişinin, bir günah işlerken görülmesi o günahın başka kardeşlerinin olduğunu da haber vermektedir. Ayrıca Allah’ın hainlik ve günahkarlıkta çok aşırı olan kullarını sevmediğini belirtmesi günahı ve ihaneti az olan kulların bu kapsamın dışında olduğunu belirtmektedir.⁶⁰¹

Sonuç olarak bu âyetle, Tu’me’nin bir zırh çalıp yemin ederek bu işin suçunu yahudi bir kimsenin üzerine atması ve bu yalanı bildikleri halde kabilesinin onu savunması şiddetle kınanmıştır. En büyük günahlardan bir tanesi de, insanın yanlışlıkla veya bilerek bir suç işlemesi daha sonra suçsuz bir kimseyi bu suçla itham etmesi, başkalarının da suçluluğu kesin olan bu kimseye yardımcı olmalarıdır.

4.10. HÂİN ve KÂFİR OLMAK

Allah hâin ve kâfir kimseleri sevmediğini şu âyette bildirmektedir:

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ

‘Muhakkak ki Allah iman edenleri koruyup müdafaa eder. Çünkü Allah hain ve nankör olan hiçbir kimseyi sevmez.’⁶⁰²

‘Havvân’ kelimesi, hain kelimesinin mübalağa sigasıdır ve ‘emanete ihanet etmede aşırı giden kimse’ anlamına gelmektedir. ‘Kefûr’ kelimesi de, kâfir

⁶⁰⁰ Zuhayli, *et-Tefsîru’l-munîr*, 4/107 hk., V, 258

⁶⁰¹ Razi, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/107 hk., XI, 211

⁶⁰² el-Hacc, 22/38

kelimesinin mübalağa sigasıdır ve ‘Allah’ın verdiği nimete nankörlük etmede ileri giden kimse’ anlamına gelmektedir. Allah’ın iman edenleri koruyup, müdafaa etmesi; kendisine tevekkül eden müslüman kullarını kötü insanların kötülüklerinden koruması, onları himayesine alıp muhafaza etmesi ve düşmanlarına karşı onlara yardım etmesi demektir. Allah, verdiği söze, yaptığı anlaşmaya ve kendisine verilen emanete ihanet eden, nimetlerine şükretmeyip nankörlük eden, müslüman kullarına düşmanlık eden hâin ve nankör kimseleri sevmediğini söylemekte ve bu insanların müslümanlara karşı yapacakları her türlü kötülüğe karşı müslümanları koruyacağını haber vermektedir. Çünkü müminler Allah’ın sevgili dostlarıdır.⁶⁰³

Sonuç olarak, Allah Teâlâ, hainlik ve nankörlükte ileri giden hiç kimseyi sevmediğini bildirmekte, müminlerin kâfirlere gâlib geleceğini, onların kötülüklerinin müslümanlardan savuşturulacağını müjdelemektedir.⁶⁰⁴

4.11. KİBİRLİ OLMAK

Allah Teâlâ’nın kibirli kimseleri sevmediği şu âyette geçmektedir:

لَا جَزَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ

‘Hiç şüphe yok ki Allah, onların neleri gizleyip, neleri açığa vurduklarını pek iyi bilir ve şu kesindir ki kibirlenenleri hiç sevmez.’⁶⁰⁵

Kibir, kişinin kendini beğenmesi ve diğer insanlardan üstün görmesidir. Kendinde olmayan özellikleri varmış gibi göstererek gururlanmasıdır ki, dinimizce yasaklanmıştır.⁶⁰⁶

Bu âyette, Allah’a ve ahiret hayatına inanmayan kimselerden bahsedilmektedir. Bu kişiler sevab elde etme ve günahdan sakınma arzusu duymadıklarından, kendi görüş ve inançlarına uymayan her fikri reddeder, başka insanları küçük görür, onların fikirlerine değer vermezler. Böylelikle içinde bulundukları cahillik ve yanlış görüşlerde ısrar ederler. Allah, bu kimselerin söz ve fiilleriyle açığa vurduklarından ve içlerinde gizlediklerinden haberdardır.⁶⁰⁷ Yanlış

⁶⁰³ Zuhayli, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 22/38 hk., XVII, 226

⁶⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 22/38 hk., XXIII, 234

⁶⁰⁵ en-Nahl, 16/23

⁶⁰⁶ Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi 'l-Kur'ân*, ‘KBR’ md, II, 275

⁶⁰⁷ Zuhayli, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 2/275 hk., XIV, 110

yolda olmalarının bir şüphe ya da probleminden kaynaklanmadığını sadece Hakk’a karşı büyüklenmekten ileri geldiğini bilir ve kibirli kimseleri sevmez.⁶⁰⁸

4.12. KÖTÜ SÖZÜ AÇIKTAN SÖYLEMEK

Allah Teâlâ’nın kötü sözü açıktan söyleyenleri sevmediği şu âyette geçmektedir:

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا

‘Allah, ağır ve inciten sözlerin açıktan söylenmesini hiç sevmez, ancak söyleyen zulme uğramışsa o başka. Allah her şeyi hakkıyla işitir ve görür.’⁶⁰⁹

Bu âyetin, Hz. Ebu Bekir (ra) hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Bir kimse, defalarca onun hakkında kötü konuşmuş ama o, cevap vermemiştir. En sonunda Hz. Ebu Bekir (ra) adama cevap verince Resulullah (asm) kalkıp gitmiştir. Hz. Ebu Bekir (ra), ‘O benim hakkımda kötü konuşurken Sen oturuyordun, ben cevap verince kalkıp gittin’ deyince Hz. Peygamber (asm) şöyle buyurmuştur: ‘Bir melek, senin adına adama karşılık veriyordu, sen cevap vermeye başlayınca, melek gitti, onun yerine şeytan geldi. Şeytanın bulunduğu yerde Ben durmam.’⁶¹⁰ Kötü sözün açıktan söylenmesiyle çirkin ve ayıp şeyler normal kabul edilmeye, yaygınlık kazanmaya başlar. İnsanların kusurlarını ve yaptıkları kötülükleri anlatmak ise, düşmanlık ve nefreti artırır. O sözü dinleyenlere de kötülük yapma, yapılan kötülükleri taklid etme cesareti verir ve onları kötülük yapmaya iter. Kötü sözü gizli söylemek de haramdır ama âyette sadece açık söylenmesi konu edilmiştir. Çünkü bunun zararı daha fazla, tehlikesi daha çoktur. Ancak zulme uğrayan kimse bundan müstesna tutulmuştur ki, o, uğradığı kötülüğü açıklayabilir. Bu da zulmün giderilmesi ve kendisine yardımcı olunması için yöneticilere şikayette bulunmaktır. Allah, kötü sözün açıktan söylenmesini sevmediği gibi zulme karşı sessiz kalınmasını, haksızlığa boyun eğilmesini, zillete susukunlukla karşılık verilmesini de sevmemektedir.⁶¹¹

4.13. ŞİMARIK OLMAK

Allah’ın kibirlenerek şımaran kimseleri sevmediği şu âyette geçmektedir:

⁶⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 2/275 hk., XX, 195

⁶⁰⁹ en-Nisâ, 4/148

⁶¹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/148 hk., XI, 253

⁶¹¹ Zuhayli, *et-Tefsîru’l-munîr*, 4/148 hk., VI, 6

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ

‘Yoldan sapanlardan biri olan Karun da Mûsa'nın ümmetinden olup onlara karşı böbürlenerek zulmetmişti. Ona hazineler dolusu öyle bir servet vermiştik ki o hazinelerin anahtarlarını bile güçlü kuvvetli bir bölük zor taşırdı. Halkı ona: "Servetine güvenip şımarma, böbürlenme! Zira Allah böbürleneni sevmez!" demişti.⁶¹²

Ferah kelimesi, mutluluk, sevinç, dünyevî bir hazdan dolayı duyulan içsel rahatlamadır ki, bahsi geçen dünyevî hazlar genelde bedensel hazları içine almaktadır.⁶¹³ Ferah kelimesi, bu âyette, şımarıp azgınlık etmek anlamında kullanılmıştır. Şımarık kimseler, vermekten hoşlanmayan, yardımlaşma ve işbirliği gibi sosyal davranışlar yönünden yetersiz insanlardır. Başka insanları umursamaz, haklarını gözetmez sadece kendi çıkarlarını düşünürler. İşte şımarıklığın bu boyutu, Kur’ân’da, Kârûn isimli şahsın kişiliğinde zikredilmiştir. Hz. Musa’nın (as) kavminden olan Kârûn, servetine güvenerek böbürlenmiş, başkalarına değer vermeyip haksızlık yapmış, Allah da onu servetiyle beraber yerin dibine geçirmiştir. Allah, böbürleneni, servetine güvenerek şımaran, şükretmeyen insanları sevmez. Kârûn gibi şımarık kimseler genellikle toplumun zengin ve makam sahibi kimseleri arasından çıkmaktadır. Bu kimseler sahip oldukları zenginlik ve rütbe sebebiyle gurura kapılır, ihtiyaç sahiplerini gözetmez, kendi rahatları için başkalarını rahatsız eder, basit haz ve zevklerin peşinde koşarlar. İnsanların şımarmalarına sebep olan bolluk ve refah, Allah Teâlâ’nın bağışdır. Şımarık insansa bunu kendi çabasıyla elde ettiğine, kendisinin hakkı olduğuna inanır. Böylelikle insan verdiği nimetler için Allah’a şükretmez ve Allah’ın iradesini görmezden gelir.⁶¹⁴

Sonuç olarak, Allah, makam ve servetiyle şımaran, fesad çıkaran, Karun ve benzeri kimseleri sevmez, onları helak eder.

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan Allah’ın sevdiğini ve sevmediğini bildirdiği kul hasletleri yukarıda tesbit edilmiştir. Bu özelliklere baktığımızda, bunların herhangi etnik veya dini kesimi hedeflemediğini bilakis dini ve kökeni ne olursa olsun her insanda olması ve olmaması gereken temel, evrensel ahlak özelliklerini kapsadığını

⁶¹² el-Kasas, 28/76

⁶¹³ Râgıb, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur’ân*, ‘FRH’ md, II, 182

⁶¹⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, ‘İnkarcıların Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık’, *Hikmet Yurdu Dergisi*, 2009, sy. 3, s. 19

görmekteyiz. Böylelikle diyebiliriz ki, bu özellikler müslüman olsun ya da olmasın bir kişinin ulaşabileceği nihai ahlak hedefleridir. Bir müslüman iman ve ibadetlerinin Allah'ındaki değerini bu özelliklerin kendinde olup olmamasıyla ölçebilir. Müslüman olmayan ve ahlaklı olduğunu söyleyen bir insan da kendi durumunu bu şekilde gözden geçirebilir. Dikkate değer bir husus da, kişide olması ve olmaması istenen özellikler, müslümanların sadece kendi aralarında yaptıkları işlerde uymaları gereken değil tüm insanlığa karşı benimsemeleri gereken ahlâki ölçütler olarak ifade edilmiştir. Sonuç olarak, tüm insanlara gönderilen ve kıyamete kadar bâki kalacak olan Kur'ân-ı Kerîm, müslüman olsun ya da olmasın tüm insanları evrensel ahlak değerlerine davet etmekte ve bu hedefleri ulaşılacak nihai hedefler olarak insanlığa sunmaktadır. Bu değerlere sahip olmak, bir müslüman için kâmil bir müslüman olmayı sağlayacak müslüman olmayan bir kimse için de islamla buluşma noktası olacaktır. Allah'ın sevdiği bir kul olmak ise, bu temel ve evrensel ahlak özelliklerine sahip olmanın sonucu olacaktır.

SONUÇ

Tezimizde kulun Yaratıcısını, Allah'ın kulunu sevmesini detaylı bir şekilde ele alarak incelemeye çalıştık. Çünkü bu konu bütün sevgilere temel teşkil edecek niteliktedir. Eğer Kur'ân-ı Kerîm'in bu konudaki âyetleri iyi anlaşılırsa, kişi fitratında var olan sevgi hissiyle nelere, nasıl ve ne kadar sevgi duyması gerektiğini kavrayabilir ve bu fitrî duygunun sınırlarını öğreneceğinden muhtaç olduğu gerçek sevgiye ulaşabilir. Kur'ân-ı Kerîm'de sevgiyi ifade eden kelimelerin tamamında bağlanma, bu uğurda sebat etme, merhametli olma, koruma, muhafaza etme, güvenme anlamları bulunmaktadır. Sevgi kavramına zıt olarak kullanılan kavramlar da ise, uzaklaştırıcı, kin ve nefret oluşturuıcı duygular öne çıkmaktadır. Böylelikle Kur'ân-ı Kerîm, müslümanlara ve diğer insanlara sevginin bağlayıcı, birleştirici, dünya ve âhiret mutluluğuna ulaştırıcı cevherini tanıtmakta ve onları bu duygunun zıddı olan duyguların ayrıştırıcı, ötekileştirici, bölücü, diğer kötücül duyguları harekete geçirici potansiyeline karşı uyarmaktadır.

Kul ile Rabbi arasındaki sevgi ilişkisinin mahiyetine bakıldığında ise, Kur'ân'a göre insanın Rabbini mecazen değil hakikaten sevebildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sevgi, Allah'ın fiillerinin, isimlerinin, sıfatlarının, zâtının kemâline olan marifetten kaynaklanan, hâlis, nezih, taşkınlıktan uzak, kulluğun ve Ulûhiyyetin sınırlarını tanıyan, Allah'ın iradesini gerçekleştiren, O'na itaati artıran bir sevgidir. Bu muhabbette, Allah'ın dünya hayatında kendisine ve öteki yaratıklara olan lütuf ve ihsanının, âhiret hayatından beklediği ebedî mutluluğun rolü olsa da, Rabbini bunlardan ayrı olarak Zâtı için sever. Çünkü kemal zâtı için sevilir.⁶¹⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de sevgi ile ilgili olan âyetlerde dikkat çekici olan bir husus da, bir duygu olan sevginin dışa yansıyan göstergeleri üzerinde durulması ve böylelikle kişinin içinde var olan bu duygunun ölçülebilir, anlaşılabilir kriterlerle test edilebilmesini sağlamasıdır. Bu konu ile ilgili tefsir âlimlerinin en çok üzerinde durduğu âyet şudur: 'Ey Resulüm, de ki: 'Ey İnsanlar, eğer Allah'ı seviyorsanız,

⁶¹⁵ Yıldırım, 'Allah ile İnsan Arasındaki Karşılıklı Sevgi', *Yeni Ümit Dergisi*, 1995, sy. 27

gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir. (Çok affedicidir, engin merhamet ve ihsan sahibidir.)⁶¹⁶ Bu âyete göre, Allah’a iman nezdinde O’nu sevmek asıl fitratı teşkil etmektedir. Fıtratta olan bu sevgiye işaret edilerek insanlar, Allah’ın da kendilerini sevmesi için uymaları gereken yola irşâd olunmaktadırlar.⁶¹⁷ Allah’ı sevdiğini iddia eden her müslümanın takip edeceği yol, O’nun sevdiği tarzda yaşayan Peygamberini (asm) sevmek ve O’na (asm) tâbi olmaktır. Yani severek ve inanarak, söylediklerini kabul etmek ve gücü yettiğinde O’na (asm) uyarak yaşamaktır.

Kur’ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerîflerde yer alan diğer sevgilere bakıldığında, insanın fitrî olarak dünyaya ve ondaki çeşitli nimetlere sevgi duyabileceği görülmektedir. Burada dikkat çekici olan husus, Kur’ân’ın bu sevgileri reddetmemesi ancak bu sevgilerde ölçülü ve dengeli hareket ederek hiçbir sevgiyi Allah ve Resûlünün sevgisinin önüne geçirmemeyi emretmesidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın sevdiği ve sevmediği kul hasletlerinden de bahsedilmektedir. Bu hasletlerin neler olduğunu tesbit ederek, Allah’ın sevdiği kul hasletlerini bünyesinde toplamaya, sevmediklerini bünyesinden uzaklaştırmaya çalışan bir insan ferdî mutluluğu, bu tür fertlerden oluşan bir toplumda ictimai mutluluğu sağlayacaktır. Allah’ın sevdiği hasletleri sevip O’nun sevmediği hasletleri sevmeme duygusu zaten Allah tarafından insana fitrî olarak verilmiştir ve bu ilkeler evrensel ahlâk değerlerinin temelini oluşturmaktadır. Biz de çalışmamızda, Allah’ın sevdiğini ve sevmediğini belirttiği tüm kul hasletlerini tesbit ederek, bu konudaki her âyeti inceledik. Böylelikle geniş özelliklere sahip bu hasletlerin hangi özelliklerinin Allah katında özel bir değer ifade edip ‘Allah sever’ lafzıyla ödüllendirildiğini, hangilerinin ise ‘Allah sevmez’ ifadesiyle yerildiğini tesbit ettik. Bu tesbit, Allah’ın sevdiğini sevmek, sevmediğini sevmeme hususunda samimi olan müslümanlara yol gösterici olacaktır.

⁶¹⁶ Âl-i İmrân, 3/31

⁶¹⁷ Yıldırım, Allah ile İnsan Arasındaki Karşılıklı Sevgi, *Yeni Ümit Dergisi*

KAYNAKLAR

- ABDUH, Muhammed, *Risaletü't-tevhid*, Dâru ihyâi'l-ulum, Beyrut 1985
- ABDULBÂKÎ, M. Fu'âd, *el-Mu'cemul-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâr'ul-kütübi'l-Mısriyye, Kâhire
- ABDURREZZAK, Bin Hemmâm, *Tefsîru'l Kur'ân*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003
- AHMED BİN HANBEL, *Müsned*, Müessesetu'r-risale y., Beyrut 1999
- AKDEMİR, Hikmet, 'Kur'ân'da İsrâf Kavramı', *H.Ü.İ.F.D.*, 2001, sy. 1
- AKKUŞ, Süleyman, 'Çevre Kirliliği, Temizlik ve İman', *EKEV Akademi Dergisi*, 2008, sy. 37
- ALPER, Hülya, 'Sevgi-Bilgi İlişkisi Bağlamında Allah ve İnsan Arasındaki Sevginin Mahiyeti: Fahreddin Er-Razi Örneği', *M.Ü.İ.F.D.*, 2006, sy. 1
- ÂLÛSÎ, Şihabuddîn Mahmûd, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru ihyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut
- ARPAGUŞ, Hatice, 'İman'da Sevgi, İslam'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler Konferansı y.', İstanbul, 2010
- ATİK, M.Kemal, 'Güvencemiz Adalet', *Diyanet İlmi Dergisi*, 1996, sy. 71
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursi, *Lem'alar*, Işık y., İstanbul 2004
- , *Mektubât*, Şahdamar y., İstanbul 2013
- , *Mesnevî-i Nuriye*, Söz y., İstanbul 2011
- , *Sözler*, Şahdamar y., İstanbul 2009
- , *Şualar*, Şahdamar y., İstanbul 2008
- BEGAVÎ, Ferrâ, *Meâlimu't-tenzîl*, Daru't-taybe, Riyad 1988
- BEYDÂVÎ, el-Kâdî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*, Dâru ihyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997

- BONNKE, Reinhard, *Ateşli Müjdecilik*, Çev: Levent Kınran, Yeni Yaşam y., İstanbul 1997
- BUHÂRÎ, Muhammed Bin İsmâîl, *el-Câmiu's-sahîh*, Dâr İbn Kesir, Beyrut 1987
- BURSEVÎ, İsmâîl Hakkı, *Ruhu'l-beyân*, Dâr ihyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut
- CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Ansiklopedisi*, Akçağ y., Ankara 1992
- CERTEL, Hüseyin, *İman ve Ahlâkta Kemâlin Yolu*, Hamle Basın Yayın Organizasyon, İstanbul 1995
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif, *et-Tâ'rifat*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1985
- ÇAĞIL, Necdet, 'Kur'an Işığında Çevre Gerçeği ve Çevre Bilinci', *EKEV Akademi Dergisi*, 2008, sy. 36
- ÇUBUKCU, Hatice, *Sûfîlerde Muhabbet Yolu*, İnsan y., İstanbul 2011
- DERİN, Süleyman, 'Gazzâlî'de Allah Sevgisi', *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, sy. 5
- DİA, Diyanet Vakfı y., İstanbul 1997
- EBÛ DÂVUD, Süleyman bin Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvud*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut
- el-AYNÎ, Bedreddin, *Umdetu'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buharî*, Şerike mektebe, Kahire 2006
- el-ENDULUSÎ, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1999
- ERBAŞ, Muammer, 'Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın Sevdığı ve Sevmediği Kimseler', B.D.Ü.İ.F., *Elmi Dergisi*, 2009, sy. Nisan
- FAZLURRAHMAN, Malik, *Major Themes of Qur'an*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis 1989
- FİRUZÂBÂDÎ, Muhammed bin Yâkub, *el-Kâmusu'l muhît*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1986
- GAZZÂLÎ, Ebu Hâmid Muhammed, *İhya'u ulûmi'd-din*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1992
- GEZGİN, Ali Galip, *Kuran'da Sevgi*, Rağbet y., İstanbul 2010
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Yaşayan Dünya Dinleri*, D.İ.B. y., Ankara, 2010
- GÜNER, Osman, 'İsraf', *Yeni Ümit Dergisi*, 2013, sy. 102

- HAKÎM, Tirmizî, *Nevâdiru'l-usul fî ehâdîsi'r-Rasûl*, Dâru'l-cîl, Beyrut 1992
- HALEBÎ, Semîn, *ed-Dürrü'l-mesûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, Dâru'l-kalem, Dimaşk 1991
- HUCVİRÎ, Ali, *Keşfu'l-mahcûb*, Dâru'n-nehdâtu'l-Arabiyye, Beyrut 1980
- İBN ARABÎ, Muhyiddîn, *Allah Kimleri Sever?*, Hayy y., İstanbul 2012
- İBN AŞUR, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Dâr sahnûn, Tunus 1997
- İBN FÂRÎS, Ebu'l-Huseyn Ahmed bin Zekerîyyâ, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*, (Tahk. Abdusselâm Muhammed Hârun), İttihâdu'l-kitâbi'l-Arab 2002
- İBN HACER, Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi'l-Buhârî*, Dâru'l-mârife, Beyrut 1960
- İBN KAYYIM, el-Cevziyye, *ed-Dâ ve'd-devâ*, Dâru'l-medenî, Cidde 1983
- , *İğâsetü'l-lehfân fî mesaidi's-şeytan*, thk. Beşir Muhammed Uyun, Dâru'l-beyân, Dimaşk 1994
- , *İlâmu'l-muvakkî'in*, Dâru'l-cîl, Beyrut 1973
- , *Medâricu's-sâlikîn*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1973
- , *Ravzatu'l-muhibbîn ve nüzhetü'l-müşâtâkîn*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1992
- İBN MÂCE, Ebu Abdullah el-Kazvinî, *es-Sünen*, Dâru'l-fikr, Beyrut
- İBN MANZÛR, Ali Bin Ahmed, *Lisânu'l Arab*, Dâru sâdır, Beyrut
- İBN KESİR, Ebû'l Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Daru't-tayyibe Yayınları, Beyrut 1999
- İBN TEYMİYYE, Takiyyuddin Ahmed, *el-Ubudiyye*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 2005
- , *en-Nübüvvât*, el-Matbuâtü'l-selefiyye, Kâhire 1990
- , *Kâide fî'l-muhabbe*, Mektebetu't-turâsi'l-İslâmî, Kâhire
- , *Kitâbu'l-îmani'l-evsat*, Dâru'l-vefa, 2005
- , *Mecmû'ul-fetâvâ*, Dâru'l-vefa, 2005
- , *Minhâcu's-sünnetü'n-nebeviyye*, Müessetü Kurtuba, Mısır 1986
- İMAM-I RABBÂNÎ, Ahmed bin Abdülâhad, *Mektûbât-ı Rabbânî*, Çev. Abdülkâdir Çiçek, Cümle y., İstanbul 1988

İZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar y., İstanbul 1991

JACOB, Xavier, *Hristiyan İnancı*, Çev: Leyle A. İberti, Müjde y., İstanbul 1994

KAFİYEÇİ, Muhammed Bin Süleyman, *Kitâbu't-taysîr fî kavâidi ilmi't-tafsîr*, thk. İsmail Cerrahoğlu, A.Ü.İ.F.Y., 1989

KARAGÖZ, İsmail, *Sevgi ve Dostluk*, D.İ.B. y., Ankara 2009

KARAMAN, Fikret, 'Tevekkül İnancı Üzerine Bir Araştırma', *F.Ü.İ.F.D*, 1996, sy. 1

KARAMAN, Hayreddin, ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, GÜMÜŞ, Sadrettin, *Kur'ân Yolu*, D.İ.B. y., Ankara 2007

KASAPOĞLU, Abdurrahman, 'İnkarcıların Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık', *Hikmet Yurdu Dergisi*, 2009, sy. 3

KÂSİMÎ, Cemâleddin, *Mehâsinü't-tev'il*, Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1957

KEHHALE, Ömer Rıza, *el-Hubb*, Muessesetu'r-risale, Beyrut 1984

KURTUBÎ, Muhammed bin Ahmed, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-risâle, Lübnan

KUŞEYRÎ, Muhammed Nişâburi, *Letâifu'l-işârat*, el-Mektebetu'l-tevfikiyye, Kâhire 1999

KUTSAL KİTAP, *Eski ve Yeni Antlaşma Yeni Çeviri*, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam y., Ohan Matbaacılık, İstanbul 2001

KUTUB, Seyyid, *Fi Zılâli'l Kur'ân*, Dâru's-şuruk, Kâhire

KÜÇÜK, Raşit, *İslam Ahlâkı ve Sevgi*, T.D.V.Y., Ankara 2007

KÜÇÜK, Raşit, *Sevgi Medeniyeti*, Rağbet y., İstanbul 2007

MAHÂMÎD, Ahmed Nasîb, *el-Hubb*, Dâr el-fikr, Suriye 1995

MÂTURÎDÎ, Ebû Mansur, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-risâletu'n-nâşirûn, Beyrut 2004

MERT, Muhit, 'Çevre Bilinci Oluşturmada İslâm'ın Katkısı', İ.Ü.İ.F., Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu, Mayıs 2008

MUHAMMED, Reşit Rıza, *Tefsiru'l-menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetü li'l-kitâb, Mısır 1990

MÜSLİM, İbn Haccac el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, Dâr ihyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1999

NECATÎ, Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecr y., Ankara 1998

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed, *Sünenu'n-Nesâi*, Mektebetu'l-matbûatu'l-İslâmiyye, Haleb 1986

NESEFÎ, Ebû'l Berekât, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl*, Daru'l-kelami't-tayyib, Beyrut 1998

NEYSÂBÛRÎ, Muhammed bin İsmail bin Münzir, *Tefsîru'l-Kurân*, Dâru'l-maâsır, Medine 2002

OKUMUŞ, Bünyamin, 'İbn Teymiyye'nin Tevhid Yorumunda Allah Sevgisi', *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2009

ÖNAL, Recep, 'Kur'ân'da Sabır', *C.Ü.İ.F.D.*, 2008, sy. 2

ÖZDEMİR, İbrahim, 'Kur'ân ve Çevre', *İslâmî İlimler Dergisi*, 2006, sy. 2

PAÇACI, Mehmet, *Kur'ân'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, Nun y., İstanbul 1994

PAPA II. JEAN PAUL, *Akıl ve İman*, Çev:İsmail Taşpınar, İyiyadam y., İstanbul 2001

RÂGİB, el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-kalem, Dimeşk

-----, *Tafsîlü'n-neş'eteyn ve tahsilu's-saadeteyn*, Dâru'l-mektebeti'l-hayat, Beyrut 1983

RÂZÎ, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru ihyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997

SELVÎ, Dilâver, 'Tasavvuf Dinin Neresinde?', *Semerikand Dergisi*, 1999, sy. 2

SERAHSÎ, Muhammed bin Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-mârifet, Beyrut

SUYÛTÎ, Celâluddîn, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-turâs, Kahire 1985

SÜLEMÎ, Ebu Abdurrahman, *Hakâiku't-tefsîr*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2002

ŞAH VELİYYULLAH, Ahmed ed-Dihlevî, *Huccetu'llâhi'l-bâliğa*, Dâru ihyâi'l-ulum, Beyrut 1990

ŞENTÜRK, Lütfi, 'İman ve Küfür', *Diyanet Dergisi*, 1991, sy. 4

TABERÎ, Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-beyân an tevîli'l-Kur'ân*, Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu'r-risâle, Beyrut 2000

- TAŞPINAR, İsmail, 'Dinlerde Sevgi', *Köprü Dergisi*, 2008, sy. 101
- TERASA, Avilalı, *Yaşam Öyküsü*, Çev: Dominik Pamir, Müjde y., İstanbul 1995
- TİRMİZÎ, Muhammed Bin İsa, *Sünen-i Tirmizî*, Dâru ihyâu't-turâsî'l-Arabî, Beyrut 1997
- TUNÇ, Cihad, 'Tevbe Hakkında Bazı Meseleler', *A.Ü.İ.F.D.*, 1990, sy. 1
- TUSTERÎ, Sehl bin Abdullah, *Tefsîru't-Tusterî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyyet, Beyrut 2001
- UÇ, Himmet, 'Risale-i Nur'da Sevgi ve Tezahürleri', *Moral Dünyası Dergisi*, İstanbul 2011
- ULUTÜRK, Veli, 'Kur'an'da Zulüm Kavramı', *Atatürk Ü.İ.F.D.*, 1990, sy. 9
- ÜNAL, Mehmet, 'Kur'an'da Sevgi Yakın Anlamlıları', *EKEV Akademi Dergisi*, 2008, sy. 34
- VAHİDE, Şükran, 'Kâinat Kitabı, Bediüzzaman'ın Düşüncesinde Yeri ve Gelişimi', 4. Uluslararası Bediüzzaman Said Nursî Sempozyumu, İstanbul 1998
- WESTMINSTER İnanç Açıklaması ve Kısa İlmihal, Çev: Baturalp Bal, Türk Dünyası Presbiteryen Kilisesi, İstanbul 2001
- WHITE, E.G., *Hakikat Yolu ve Hayatımız*, Zafer y., İstanbul 1998
- YARAN, Cafer Sadık, 'İslam Çevre Etiği', *İ.Ü., Çevre Din Sempozyumu*, İstanbul 2008
- YARGICI, Atilla, 'Sevgi Odaklı İnsan Modeli', *Köprü Dergisi*, İstanbul, Kış 2008
- , 'Kur'an'a Göre İnsan Sevgisinin Toplumsal Boyutları', *H.Ü.İ.F.D.*, 2007, sy. 17
- YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul
- YENİÇERİ, Celâl, *Sevginin Kökleri ve İlkeleri*, Çamlıca y., İstanbul 2009
- YILDIRIM, Suat, 'Allah ile İnsan Arasında Karşılıklı Sevgi', *Yeni Ümit Dergisi*, İstanbul, 1995, sy. 27
- , *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Yeni Akademi y., İzmir 2010
- , *Kuran Meali*, Işık y., İstanbul 2005
- YURTAYDIN, Hüseyin, *Dinler Tarihi*, Gündüz Matbaacılık, Ankara 1978

ZEMAHŞERÎ, Mahmud Bin Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl*, Daru ihyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1987

ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsîru'l-munîr*, Dâru'l-fikru'l-muâsır, Suriye 1997